

SARIQ DEVNI MINIB

ROMAN

Toshkent
«Yangi asr avlodi»
2010

O'zbekiston xalq yozuvchisi, bolalarning sevimli adibi Xudoyberdi To'xtaboyevning asarlarini nafaqat respublikamizda, balki chet ellarda ham ma'lum va mashhurdir. Qo'lingizdagi "Sariq devni minib" sarguzasht romani bolalar hayotidan olib yozilgan bo'lib, ularning sevimli kitoblaridandir. Bu asarda orzu-havasga eltadigan chinakam yo'l halol mehnat, yaxshi xulq odob va qunt bilan o'qishda ekanligi ta'kidlanadi.

ISBN 978-9943-08-286-1

© Xudoyberdi To'xtaboyev, «Sariq devni minib». «Yangi asr avlodи»,
2010-yil

SARIQ DEVNI MINIB

SEHRLI QALPOQCHA**I bob****KO'CHAGA QUVILDIM**

Tanishib qo'yaylik: otim Hoshim, erkatalib chaqirmoqchi bo'lsangiz Hoshimjon deb aytasiz. Familiyam — Ro'ziyev, Ro'zivoy traktorchining o'g'liman. Ruxsat bersangiz, oilamiz haqida ham ikki-uch og'iz so'zlab o'tsam: dadam ikki-uch yildan buyon cho'lida buldozer haydab yer tekislaydi, oyimning aytishiga qaraganda o'sha tomonlarga ham paxta ekisharmish. Bir oyda, ba'zan ikki oyda bir kelib ketadi. Kelganida har birimizga alohida-alohida sovg'a-salomlar olib keladi. Sovg'aning eng yaxshisi, albatta, menga tegadi. Oyim bo'lsa uyimizdan uch yuz metr naridagi fermada sigir sog'adi. Bir o'ziga 24 govmish qaraydi. O'tgan yili sutni ko'p soqqani uchun medal olgan. O'sha medalni oyimdan yashirib men ham ikki marta taqdim. Bir marta taqib bozorga borib sabzi-piyoz olib keldim, ikkinchi marta taqib maktabga boruvdim, direktorimiz chaqirib olib rosa urishdi.

Katta singlim Oyshaxon to'rtinchi sinfda o'qiydi. Hovlini supurish, idish-tovoqlarni yuvish o'shaning bo'ynida. Oyim uni: «Oppoqqinam, joniooning huzuri», deb erkatalgani-erkatalgan. Oyim uni bag'riga bosib suygan kuni men ham biqinidan sekin chimdib:

— Puchuqqinam, — deb qo'yaman.

Kichik singlimning oti Donoxon. Hozir birinchi sinfda o'qiyapti. Oyimning aytishiga qaraganda u katta bo'lsa, albatta doktor bo'larmish. Menimcha, undan doktor chiqmasa kerak. Nega desangiz, ko'cha-kuyda hamshiralarga ko'zi tushib qolsa ukol qiladi deb, tog'dan-toqqa qochadi. Tunov kuni maktab hovlisida oq xalat kiygan bufetchini ko'rib doktor keldi deb derazadan tashlab qochibdi.

Rostini aytam, o'zim ham unchalik yomon bola emasman. Aql-hushim joyida, odobim ham chakki emas, oltinchi sinfning

intizomli o‘quvchilaridanman. Bir xil, haligi sho‘x bolalarga o‘xshab, kunbo‘yi ko‘cha changitib yurmayman. Yashirib nima qilaman, ko‘cha changitib yurgandan ko‘ra komandaga bo‘linib olib, to‘p tepgan yoki xoliroq joyga, masalan, oying harchand chaqirsa ham ovozi yetmaydigan joyga borib olib chillak o‘ynagan ming marta yaxshi.

— Hoshim! — deb chaqiradi ba’zan oyim.

— Labbay, oyijon?

— Tomdan o‘tin tashlab bergin.

— Xo‘p bo‘ladi, oyijon, — deymanu sekin u yoq-bu yoqqa qarayman-da:

— Oysha! – deb qichqiraman.

— Labbay, akajon?

— Tomdan o‘tin tashlab bergin.

— Xo‘p bo‘ladi, akajon, — deydi Oysha. Shunday demasa, ishlar chatoq. Och biqiniga musht kelib tushadi. Ishqilib oyimning gapini hech yerda qoldirmayman. Aytganini o‘zim bajarmasam, birov orqali bajaraman. Aslini olganda o‘zing bajarishing shart emas. Fermamizning mudiri Sirojiddin aka nuql shunaqa qiladi. Raisdan biron topshiriq olib kelsa a’zolariga topshiradi. Siz qanaqaligingizni bilmayman-ku, lekin men mudirlikka o‘xhash ishlarni yaxshi ko‘raman. Shu o‘ynayversang-o‘ynaversang, senga tegishli ishlarni birovlar bajaraversa-bajaraversa...

— Orif! – deb qichqiraman ba’zan. Aytgandek, esimdan chiqib qolayozibdi, Orif bilan birga o‘qiyimiz, bir partada o‘tiramiz. O‘zi pakanagina bola-yu, lekin boshi to‘la aql. Har qanday masalani ham ko‘z yumib-ochguncha ishlab tashlaydi, men ham ko‘z yumib-ochguncha ko‘chirib olaman. Goho biror joyini jo‘rttaga xato qilib ko‘chiraman, shunday qilmasam bo‘lmaydi, muallimimiz ko‘chirganimni bilib qoladi. Shunday qilib:

— Orif! – deb chaqiraman.

— Nima deysan? – deydi Orif uylaridan turib.

— Chiq, dars tayyorlaymiz.

— O‘zing chiqa qol.

Orif meni chaqirayotganini oyim eshitsin, deb jo‘rttaga qayta-qayta so‘rayman:

— Nima deding?

— O'zing chiqa qol deyapman, nima qulog'ing karmi?

Papkani ko'tarib sekin «quyon» bo'lib qolaman. Chiqib tayyor vazifalarni apil-tapil ko'chiraman-da, hali aytganimdek, ko'cha changitib yurmayman-ku, to'ppa-to'g'ri narigi mahallaga futbol o'ynagani jo'nab qolaman.

Mana bugun ham shunga o'xhash rejalar tuzib, Orifni chaqiraman deb endigina kekirdagimni cho'zayotgan edim, oyim:

— Hoshim, — deb chaqirib qoldi.

— Labbay, oyijon.

— Nega tovuqlarga don bermading?

Rost, ertalab oyim tovuqlarga don berib qo'ygin, deb tayinlab ketgan edi. Butunlay unutgan ekanman. Endi nima qildam-a, ishqilib qulquning tagida shavla qaynamasa bo'lGANI!

— Nima dedingiz, oyi?

— Nega tovuqlarga don bermading, deyapman, nima, qulog'ing devorning ostida qolganmi?

— Ovqatini o'zi topib yesin-da. Tokaygacha tekinxo'rlik qilishadi, — deb gapni chalg'itmoqchi bo'ldim.

— Voy, o'lmasam, suvam bermaganga o'xshaysan.

— Oyi, tovuqlar suv ichmaydigan bo'lib ketgan...

— Shunaqami?

— Ha, shunaqa...

Nojo'ya gap aytib qo'ygan bo'lsam kerak, oyim katta kaltakni olib quvlashga tushdi. Uch marta hovlini aylandimda, ko'cha eshik oldiga borib egilib salom berdim va bir hatlab o'zimni ko'chaga oldim. O'sha yerdan turib:

— Bir haftadan beri suv bergenim yo'q. Tuxumini bir yo'la poroshok qilib tug'aversin! — deb baqirdim.

— Teringga somon tiqmasammi! — dedi oyim tayoqni o'qtalib.

«Tamom», deb o'yladim ichimda. Nega desangiz, kecha ham shunga o'xhashroq bir voqeа bo'lib o'tgan edi. Har kuni darsdan qaytganimda oyim:

— Hoshimjon, bugun qanaqa baho olding, o'g'lim? — deb so'raydi.

— Besh-da, oyijon, bizniki doim besh! — deyman.

— Barakalla. — dedi oyim. Keyin o'zim yaxshi ko'rgan shokoladdan ikki-uchta uzatib, — bor, endi birpas o'ynab kelgin, — deydi. Kun botguncha maza qilib o'ynab yuraman.

Kecha oyim negadir bahoni so'ramadi-yu, qani kundaligini bir ko'rsat-chi, deb qoldi. Rang-qutim o'chib ketdi, nega desangiz, ishning bu yog'i sal ishkalroq edi-da.

— Kundaligim o'qituvchimizda qolgan, — deb qutulmoqchi bo'ldim.

— Papkangni och deyapman!

Boshqa ilojim bo'limganidan papkani ochib, sekin kundalikni chiqarib berdim.

— Bu nima? — so'radi oyim.

— Ikki.

— Bunisi-chi?

— Uch.

— Nega yolg'on gapirding?

— Kim yolg'on gapiribdi, — dedim bo'sh kelmay, — ikkovini qo'shsa besh bo'ladi, oyijon!

— Shunaqami?

— Shunaqa...

Oyim qoshlarini chimirib, qo'llari qaltirab, kundalikni varaqlashda davom etdi.

— Bu nima?

— Ikki, oyijon.

— Bunisi-chi?

— Bunisi fizikadan olingan baho.

— Xo'p, mana bunisiga nima deysan?

— Hech narsa deyolmayman, lekin oyijon, uchovini qo'shsa besh bo'ladi.

— Shunaqami?

— Shunaqa..

— Hu o'sha...

Fizkulturadan qilgan mashqlarim mana shu paytda qo'l kelib qoldi. Bir sakragan edim, o'zimni hovlini o'rtasida ko'rdim. Bu gal kaltak yeishim aniq bo'lib qoldi.

— Sen hali shoshmay turgin! — dedi oyim dag'dag'a qilib.

Shunday qilib desangiz, kecha mana shunaqangi dili siyohlik bo'lib o'tgan. Hozir ko'chaga chiqib shularni o'ylab yuragim qisilib ketdi. Singlimni uyga kiritib papkani oldirib chiqdimda, uy vazifalarini ko'chirib olish uchun Oriflarnikiga kirdim.

— Orif yo'q, — dedi oyisi, — magazin tomonga ketuvdi.

— Orif meni papkamni olib kelgin deb yubordi, — dedim. Nega desangiz, agar papka qo'lga eson-omon tegib qolsa, ichini ochib uy vazifalarini ko'chirib olishni mo'ljallagan edim.

— Papkasini o'zi bilan olib ketuvdi-ku.

— Bo'lmasa o'g'lingiz meni aladapti-da — dedim sir boy bermay.

Endi nima qildim? Juda boshim qotib qoldi-ku. Bir yo'la uch fandan vazifa berilgan edi, bittasini ham bajarganim yo'q. Hozir negadir, Orifni tutib olib do'pposlagim, biqiniga, boshiga rosa mushtlagim kelib ketdi. Qani endi qo'llimga tushsa-yu, bir alamimdan chiqsam.

Ancha vaqtdan buyon direkorimiz nomiga to'rt-beshtamiz birlashib talabnama yozmoqchi bo'lib yuruvdik. Maktabga borib o'shani yozishga kirishdim.

*«Pushkin nomli maktab direkori o'rtoq O.Azizovga
O'quvchilar nomidan*

ARIZA

Biz o'quvchilar so'nggi paytda juda qiynalib ketdik, uy vazifalari ko'paydi, ishlashga vaqt yo'q. Shuning uchun quyidagi fanlarni dars jadvalidan vaqtinchha bo'lsa ham olib tashlashingizni so'raymiz: algebra, geometriya, ona tili. Umuman olganda, bu fanlarning hech kimga keragi yo'q. Boshni qotiradi xolos. Ularning o'rni bo'sh qolmasin desangiz, futbol haqida fan bo'lsa o'shani kiritса ham bo'ladi. O'qituvchilikka, agar xo'p desa, o'rtoq Gennadiy Krasnitskiyni olib kelish kerak. Talabimizni amalgao shihsangiz, hamma fanlardan besh olib o'qishga so'z beramiz. sho'xlik qilmaymiz. O'quvchilar nomidan:

Hoshimjon Ro'ziyev»

Talabnomani yozishga yozib qo'ydim-u. lekin direktoring oldiga kirishga botinolmay qoldim. O'rnimdan turay desam deng, tizzam dag'-dag' qaltiraydi. Ko'zimni chirt yumib shartta turdim-da, shu holda, sekretar qizning hoyhoylashiga ham qaramay to'ppa-to'g'ri Otajon Azizovichni kabinetiga kirib bordim.

— Xizmat? — so'radi direktor.

— Salom, domla! — dedim ko'zimni ochib.

— Salom.

Indamasdan talabnomani uzatdim. Yo'q, ishim yana o'ngidan kelmadi. Otajon Azizovich naq bir soatcha nasihat qildi. Men ro'yxatdan o'chirib tashlamoqchi bo'lgan fanlar juda foydali emish, ularni puxta egallamasdan turib, kishi agronom ham, injener ham, zootexnik ham bo'la olmas emish. U desam bu dedi, bu desam u dedi, xullas, oxiriga borib hech gap topolmay qoldim. Ichimda esa «Algebra o'qigandan ko'ra oyimdan kaltak yeganim ming marta yaxshi edi», deb turibman.

— To'g'rimi? — deb so'radi oxirida Otajon Azizovich.

— Noto'g'ri! — dedim ko'zimni uyning shiftiga tikib, — uchastkamizning agronomi Anorvoy tog'a hech joyda o'qimagan-ku.

— Endi o'qiymen deb turganida urush boshlanib qolgan, sen bilan bizning hayotimizni saqlash uchun frontga ketgan, — deb tushuntira boshladi Otajon Azizovich. Keyin u yog'ini yana nasihatga ulab yubordi...

O'zi ishing bir ketga ketsa, hech o'ngarib bo'lmas ekan. Bu ko'ngilsizliklar ozlik qilgandek, o'sha kuni yana ketma-ket yomon baholar oldim. Birinchi dars «joni-dilimdan yaxshi ko'rganim» algebra edi, albatta. Qo'ng'iroq chalinishi bilan yuragim shig'illab ketdi. Qo'ng'iroq xuddi qornimning ichida chalingandek ko'nglimni ozdirib yubordi. O'qituvchi ko'rib qolmasin, deb oyoqlarimni oldingi partaning ostiga uzatib, faqat boshimnigina chiqarib o'tirardim.

— Ro'ziyev, to'g'ri o'tirib ol! — dedi Qobilov.

To'g'ri o'tirib oldim.

— Ro'ziyev, qani ayt-chi, o'tgan darsda nimani o'tuvdik?

Sekin o'rnimdan turib yonginamda o'tirgan Orifni turtdim.
U bo'lsa teskari qarab, go'yo hech narsadan xabarsizdek jum
o'tirardi.

— Tezroq gapir! — qistadi muallim.

Bu gal men ham Orifni qattiqroq turtgan edim, ko'zlar ola-
kula bo'lib ketdi-yu, qo'rqqanidan pichirlay boshladi. U nima
desa oqizmay-tomizmay men ham takrorlab turdim.

Sinfda gurillab kulgi ko'tarildi. O'zim ham maza qilib kulgiga
qo'shildim. Keyin bilsam, «teng» so'zi o'rniga «eng» deb
yuborgan ekanman «Qani, ta'rifini ayt-chi», — dedi muallim
kulgini bosib.

— Tilimning uchida turibdi-yu, aytolmayapman, — dedim
go'yo aytishga qiynalayotgandek. Shunday deymanu uyning
shiftiga, derazaga, doskaga qarayman. Oradan uch-to'rt minut
o'tgach: «Aytasanmi, yo'qmi», deb so'radi yana o'qituvchimiz.

— Aytaman, domlajon, albatta aytaman.

— Ayt, axir bo'imasam.

— Mana hozir tilimning uchida turibdi.

— Tilingning uchi qursin seni, o'tir, — deb yubordi
o'qituvchimiz.

O'sha kunni eslasam, hozir ham yuragim orqamga tortib
ketadi. Rostini aytsam, tug'ilganimga ming bor pushaymon
bo'ldim. Lekin darsdan qaytayotganda men ham bo'sh
kelmadim, Orifdan boplab o'chimni oldim.

— Menga qara, — dedim chinorning tagiga yetganda biqiniga
turtib, — nega mening kuchugimni urding?

— Qachon uribman?

— O'tgan yili urding-ku!

— Hecham urganim yo'q.

— Urgansan, mana bunday qilib urgansan. — dedim-da,
boshiga bir musht tushirdim. Keyin... u yog'ini o'zingiz ham
bilib turgan bo'lsangiz kerak, kattagina mushtlashish bo'ldi.
Bolalarning yarmi Orif taraf bo'lishdi, yarmi men taraf. Kiyim-
boshlarni dabdalab bo'ldi, yuzlarimiz qonga bo'yaldi...

Lekin men xursand edim, o'ch olganimdan xursand edim,
yuz-ko'zi demay savalaganimdan o'zimda yo'q shod edim.
To'g'ri-da, hadeb beshlarni u qatorlab olaveradi-yu, men

ikkidan chiqmas ekanman-da. Menga ham uncha-muncha yordamlashib tursa bir joyi kamayib qoladimi!

Xullas, kaysim chog' edi. Xursand holda ashulan vang qo'yib uyga qaytardim. Qorin ham ochgan, oyijonim pishirib qo'yan palovjonne ko'z oldimga keltirib har zamonda lablarimni chapillatib qo'yaman. Hozir borib palovxonto'rani pok-pokiza tushiramanu, qorinni qashlab yotib, televizor ko'raman, deb o'layman-da, ashulaning avjiga chiqaman.

Ko'cha eshigimiz ichkaridan zanjir ekan. Taqillatdim. Tirqishidan qarab turibman. Bir mahal tayoq ko'tarib asta-sekin chiqib kelayotgan oyimga ko'zim tushib qolsa bo'lidimi!

— Kim bilan mushtlashding?! — Eshikni ochgan, oyijonimning birinchi savoli shu bo'ldi.

— Hech kim bilan, — dedim orqamga tisarilib.

— Orifni uribsan-ku?

— Yolg'on! Uning o'zi meni urdi.

— Dars tayyorlamasang, uy ishlariga qarashmasang, singillaringga kun bermasang, kunbo'yi mushtlashsang — seni o'ldirib qo'ya qolmasammi. — deb oyim qo'lidagi tayoqni menga qarab otdi. Chap berib qoldim. — Yo'qol, ko'zimga ko'rinxma!

Ko'cha eshik oldida turib qoldim. Yo'q, oyim shashtidan qaytadiganga o'xshamaydi. Endi nima qildim, qayoqqa boray, kimdan bospana so'rayman? Qorinchi, ovqatni qayoqdan topdim endi...

II b o b

SHAYTONNING YELKASIGA IGNIA SANCHDIM

Bir jihatdan olib qaraganda, oyim uyga kiritmay to'g'ri ish qilgan ekan. Nega desangiz, o'sha paytlarda men sehrli qalpoq axtarib egasi ko'chib ketgan hovlilarni, go'ng tepalarni, eski-tuski kiyim-boshlar tashlanadigan burchak-surchaklarni tintuv qilib yurgan edim. Bir oy avval Kashmir qishloqda turadigan buvim biznikiga mehmonga kelib, sehrli qalpoq haqida ertak aytib beruvdi. Qalpoqni kiyib olgan azamat yigit

biram ishlar qiladiki, biram qahramonliklar ko'rsatadiki, agar eshitsangiz, og'zingiz ochilib qola-di. U hammani ko'rib turadi. Uni esa hech kim, eng ko'zi o'tkir odamlar ham ko'rolmaydi.

— Buvi, buvijon, o'sha qalpoqning rangi qanaqa? — deb so'rədim hovliqib.

— Oq, jundan to'qilgan.

— Uni qayerdan topsa bo'larkin?

— O'sha qahramon qarib-chirib o'layotganda qalpoqni shu atrofdagi hovlilardan biriga yashirib ketgan, bolam.

— Topsa bo'larmikan?

— Nega bo'lmas ekan. Izlasang, albatta topasan, o'g'lim.

Xullas, o'sha kechadan buyon oromimni yo'qotganman. Kechasiyu kunduzi tinim bilmay sehrli qalpoq axtaraman. Ishonsangiz, izlamagan oyim qolmadi. Faqat eski qishloqning chekkasidagi tashlandiq bir uy qolgan, xolos. Bu hovli kimniki ekanligini hech kim bilmaydi. Xatto, oyim ham aniq bir narsa ayta olmadi.

Kechqurun uya kirishdan mahrum bo'lgach, oyim aptyapti deb, qo'shnimizdan ikkita nonni qarzga oldim-da, qorong'i tushishi bilan o'sha hovli tomon yo'l oldim. Tashlandiq uydan xunugi bo'lmas ekan. Qaysi burchakka qaramang, ajinami, alvastimi ko'zini lo'q qilib menga baqrayib turganga o'xshaydi. Hatto nazarimda ikki marta bo'ri ham ko'ringandek bo'ldi. Keyin bundoq, sinchiklab qarasam, ikkovi ham mushuk ekan. Men titkilamagan burchak qolmadi. Teshikki bor, hammasiga qo'l suqib ko'rdim...

Bir mahal charchab, suvsab, holdan toyib o'tirib qolibman. Mudray boshladim. Yo'q, men uxlamasligim kerak dedim o'zimga-o'zim. Keyin shartta o'rnimdan turib sal ichkariroq kirdim. Molxona bo'lsa kerak oxurda bir to'p latta yotibdi. Orasini titkilagan edim... topdim, ishonasizmi, topdim, xuddi o'shaning o'zi! Oq mayin jundan, chekkasiga ipakdan chiroyli xoshiya tikilgan!

— Salom, qalpoqcham! — qichqirib yubordim.

— Salom, Hoshimjon! — degan ovoz eshitildi.

— Men seni axtarib yuruvdim.

— Men seni kutib yotuvdim...

Boshimga ildimu, uy tomon qush bo'lib uchdim. Axir men uning chinakam sehrli qalpoq ekanligini sinab ko'rishim kerak edi-da... Sinab ko'rdim ham. Ko'cha eshikning ustidan oshib to'ppa-to'g'ri uyga kirib bordim. Oyim tepki mashinada Donoga ko'yak tikib o'tirgan ekan. Yonginasiga borib:

— Oyi, — dedim ingichka ovozda. Oyim boshini ko'tarib, u yoq-bu yoqqa qaradi-yu, «tavba» deb ko'kragiga tuflab qo'ydi. Sekin borib lagandagi sovuq oshni yeya boshladim.

— Oysha, akangdan darak bo'lindi-ku? — deb so'radi oyim.

— Bilmasam, — deb qo'ydi bir chekkada dars tayyorlab o'tirgan singlim.

— Bechora qayerlarda qolib ketdi ekan?

— O'zingiz-da, bo'lar-bo'lmasga urishaverasiz.

Shu payt sovuq osh tomosanimga tiqilib hiqichoq tutib qolsa bo'ladimi, bunaqasiga ilgari hech uchramagan edim. O'ziyam naq o'n besh minut nag'ma qildim-da.

— Tavba! — dedi oyim u yoq-bu yoqqa qarab.

— Tavba! — dedi singlim ham yoqasini ushlab.

Demak, qalpoqcham chindan ham sehrli ekan, deb o'yladimda, termosdan choy quyib ichgan edim, hiqichoq bosildi. O'shangacha ham hech birlari meni ko'rishmadi. Sekin xolodilnikning yoniga bordimu, eshigini ochib boshimdan qalpoqchani oldim. Oyim bilan singlim baravariga o'rnilaridan turib ketishdi.

— Qayoqdan paydo bo'lib qolding? — ikkovlarining ham savoli shu bo'ldi.

— Xolodilnikning ichida yotuvdim, — deb yuboribman bilmasdan. Oyim bechora qo'rqqanidan andak, bo'lmasa yig'lab yuborayozdi. Darrov meni issiq bag'riga olib yuzu ko'zlarimdan o'pa ketdi.

— Bolaginam, muzlab qolay debsan-ku! — dedi u tinmay. Issiq ko'rpgaga o'rab qaynoq-qaynoq choy ichirishdi. Har choy xo'plaganimda jo'rttaga bir inqillab qo'yaman. Ichimga issiq kirishi bilan huzur qilib uxlab qolibman.

Ertasiga birinchi qilgan ishim qishlog'imizda yashaydigan Soraxon folbinning ishlarini tekshirib ko'rish bo'ldi. Meni biron

kishi komissiya qilib tayinlagani yo'q-ku, lekin shunchaki o'zim qiziqib ko'rdimda. O'qituvchimiz unga ishonmanglar, hammasi yolg'on deydi. Yolg'on bo'lsa, nega xolamning shuhrati shunchalik yoyilib ketadi. Rom ochirib, dardiga davo so'rash uchun odam shunaqangi ko'p keladiki, shunaqangi ko'p keladiki, qishlog'imizdagi medpunkt uning oldida ip esholmaydi. Undan keyin, kelganlar quruq kelishmaydi. Birovi shoxdor qo'y, birovi sariq echki, birovi qog'ozga o'ralgan pul, bir xillari katta tog'orada to'rt quloqli somsa tashlab ketishadi. Men bilan o'qiydigan o'g'li Mirobiddinxo'janing kerilganini aytmaysizmi, bir o'zining ikkita velosipedi bor. Tunov kun, bittasini minib bir oz sayohat qilgan edim, qosqonini egib qo'ygan ekanman, aka-uka meni tutib olib rosa do'pposlashdi.

Odamlar:

— Soraxon folbin to'ppa-to'g'ri xudo bilan gaplashadi! — deyishadi. Murobiddinxo'ja bo'lsa maqtanib:

— Bizning uydan xudoning ovozi eshitilib turadi! — deydi.

Ishqilib, ana shu narsalarni tekshirib ko'rmoqchi bo'ldimu, ertalab nonushtadan so'ng to'ppa-to'g'ri folbin xolamning uyiga qarab yo'l oldim. Hovlisida yettita xotin, beshta chol, uchta bola o'tirishibdi. Hammasi ham kasal bo'lsa kerak rangi oftob urgan xamakdek sap-sariq. Qalpoqni kiyib sekin ichkari kirdim. Folbin xolam qorong'i uuda o'tirib olib rom ochyapti, qarshisida bola qo'lтиqlagan mening oyimga o'xshagan cho'ziq yuzli bir ayol o'tiribdi.

— O'g'lingni sariq jin uribdi, qizim, — dedi folbin xolam.

Shu payt uyning pollari ostidanmi, qalin devorlari orasidanmi, shiftidanmi — qayoqdanligini aniq anglay olmadimku, — lekin sariq jinlarning jarang-jurung qilib o'yinga tushayotgani, chidirma chalayotgani eshitilib, qo'rqqanimdan dodlab yuborayozdim. Xayriyatki, oldimda folbin xolam, bolali ayol o'tirishibdi. Bo'lmasa, kim biladi, nimalar qilib qo'ygan bo'lardim. Vahimali ovozlar tinishi bilan g'oyibdan:

— Ovm-i-i-in! — degan surnaynikiga o'xshash ingichka ovoz eshitildi.

Folbin xolam davom etdilar:

— Sariq echki so'yib, terisiga bolangni o'raysan.

— Ovm-i-i-in! — degan ovoz eshitildi yana g'oyibdan. Ketidan haligi vahimali jarang-jurunglar jo'r bo'ldi. Folbin xolam bolali ayolning qo'rqqanidan o'ynab turgan ko'zlariga tikilib:

— Xudo o'zi shifo beradi, ana, arshi-a'lodan uning tabarruk ovozi eshitilyapti, eshit! — deb qo'ydi.

Bu gal jarang-jurung eshitilmadi-yu, lekin qisqa-qisqa qilib aytilgan «ovmin» eshitildi. Boshimda qalpoqcham bor. Jinlar bari bir meni ko'rolmaydi, deb o'zimga-o'zim dalda berdim-da, ular bilan uchrashish niyatida ovoz qaysi tomondan kelayotganligini aniqlash uchun shoshilib tomga chiqdim. Qalin devor orasiga narvon tushirilgan ekan. Sekin pastga tushdim. Uyning osti podval, o'rtada so'ppayib bir xum turibdi. Shu choq folbin xolamning uyiga yana bir kishi kirgandek bo'ldi. Uning: «Oh, otaginam, otaginam, sizga qora dev hamla qilibdi, suf, suf, suf», degani eshitildi. Bu ovoz tinib ulgurmasdan xumning ichidan jarang-jurung bilan childirma sadolari yangradi, ketidan «ovmin» ham eshitilib qoldi. Avvaliga ko'rganimdan bezgak tutgandek dag'-dag' qaltiradim. Keyin o'zimni bosib, sekin borib mo'ralasam, xumning ichida o'zimizning Mirobiddinxo'ja o'tiribdi. Bilaklariga har xil shiqildoqlar taqib olgan, qo'lida do'ppidan sal kattaroq o'yinchoq childirma! «Iy-e, ha, shaytonning o'zlari shu yerda ekanlarda, yashavorsinlar-e! — dedim kulgim qistab, — sariq jin ham o'zlari bo'lsa kerak?» Shu paytda shunaqangi achchig'im chiqdiki, shunaqangi achchig'im chiqdiki, cho'ntagimdan to'g'nag'ichni olib bor bo'yicha yelkasiga sanchib yuborganimni o'zim ham sezmay qolibman.

— Voy-dod! — deb qichqirdi Mirobiddinxo'ja. Folbin xolam: «Otaginam, kasalingiz g'oyat og'ir, ana, quloq soling. parilarim faryod chekyapti», deb javray boshladi. Kap-katta xotinning yolg'on so'zlaganini ko'rib, yana jahlim chiqib ketdi. Ko'zimga Mirobiddinxo'ja alvastidan ham xunuk ko'rinish ketdi nazarimda. To'g'nag'ichni yana sanchib yuboribman.

— Oyijon! — deb qichqirdi Mirobiddinxo'ja.

— Ovozingni o'chir! — boshidan xumning ichiga bosdim.

— A! — Mirobiddinxo'janing ko'zi xuddi jon berayotgandek ola-kula bo'lib ketdi. — Sen kimsan o'zi, ayt, kimsan?

- Men Azroilman.
- Azroil?
- Ha, Azroilman, joningni olgani keldim.
- Oyijon! Men o'lyapman...
- Dodlama, — deb boshiga bir shapaloq urdim. — menga qara, Hoshim degan bolani taniysanmi?
- Taniyman, Azroilbobo, taniyman.
- Tanisang, nega unga velosipedingni berib turmading?
- Berdim-ku?
- Nega uni akang bilan ikkovlashib urdilaring?
- Tavba qildim, endi urmaymiz.
- Baribir, hozir joningni olaman, — shunday deb jo'rttaga bo'g'moqchi bo'lgandek ikki qo'limni tomog'iga olib bordim.
- Jon Azroilbobo, bu gal jonimni olmang, kechiring.
- Nega odamlarni aldaysan?
- Oyim aytdilarda...
- Oying nima dedi?
- Ovmin deysan, dedi. Undan keyin mana bu shiqildoqlarni chalib, childirmani do'pillatasan, dedi.
- Yolg'on. O'zing ham mакtabga borib uyimizdan xudoning ovozi eshitiladi degansan.
- Aytdim-ku, oyim o'rgatdi deb.
- Oying nima deb o'rgatdi?
- Ko'cha-kuyda yurganingda, mакtabga borganingda shunday deb aytasan, dedi.
- Demak hammasi yolg'onmi?
- Yolg'on, Azroilbobo, yolg'on.
- Yolg'onligini mакtabga borib aytasanmi yoki joningni olib qo'ya qolaymi?
- Aytaman, bugunoq aytaman.
- Bo'lmasa seni sinab ko'raman. Hozircha joning o'zingda tursin. Uy vazifalarini yaxshilab tayyorlagin, Hoshim degan bola so'rasha yo'q demagin...
- Tashqariga chiqib endi nima qiliq ko'rsatsam ekan, deb o'ylanib qoldim. Hali folbin xolam bolali ayolga dori berayotganida xaltasiga ko'zim tushib qoluvdi. Ana o'sha xaltachalarni ham bir tekshirib ko'rmoqchi bo'ldim. Har xil chitdan tikilgan

katta-kichik beshta xaltacha bor, hammasida ham o'zimizning aptekalarda sotiladigan oddiy dorilar: birida penitsillin, birida biomitsin, boshqasida yurak o'ynoqni bosadigan poroshok xudoi taolo ato qilgan noyob dorilar deb, xolajonim ana shularni pullayotgan ekan. Yashavorsinlar-e, dedim o'zimga o'zim, hali shoshmay tursinlar, o'zlarini ham bir uyaltirib qo'ymasammi...

Folbin xolamning cho'ntagiga qo'l solib besh-o'n so'm oldimda, darhol tug'ruqxona oldidagi aptekaga yugurdim. O'sha yerdan ichni suradigan har xil dorilar olib keldim. Xaltachalardagi dorilarni olib, o'rniga o'shalarni ehtiyyotlik bilan joylab qo'ydim. Oradan o'n-o'n besh kun o'tar-o'tmas, xolamning obro'lari ham bir pul bo'ldi. Sen hali bizni atayabdan zaharlamoqchi bo'ldingmi deb, ichi surib darmondan ketgan bemorlar xolamni tutib olib rosa do'pposlashibdi...

Ishlarim yurishgandan-yurishib ketdi. O'zim xursand, kayfim choq, ashula aytganim-aytgan. Baholarim ham joyida — nuql besh! Ilgarigidek uy vazifangni bajargan bo'lsang menga berib tur, deb birov larga yolvorib ham o'tirmayman. O'qituvchilarimizning uyiga shartta kiraman-da, konspekt daftarini olib o'sha yerda ko'chiraman qo'yaman. Obro'yim ham shunaqangi oshib ketdiki, o'qituvchilar menga kulib boqadigan bo'lib qolishdi. Faqat og'zaki so'raladigan fanlardan hamon mazam yo'qroq. Lekin unga ham bir vaj topib qo'yganman.

— Mening og'zaqi nutqim rivojlanmagan, yozma ravishda talab qilaveringlar, — deymanda, o'qituvchilarimning o'zlaridan ko'chirib olgan konspektlarni sal boshqacharoq qilib o'qib beraveraman.

Xullas, ishlarim har jihatdan yurishib ketgan edi. Sinfkomizni amaldan tushirib o'rniga meni saylamoqchi bo'lib turishgan edi-yu, bir xatoga yo'l qo'yib, butun maktabda sharmandayu sharmisor bo'ldim, rostini aytsam, bir pulcha obro'yim qolmadi.

Darsdan qaytayotganda hech kim sezmasa kerak deb o'zimga va eng yaqin do'stim bo'lmish Qosimjonga yettila fandan a'lo baholar qo'yib, chorak tugamagan bo'lsa ham, cho'zib o'tiramanmi deb, chorak baholarini ham chiqarib qo'ya qolgan edim. Bu ishni avval ona tili o'qituvchimiz, so'ngra fizika

328247 17

o'qituvchimiz payqab qolibdi. O'sha soatdayoq hammaga oshkor bo'libdi. Ertasiga maktabga borishim bilan direktorning kabinetiga chaqirishdi. Kirsam, yettita o'qituvchi qator o'tiribdi. Qosimni ham chaqirtirib kelishdi.

— Hoshim, beriroq kel-chi, — dedi Otajon Azizovich barmog'i bilan jurnaldagи bahoni ko'rsatib, — bu baholarni kim qo'ydi?

— Bilmasam... — dedim yelkamni qisib.

— Sen qo'ydingmi? — so'radi Qosimdan direktor.

— Nimani? — mendan battaroq hayron bo'lib dedi Qosim.

— Ikkoving maslahatlashib qilgansan bu ishni. Ochiqchasiga iqror bo'linglar, — dedi o'qituvchilardan biri.

— Yo'q, bu ish Qosimdan chiqqan, — dedi boshqasi, — nega desanglar, Hoshim so'nggi paytlarda ancha tuzalib qoldi. Baholari ham nuqul besh...

O'tirganlar hammasiga bu fikr ma'qul tushdi shekilli, har tomondan bechora Qosimga savol yog'dira boshlashdi. Qarasam, do'stimning ahvoli chatoq — ko'zida miltillab yosh tomchilari ko'rinyapti. Yo'q qilg'ilikni men qilib, jabrini birov tortmasligi kerak! Shartta o'rtaga chiqdim:

— Kechirasizlar, bu ishni men qilganman.

— Nimaga?! — sakkiz kishi birdaniga shu savolni berdi.

— Ha, men qilganman. Qosimning bu ishdan mutlaqo xabari yo'q. Undan keyin, xullas, bu ishni men qilganman...

Tamom, hali aytganimdek obro' ikki pul bo'ldi. Aytildagan gapu, qilinmagan nasihat qolmadи. Mendan shu ketishda ketaversam, tuzukroq odam chiqmas emish, agronom ham, injener ham, zootexnik ham bo'la olmas emishman.

— Yo'q, — dedim qaysarligim tutib, — mendan agronom chiqadi, albatta.

— Chiqmaydi! — sakkiztalovlari bir ovozdan takrorlashdi.

— Bo'lmasa zootexnik bo'laman.

— Ilmsiz bo'lsang, zootexnik tugul molboqar ham bo'lolmaysan!

— Bo'la olaman.

— Gapni ko'paytirma, bo'lolmaysan! — achchig'i chiqib dedi direktor.

— Bo'laman, bo'laman, bo'laman! — dedim-da, eshikni tarsillatib yopib chiqib ketdim. Men o'qimay turib ham

boshimda shu qadrdon qalpoqcham bor ekan, albatta, agronom ham, injener ham, shoiru artist ham bo'la olaman deb qattiq ishonar edim. «Ha albatta bo'laman,— deb takrorladim o'zimga-o'zim, — bularga, menga, ishonchsizlik bilan qarayotgan mana shu qadrdon o'qituvchilarimga o'zimning kimligimni ko'rsatib qo'yaman...»

O'sha kuni kechasiyoq qahramonliklar ko'rsatib, shonu shuhrat taratib, o'qituvchilarimni, Otajon Azizovichni hayratda qoldirish niyatida safarga otlandim.

Xayr jonajon qishlog'im, hayqirib toshdan-toshga urilib oqayotgan zilol suvli anhorlar, poyonsiz mevazor bog'lar, hammangizga xayr. Yo'l yoqasidagi azim yong'oqlar, sizlar ham yaxshi qoling. Endi sizlarga hech kim tosh otib shoxingizni sindirmaydi, tanangizga mix qoqib ozor bermaydi!

Mehribon oyijonim, sho'xliklar qilib ko'nglingizni og'ritgan bo'lsam, qaysarligim tufayli o'ksitgan bo'lsam, kechiring meni! Qo'ng'ir sochli singillarim, sizlar ham yaxshi qoling. Har xil qiziqchiliklar qilib sizlarni qiqirlatib kuldiradigan, mакtabдан qaytayotganingizda sho'x bolalar urganda tarafingizni oladigan akangiz yoningizda yo'q endi. Sog'inganda, ko'nglingiz o'ksiganda rasmga boqing. Lekin yig'lamang. U albatta keladi, qahramonliklar ko'rsatib qaytadi. O'z o'qituvchilariga o'qimasdan turib ham agronom bo'la olishi mumkinligini, artist bo'lib hammani o'ziga mahliyo qila olishi mumkinligini ko'rsatib qo'yadi. Ha, albatta ko'rsatadi. Ko'ksi to'la orden bilan qaytadi.

Xayr!

Ey, chala qolgan uy vazifalari, sizlarga ham xayr!

Yarim tunda qishloqdan chiqib borar ekanman, ko'zim jiqlqa yosh, ammo qalbim shodliklarga to'la edi.

III bob

BAXTIM KULIB BOQQAN EDI

Qayoqqa borishni, nima qilishni bilmas edim. Boshim qotgan, o'ylab o'yimga yetolmayman. Ammo bir jihatdan ko'nglim shod — ovqat tekin, poyezdu avtobuslar tekin, qadrdon qalpoqcham boshimda. Zeriksam, u bilan suhbat quraman.

— Qalpoqcham, qayerlarga kelib qoldik? — deb so'rayman.
 — O'zim ham bilmayman, Hoshimjon, — deydi qalpoqcham.
 — Rostini ayt, mendan agronom chiqarmikin-a?
 — Chiqadi. Albatta, chiqadi.
 — Axir mening diplomim yo'q-ku? — deyman ko'nglim o'ksib.

— O'kinma, — deydi qalpoqcham, — qo'lingni cho'ntagingga sol — diplom tayyor.

Qo'limni cho'ntagimga solgan edim, chindan ham ko'k jildli, ichkarisiga har xil yozuvlar yozilib, dumaloq muhr bosilgan diplom chiqib qoldi.

— Qalpoqcham, axir mening bo'yim juda past-ku, — deyman yana ikkilanib, — hech kim meni katta odam deb o'ylamaydi-ku?

— Xafa bo'lma, kerak bo'lganda bo'y ham qo'shib beraman.

Yo'l yurdim, yo'l yursam ham mo'l yurdim, bir mahal mundoq qarasam sahroyu biyobonga kelib qolibman. Bir tomoni poyoni yo'q cho'l. Qarasang, ko'zing jimirlab ketadi. Yantog'u sho'radan boshqa hech narsa ko'rinxaydi. Ahyon-ahyonda menga o'xshab qayoqqa borishini bilmay garang bo'lib uchib yurgan qushlar to'dasigami, dumi uzun yumronqoziq yoki ko'zini lo'q qilib turgan kaltakesakkami duch kelib qolasan.

Ikki marta ilonlar galasiga ham uchrab qoldim. Yegani ovqat topolmay bir-birining dumini so'rib yotgan ekan, meni ko'rishi bilan sevinib shunaqangi quvlashga tushib ketishdiki, agar boshimga qalpoqchamni kiyib olmaganimda, kim biladi, holim ne kechar edi...

Bir oz yurgach, bog'-rog'lar yashnab yotgan joyga kelib qolibman. Tavakkal qilib daraxtzorlar orasidan yurib boraverdim. Goh olmazor, goh shaftolizor, goh tokzorlar orasidan o'tib borardim. Bir tomonda g'o'zalar ham yashnab yotibdi. Dadamga o'xshagan odamlar tepasiga brezentdan soyabon o'rnatilgan universallarga minib olib ishlov berishmoqda. Katta sement ariqdan shundoqqina o'tishim bilan g'alati bir manzaraga ko'zim tushib, rostini aytsam, hangu mang bo'lib qoldim. Yuz gektarcha keladigan katta maydon mayda-mayda bo'laklarga bo'lib tashlangan, har bir bo'lakchada uchtadan-to'rttadan bo'lib o'zim tengi, o'zimdan sal kattaroq bolalar, Oyshaxon singlimga o'xhash qo'ng'ir sochli qizchalar terlab-pishib ishlashib yotibdi.

— Hoy bola, horma! — dedim g'o'zaning ichidan o't yulib yurgan bir bolaning yoniga borib.

— Ishingni qil, — dedi u boshini ko'tarmay.

— Horma, deyapman.

— Ishingni qil deyapman, — shunday deb notanish bola sekin boshini ko'tardi. Ko'tardi-yu, uyalganidan bo'lsa kerak sholg'omdek qizarib ketdi.

— Kechirasiz, — dedi peshanasidagi terini artib,— men sizni o'zimizning Shavkat deb o'ylabman.

— Kechirasiz, — dedim men ham hurmatini joyiga qo'yib,

— bu qaysi mamlakat?

— Nima?

— Qaysi mamlakat deyapman?

— Mamlakat emas, Mirzacho'l.

— E, anavi gazetadagi Mirzacho'l shu yerlarmi?

— Gazetadagi emas, Mirzacho'l dagi Mirzacho'l, — tushuntirdi notanish bola.

— Bu yerda nima qilyapsizlar?

— O't yulyapmiz.

— Bu g'o'zalar kimniki o'zi?

— Bizniki.

— Nega endi sizniki bo'larkan?

— Ana shu, ko'rib turganingiz uch gektar yerdagi g'o'zani oltovimiz ekkanniz. o zimiz parvarishlayapmiz, hosilini ham mashinada o'zimiz yig'ishtirib olmoqchimiz.

- Sizlarga agronom kerak emasmi?
- Yo'q, — dedi bola boshini chayqab, — biz o'zi bo'lajak agronomlarmiz...

Gapni cho'zib o'tirmasdan narigi kartalarga o'tib ketdim. Menden ko'ra sal novcharoq bo'lgan ikkita bola qovun chopiq qilish bilan ovora.

- Nima qilyapsizlar? — so'radim jo'rttaga nima qilayotganlarini ko'rib turgan bo'lsam ham.

— Ikkinci chopiq qilyapmiz, — degan mujmalroq javob oldim. Bolalar juda shoshib ishlashardi. Yo bir-birlari bilan kim ko'p ishlashga musobaqa o'ynashgan yoki o'zları shunaqangi chaqqon ishlashga o'rganib qolishgan bo'lsa kerak deb o'yladim. Rostini aytSAM, shu paytda mening ham ana shu bolalar bilan egatlarga yonma-yon tushib olib, musobaqalashib, ketmon chopgim kelib ketdi. Lekin o'zimni bosib, jiddiy bir ohangda:

- Sizlarga agronom kerak emasmi? — deb so'radim.
- Yo'q, kerak emas.
- Nega endi kerak bo'lmas ekan? Ehtimol, kerakdir?
- Bizning o'zimiz agronommiz.

Shundan keyin kun botguncha ishlayotganlarni gapga solib, suhbatlashib, mayda kartalarni aylanib, tomosha qilib yuraverdim. O'ziyam tomosha qilsang arzigulik joylar ekan, cho'lni yashnatib yuborishibdi. Bir kartada hali aytganimdek paxta, boshqasida hali aytganimdek qovun-tarvuz, nariroqda piyoz, beriroqda karam! Ayniqsa, bu atrofdagi mevalarni aytmaysizmi. Luchchak shaftolilarga maza kiray deb qolibdi, olma daraxtlari hosilni ko'p qilganidan biron ayb ish qilib qo'ygandek boshlarini egib turibdi. Uzumning o'zidan, xoh ishoning, xoh ishonmang, roppa-rosa yigirma ikki xilini sanasama.

Tovuqlarga don berib yurgan, hadeb tuxum yeyaverganidan bo'lsa kerak oshqovoqdek semirib ketgan sariq sochli, bir qizdan:

- Bu tovuqlar kimniki? — deb so'radim.
- Bizniki, — dedi qiz hozirgina archilgan kattagina tuxumni og'ziga solib.

- Tuxumni kimga berasan?
- O'quvchilarga.
- Uy vazifalarini bajarmaganlarga ham beriladimi?
- Unaqalar bizda yo'q.
- Bordi-yu, bitta-yarimta topilib qolsa-chi?
- Bor, ishingni qil, — dedi sariq sochli qiz yana bitta tuxumni og'ziga solib, — tovuqlarimni xurkitib yuboryapsan.
- Menga qara, — dedim bir oz yumshab, — sizlarga zootexnik kerak emasmi?
- Zootexnikni nima qilamiz?
- Ish o'rgatadi-da.
- Unaqasidan o'zimizda ham to'lib yotibdi...

Sal nari borgan edim, atrofi yog'och taxta bilan o'rالган katta qo'rg'onga ko'zim tushib qoldi. Darvoza tepasiga «Krupskaya nomli mакtab-internat fermasi» deb yozib qo'yishibdi. Ha-ha, bu mакtabning hali fermasi ham bor ekan-da, deb o'yladimu, sekin ichkari kirib bordim. Rostini aytsam, ferma uncha katta ham, uncha kichik ham emas ekan: sakkizta sigir, o'n to'rtta cho'chqa, uchta qo'tir echki — bor-yo'g'i shu.

— Qo'ylaring ham bormi? — so'radim mollarning tagini tozalab yurgan past bo'yli, peshonasi do'ng bir boladan.

- Qo'ylar cho'lда... — dedi bola menga qarab angrayib.
- Quyonlar-chi?
- Quyon fermamiz katta bog'ning ichida turadi.
- Echkilaring bor-yo'g'i uchtami?
- Muncha ezma ekansan, aytdim-ku, echkilar ham qo'ylarning yonida deb.

— Shunaqa demaysanmi, — dedim sal past kelib. — Men bo'lsam boshqalari kasal tegib o'lib ketganmi deb o'ylabman. Buzoqlaring ko'rinxaydi?

Peshonasi do'ng bola toza jonimga tegding-ku, degandek qo'lini siltab, paqir bilan supurgini ko'targancha, hiyol oqsoqlanib cho'chqaxonaga o'tib ketdi. O'sha yerdan turib, negadir tilini uzun chiqarib meni masxara ham qilib qo'ydi.

— Tort tilingni, hozir borib sug'urib olaman! — dedim mushtimni ko'rsatib.

— Meni-ya!

- Ha, seni.
- Urihgandan ko'ra kelib ishga qarashsang bo'lmaydim!
- dedi bola iljayib. Ishga tushsam tushay deb ustimdagi yangi kuylagimni shartta yechdim-da:
 - Qani, ishingni ko'rsataver, — deb qo'ydim.
 - Menga qara, tag'in sen mehmon bo'Imagin?
 - Qiziqib qoldi u.
 - Mehmonman-da.
 - Iye, shunday demaysanmi? Qani, tanishib qo'yaylik. mening otim Hayitvoy, yettinchi sinfda o'qiyan.
 - Mening otim Hoshimboy, — deb qo'limni cho'zdim, — oltinchi sinfnинг a'lochi o'quvchilaridan bo'laman. Sizlar o'zi kimi larsizlar, o'quvchimi, koixozchimi, xech tushunolmay qoldim-ku?
 - Bizmi, biz xu anavi ikki qavatl bino bor-ku, o'sha yerda o'qiymiz, darsdan bo'sh vaqtimizda ko'rib turganingdek ishlaymiz, kasb o'rganamiz. Bizchi, Hoshimboy, o'zimizni o'zimiz boqamiz, o'zimizni o'zimiz kiyintiramiz...
 - Rostdan-a?! — dedim hech ishongim kelmay.
 - Rost, — Hayitvoy ishonchsizlik bildirganim uchun bir oz xafa bo'ldi, — hali sen ko'rganing yo'q, o'ttiz gektar yerda mevazor bog'imiz bor, shirin hosilga kirgan. Yarmini yeymiz, yarmini bozorga chiqarib sotamiz. Go'sht ham, sut ham o'zimizda yetarli.
 - Sigirlarni kim sog'ib beradi?
 - Kim sog'ardi, o'ninch sinfn qizlari-da.
 - Meva-chevalarni ham o'shalar sotib beradimi?
 - Bo'lmasam-chi? — dedi Hayitvoy maqtanib, — direktorimiz Xursanal Sharafiddinovich bu qizlardan ajoyib sotuvchilar yetishib chiqadi, deydi. Mayli, rastrata qilsalar ham ishlashaversin, bora-bora o'rganib ketishadi, deydi. Tunov kuni, bilasanmi, nima bo'ldi? Tekshiruvchilar borganda, haligi budkada sut-qatiq sotib o'tiradigan Sanobar opam bor-ku?
 - Qaysi? — so'rab qo'ydim.
 - Hali o'ninch «b» da o'qiydigan bor-ku o'sha oq xalat kiymasdan savdo qilayotgan ekan, qo'lga tushib qolibdi. Tartibni buzgani uchun rosa muhokama qilib vigovor berishdi. Undan keyin desang, o'n besh so'm shtraf qilishdi.

- Shtraf pulini qayerdan oladi?
- Qayerdan olardi, brigadaning fondidan oladi-da, hali aytdim-ku, mahsulotlarimizdan kelgan foydani kassaga qo'yamiz deb. Kassadagi pul yig'ilaveradi, yig'ilaveradi, keyin o'ninchini bitirib butunlay ketayotganimizda har kim o'ziga tegishli pulni olib ketadi.
- Rost aytyapsanmi? — dedim yana ishongim kelmay.
- Rost. O'tgan yili mакtabimizni ellik kishi bitiruvdi, bitirish kechasi Xursanalı Sharafiddinovich har biriga ming so'mdan pul to'lashdi, biz rosa qarsak chaldik. Sizlarning maktablariningizda ham shunaqami?
- Rostini aytsam, nima deyishimni bilmay, jo'rttaga nariroqdagi sigirlarni tomosha qilayotgandek angrayib turaverdim. Bizning maktabimizda, yashirib nima qilaman, bu yerda ko'rganlarimning mingdan biri ham yo'q. Rost, tirik burchakda ikkita oriq quyon bor edi, lekin uning ham bittasi ochidan o'lib qolgan. Undan keyin maktabimizning orqasida kattagina mevazor bog' ham bor, lekin bu daraxtlar meva qiladimi-yo'qmi, hozir o'ylay-o'ylay hech xotirlay olmadim. Shunday bo'lsa ham maktabimizning sha'nini hecham yerga urgim kelmasdi.
- Nima deding? — dedim maqtanishga chog'lanib.
- Sizlarda ham shunaqalar bormi deyapman?
- Sizlarnikidan yuz marta yaxshisi bor.
- Quyon fermalaringiz ham bormi?
- Bor. Xatto bizda sher, arslonlargacha bor...
- O'h-ho', — dedi Hayitvoy qo'rqqanidan ko'zlar ola-kula bo'lib, — yeb qo'yamadimi?
- Biz ularni temir qafaslarga solib, ustidan kattaligi sening kallangdek keladigan qulflar solib qo'ygamiz...
- Sizlarda haligi eshik rom yasaydigan ustaxonalar ham bormi?
- Oh-ho', bizning ustaxonani bir ko'rsang, — deb qo'ydim. Shunday deymanu, lekin maktabimizning ustaxonasi qayerda ekanligini o'zim ham bilmayman.
- Haligi kiyim-bosh tikadigan artel-chi? — deb so'rashda davom etdi Hayitvoy.

— Bor. Hammasi bor. Mana shu ustimdagi ko'ylak ham o'sha yerda tikilgan. Oyog'imdag'i tuflini Shokir degan bitta og'aynim tikib bergen.

— Bizda ham ustaxonaning har xilidan bor, — dedi Hayitvoy bir oz shashtidan tushib, — hozir olib borib ko'rsatardim, lekin ishlarim qolib ketadi-da.

Men uning ishlariga ko'maklashadigan bo'ldim. Ko'z yumib-ochguncha avval molxonani, so'ngra cho'chqaxonani yog' tomsa yalagudek qilib tozalab tashladik. Go'ng bilan chiqindilarni men katta chelakka solib turdim. Hayitvoy tashqariga bo'zchining mokisidek qatnab turdi. Bir nafasda hammayoq, hali aytganimdek yog' tomsa yalagudek bo'ldi-qoldi.

— Do'stim Hayitvoy, — dedim ishlar tugagach, — sizlarga mol doktori kerak emasmi?

— Do'stim Hoshimboy, — javob qaytardi sherigim, — mana shu fermadagi sakkiz bola hammamiz mol doktori bo'lamiz...

Hayitvoy bilan o'rtoq bo'lib qoldik. O'ziyam ko'ngli ochiq, xushchaqchaq, menga o'xshab qiziqchirop bola ekan. Avvaliga rosa maqtanchoq bo'lsa kerak deb o'ylagan edim. Yo'q unchalik maqtanchoq ham emas ekan. Aytganidek maktabning ustaxonasi ko'rsang ko'rgudek, tomosha qilsang tomosha qilgudek joy ekan. Qizlar mening oyimnikiga o'xshash tepki mashinada chok tikishayotgan xonaga kirib o'n minut chamasi angrayib turdim. Qasam ich desangiz, qasam ichib aytamanki, bunaqangi ustaxona dunyoda hech bir maktabda bo'lmasa kerak. Quyonlarning terisidan jajji qizlar uchun popukli qalpoqchalar, oq batistdan o'quvchi qizlar kiyadigan fartuk deysizmi, paxta teriladigan kanop etaklar deysizmi, xullas, dunyodagi yo'q kiyimlar mana shu yerda tikilar ekan. Biram bejirim, biram chiroyli tikishyaptiki! Hay-hay, nozik qo'lchallarning chiroyli harakatlarini aytmaysizmi, oyoqchalarning bir me'yorda ishlashini qarang-a! O'zлari kichkina-kichkina qizlar, oyoqlari tepkiga zo'rg'a yetyapti-yu, katta xotinlardek kerilib o'tirishadi-ya, obbo jin sochlар-ey! Zavqim oshganidan yoniga borib bittasining biqinidan sekin chimdigan edim, qo'limga bir tushirdi.

— Bular ham sotiladimi? — deb so'radim Hayitvoydan.

- Sotiladi, hammasi sotiladi, — tushuntirishda davom etdi u.
- Menga qara, ana u qalpoqchalardan esdalik uchun menga ikkita berolmaysanmi?
- Nima qilasan bularni?
- Ikkita singlim bor, o'shalarga sovg'a qilib olib bormoqchiman.
- Yo'q, berolmayman.
- Berasan, keyin qo'limga pul tushganda kelib to'lab ketaman.
- Berolmayman! — dedi Xayitvoy bir oz jahli chiqib.
- Berasan, — shunday dedim-da, stol ustida turgan chiroli qalpoqchalardan ikkitasini olib qo'ltiqqa urdim. Hayitvoy qo'limga yopishgan edi, bilmasdan qattiqroq itarib yuborgan ekanman, bechora ikki-uch dumalab ketsa bo'ldimi. Chok tikayotgan qizlar bizni kuzatib turishgan ekan, ularni sutqatiqlar bilan ta'minlab, nonushtalariga qaymoqlar yetkazib berayotgan ukajonlarini ranjitganim uchun mendan o'ch olmoqchi bo'lib 28 qiz baravariga o'rnidan turdi: birining qo'lida pichoq, birining qo'lida qaychi, birisi qizib turgan dazmolini ushlab olgan, hammalari menga tashlanib qolishdi. Qarasam, ishning keti xunuk bo'ladigan. Qochmagan nomard, dedimda, o'zimni eshikka urdim... Yo'q, Mullahoshimboy kechikkan ekanlar, eshikni allaqachon berkitishga ulgurishibdi, qalpoqchamni boshimga kiyishga arang ulgurib qoldim. Ko'zdan yo'q bo'lishim bilan:
- Stolning tagini qaranglar, stolning tagida! — deb qichqirdi biri.
- Shkafning ichiga kirgandek bo'ldi! — dedi boshqasi shovqin solib. O'zimni sekingina derazadan hovliga otdim. Qizlar: «O'g'ri qochdi, ushlanglar!» — deb orqamdan yugurib chiqishdi. Butun internatda trevoga ko'tarildi. Direktor Xursanali Sharafiddinovich radiouzel orqali e'lon qilib, meni qidirishga 550 o'quvchining hammasini safarbar qildi.
- Afti angori esingda qolganmi? — so'radi u Hayitvoydan.
- Bo'lmasam-chi?...
- Unda mana bu radiouzel orqali hammasini gapirib ber, tezroq bo'l!

— Diqqat, diqqat! — hovliqib, xirillab gapira boshladı Hayitvoy, — o'g'rini qidirayotganlar diqqatiga. Hozirgina qochgan bola 12—13 yoshlarda edi. O'zi qorachadan kelgan, oriq, bo'yı mendan ko'ra novcharoq. Ko'zları yirik-yirik doim chaqnab turadi. Burni angishvonaga o'xshaydi. Gapirganda tutilib-tutilib qoladi. Ustida oq shoyidan sorochkasi bor, shimi yo'l-yo'l sherstdan, dazmollanmagan. Afti boshiga bir haftadan buyon suv tegmagan bo'lsa kerak hammayog'i kir...

Hayitvoy radiodan e'lon berayotgan mahalda men direktorning kabinetida xuddi o'sha direktorning o'zi bilan yonma-yon o'tirib choyxo'rlik qilmoqda edim. Divanga yonboshlab olib o'ylanib ketdim.

— Nimalar qilib qo'ydim o'zi? Ularning mehnatiga yordamlashish o'rniga hammasini ishdan qo'ydim-ku! Mana Xursanali Sharafiddinovich bilan yonma-yon o'tiribmiz, o'zi yomon odamga o'xshamaydi, ancha mehribon, gapga tushunadigan ko'rindi... Ehtimol, yaxshilikchasiga iltimos qilganimda meni biron uchastkaga agronom qilib olgan bo'larmidi. Ishlarim yurishib ketganda, kim biladi, rasmim gazetalarda bosilib ham chiqarmidi. Ana unda mehribon direktorimiz Otajon Azizovich ham, algebra muallimimiz Qobilov ham kishi o'qimasdan turib agronom bo'la olishi, o'rtoqlariga hisobsiz foydalar keltirishi mumkinligini o'z ko'zları bilan ko'rardilar... ha, baxtim kulib boqay deb turgan edi. Lekin afsuski, ishni o'zim buzib qo'ydim...

Sekin o'rnimdan turdim-da, Xursanali Sharafiddinovichning sovib qolgan choyidan och qoringa xo'rillatib bir xo'pladimu, radiouzel o'rnatilgan xonaga kirdim. Hayitvoy o'sha yerda hamon kekirdagini cho'zib gapirar edi.

— Ma, qalpog'ingni ol, bunaqasi bizning mакtabda hanito'lib yotibdi! — dedim-da, oyog'ining tagiga tap etib tashladim.

Arzimagan bir narsa uchun yuzim shuvut bo'lib qoldi, endi bu yerda qolishim mumkin emas edi. Bolalarning oshxonasiга kirib, qozonning boshiga o'tirib oldim-da, lazzatli taomlardan to'yib-to'yib yedim. Kompot pishirishgan ekan, undan ham ikki stakanni pok-pokiza urib oldim. Keyin, o'zingiz ham sezib-turgan bo'lsangiz kerak yana yo'lga ravona bo'ldim...

IV bob

HASHAROTNI KALTAKLASHGA BUYURDIM

Ketyapman-ketyapman, na yo'lning oxiri ko'rindi, na atrofda biron qo'qqaygan kulba. O'ngga qarasang ham g'o'za, chapga qarasang ham g'o'za. Bir mahal burilib orqamga boqqan edim, nazarimda, hozirgina men bosib o'tgan yo'llarda ham g'o'zalar o'sayotganga o'xshab ko'rindi. Siz qanaqaligingizni bilmayman-ku, lekin men mana shunaqangi poyonsiz dalalarga chiqqanimda yayrab, jonim tanimga sig'may ketadi. Undan keyin qornim to'ydi deguncha, ashula aytib yuboradigan odatim ham bor. Shu paytda qorin masalasida shikoyatim yo'q hisobi. Undan keyin atrofda: «Hoy, Mullahoshim, quloq o'zimizga ham kerak», — deb tanbeh beradigan biron kimsa ham ko'rindiydi. Sharhta ashulani boshlab yubordim:

*Xoh g'o'zam, xoh-xoh g'o'zam,
Hosili oppoq g'o'zam, —*

deymanu, buralib-buralib o'yinga tushib yuboramani. Keyin ikki qo'limni biqinimga qo'yib, egilib, g'o'zalarga salom beramanda:

*Xoh g'o'zam, xoh-xoh g'o'zam,
Hosili oppoq g'o'zam, —*

deb kuylab yo'lda davom etaman. Qorong'i tushib osmonda charaqlab yulduzlar ham ko'riniqoldi. Ammo hali aytganimdek yo'lning oxiridan darak yo'q.

Bir mahal ko'chaning chap tomonidan miltillab chiroq yorug'i ko'riniqoldi. Borib qarasam, yetmish yoshlarga kirgan, oppoq soqoli ko'ksiga tushib turgan bir otaxon yonboshlab olib xo'rillatib ko'k choy ichyapti. Oyoq tomonda — toshfonus, o'shaning yorug'ini ko'rgan ekanman.

— Assalomu alaykum, otaxon! — dedim cho'zib, — suv quyayapsizmi?

— Vaalaykum, — otaxon chordana qurib o'tirib oldi, — kel, o'g'lim, kel. Qani, beriroq kelchi, tanimayroq turibman. Kimning o'g'lisan o'zi?

— Dadamning o'g'liman, — deb yuboribman shoshilib.

Hash-pash deguncha ikkovimiz ota-boladek bo'ldik-qoldik. Otaxonning ismlari Polvontog'a ekan. Ishimning o'ngidan kelganini qarangki, Polvontog'a yolg'iz o'zi zerikib o'tirgan ekan. Menga o'xhash esli-hushli, gapga tushunadigan bir yigitga juda-juda ham zoriqib o'tirgan ekan. Xursand bo'lib ketganidan otaxon meni obdan mehmon qildi, keyin termosdan choy qo'yib berayotib:

— Obbo o'g'lim-ey, obbo taylog'im-ey, — deb qo'ydi.

— Otaxon, bu go'zalar qaysi kolxozniki? — sekin maqsadga o'tdim.

— Kolxozniki emas, sovxozniki. Oltinchi sovxozniki. O'g'lim, qani qanddan ol, choy rasmi qand bilan ichiladi.

— Otaxon, sovxozlaringga agronom kerak emasmi?

— Sovxoza kerak-kerakmasligini bilmayman-u, ammodo lekin bizning bo'limga agronom kerak. O'zimizning agronom oblastga ko'tarilib ketdi. Umringdan baraka topkur ko'p azamat yigit edi. Nima, dadang agronommi deyman?

— Dadam emas, mening o'zim agronomman.

— Nima?! Mushtumdek bola-ya! — Shunday deb otaxon menga boshdan-oyoq razm solib chiqdi. Men qo'ltig'imda turgan qalpoqchamga «qalpoqcham, sehringni ko'rsat», deb asta shivirladim-da, ovozimni chiqarib:

— Otaxon, meni chog'imda yosh bola deb o'ylayapsiz shekilli? — deb shartta o'rnimdan turgan edim, Polvontog'am mirzaterakdek bo'yimni ko'rib:

— Yopirim-ey, yopirim-ey! — deb soqolini changallab, hangu mang bo'lgancha menga tikilib qoldi. — Hozirgina yosh bola eding-ku, yo tush ko'rayotibmannikin-a! Astag'firullo...

— Otaxon, men o'zi shunaqaman, — dedim shoshib-pishib, — bir qarasangiz yosh boladek yana bir qarasangiz katta odamdek ko'rinaman.

— Yopir-ey, yopir-ey! — derdi otaxon tinmasdan. U bir nafasdan so'ng o'ziga kelib, «shunday qilib, agronomman deng, o'g'lim» deb so'radi.

- Ha, otaxon, agronomman.
- Bizning sovxozagga ishga kirmoqchi bo'lib yaxshi qilibsiz, o'g'lim. Sovxozimiz keng, hammaga ham ish yetib ortadi. Farg'ona tomondan bo'laman, dedingizmi?
- Ha, Farg'ona tomondan bo'laman.
- Ota-onalar hayotmi?
- Hayot, otaxon, hayot.
- Barakalla. Ularning davrida u yoq-bu yoqni ko'rib olganingiz ma'qul. Musofir bo'lmasang, musulmon bo'lmayсан, deydilar keksalar. Ertalab sovxozi direktorining oldiga o'zim boshlab boraman. Farg'onadan meni qora tortib kepti, hamshaharim bo'ladi, ishga olsang ham olasan, olmasang ham olasan, deb turib olaman...

O'sha kechasi Polvontog'a bilan dalaning o'zida yotib qoldik o'ziyam anchadan buyon bunaqangi huzuri jon bo'limgan edi. Sement ariqlarda hayqirib oqayotgan suvlardan egatlarga tarab qo'ydik-da, yerning o'rtasiga qilingan baland supada cho'zilib yotdik. Olis-olislarda miltillab chiroqlar yonadi, ko'kdagi yulduzlarni aytmaysizmi, charaqlab ko'zni olay deydi. Oy bo'lsa tepamizga kelib allaqanday sarg'ish, allaqanday ko'kimtir nurlar sochadi. Qalbimizda hech tushunib bo'lmaydigan, shodlikka ham, g'ussaga ham o'xshamaydigan g'alati-g'alati hislar uyg'otgandek bo'ladi. Suv o'z tilida bir nimalar deb chulduraydi, chigirkalarning basma-basga kuylashi, qurbaqalarning pashsha tuta olmaganidan kimgadir shikoyat qilayotgandek cho'zib-cho'zib qurillashi — mana shularning hammasi menga, negadir, qishlog'imizni eslatib yubordi. Chalqancha tushib, ikki qo'limni boshim ostiga qo'ygancha yulduzlar chamaniga mahliyo bo'lib yotarkanman, shu paytda oyijonim, jondan yaxshi ko'rgan singillarimni eslab ketdim. Ehtimol, bechora oyijonim sochlari yilib faryod chekayotgandir, dalama-dala, qishloqma-qishloq bo'zlab meni axtarib yurgandir. Oyijon, oyijonim, meni axtarmang, meni deb ko'z yoshlaringizni oqizmang. Hoshimboyning ishlari besh, katta sovxozagga katta agronom bo'lay deb turibdi...

O'ylay-o'ylay uxbab qolibman.

Sovxozi direktori baland bo'yli, yelkalari keng, polvonnamo bir kishi ekan. Gapirganda ovozi xuddi xumning ichidan

chiqqandek g'uldirab, jaranglab eshitiladi. Kulganda tomni ko'tarib yuborgudek qattiq kuladi, yurganda uyning pollari lapanglab ketadi. Polvontog'a meni tanishtirgach:

— Hoshimboy hali yosh, uni o'zing tarbiyangga olasan, — deb tayinladi sovxoz direktoriga.

— Otaxon, Sizning gapingizni hech qaytarolmayman, — dedi direktor menga zimdan razm solib, keyin mening o'zimdan ham so'rab qo'ydi: — Qaysi institutni bitirgansiz?

— Agronomlik institutini.

— Qaysi fakultetini?

— Agronomlik fakultetini.

— Yaxshi. Ilgari ishlaganmisiz?

— Yo'q.

Akbar aka Nosirov unaqangi ezma direktorlardan emas ekan, gapni cho'zib, meni ham, o'zini ham qiyab o'tirmadiyu, shartta agronom qilib tayinladi-qo'ydi.

O'sha kuni ikkovimiz uning «pavillioniga o'tirib, dala aylandik to'rtinch bo'limga tayinlangan ekanman, ixtiyorimda 1200 hektar paxta maydoni-yu, 12 brigada. Akbar aka meni jamiki brigada boshliqlari, men rahbarlik qilishim kerak bo'lgan odamlar bilan birma-bir tanishtirib chiqdi. Minib yuring deb, «IJ» markali mototsikl berib, oylik maosh ham tayinladi.

— Eng muhimi, o'rtoq Ro'ziyev, — dedi u ta'kidlab, — odamlar bilan ishlash. Agar kishilar bilan yaxshi muomala qilsangiz, ularning qalbiga yo'l topa olsangiz ish o'z-o'zidan yurishib ketaveradi. Tushunarlimi?

— Tushunarli, o'rtoq Nosirov! — dedim.

Mototsiklni olishga olib qo'ydim-u, lekin yashirib nima qilaman, haydashni bilmas edim. To'g'ri dadamning mototsikliga uch-to'rt bor minganim bor. O't oldirishni, gaz berishni, tezligini oshirib, pasaytirishni o'shanda uncha-muncha o'rgangan edim.

Uch kun mototsikl minishni mashq qilib, to'rtinch kundan boshlab dala aylanishga tushdim. Bu yerning odamlari ajoyib kishilar ekan. Qayerga bormay, hurmatimni joyiga qo'yib, kutib olishadi. Choy, ba'zan qozon osib ovqat ham tayyorlashadi. Ikki marta tovuq sho'rva ham qilib berishdi. «Aroq-paroq ham

ichasizmi?» deb so'rashgan edi, «tag'in mast bo'lib qolib aljib o'tirmay» deb, «yo'q, men ichkilikni yomon ko'raman», deb qo'ya qoldim. Gohida:

— O'rtoq agronom, sizningcha, mahalliy o'gitga superfosfatni aralashtirib solgan yaxshimi, yoki superfosfatni selitra bilan tashlayveraylikmi? — deb so'rab qolishadi.

Superfosfat nimasi-yu, selitra nimasi, rostini aytSAM, o'zim ham bilmayman. Ilgari bunaqangi gaplarni hech eshitmagan ekanman. Lekin shunday bo'lsa ham sir boy bermayman:

— Shuni ham so'rab o'tiribsizlarmi, — deb jo'rttaga balanddan kelaman, — kim aytadi sizlarni Mirzacho'lning mashhur paxtakorlari deb, uyat emasmi!

Aylanib yurib to'rtinchchi brigada dalasida janjal ustidan chiqib qolibman. Bo'lim boshlig'i O'rmon aka bilan brigadir Rahimjon aka nima to'g'risidadir qo'llarini pasta qilib bahslashmoqda edi. Meni ko'rishi bilan bo'lim boshlig'i:

— O'rtoq agronom, Sizdan bir iltimosim bor, — deb qoldi.

— Marhamat, — mototsikldan asta tushdim.

— Agar malol kelmasa mana bu Rahimonga, uning a'zolariga kompost to'g'risida bir gapirib bersangiz. Bular haligacha hech narsa tushunishmas ekan.

— Marhamat, — dedimda, u yoq-bu yoqqa qarab olgach, leksiya o'qishga tushib ketdim, — o'rtoqlar, kompost juda foydali ichimlik uni asosan mevadan tayyorlashadi. Mevalarning xili qancha ko'p bo'lsa, u shuncha shirin bo'ladi. Bizning Farg'ona tomonlarda kompostni o'rik, shaftoli qoqi va olchaning qurug'idan tayyorlashadi. Xullas, kompost ichmabsiz, dunyoga kelmabsiz...

Gapimni tugatmasimdan o'tirgan odamlar sharaqlab kulib yuborishdi. Qiziqroq gap aytgan bo'lsam kerak deb, mening o'zim ham kulaverdim, rosa kulishdik keyin bilsam, o'sha kuni obdan sharmanda bo'lgan ekanman. Go'ngni achitib tayyorlanadigan kompost bilan mevalardan tayyorlanadigan kompotning farqiga bormasdan, rosa aljibman, o'sha kundan boshlab to'rtinchchi brigada dalalariga qadam bosmaydigan bo'lib ketdim.

Qisqasi, mana shunga o'xhash ikir-chikirlarni hisobga olmaganda ishlarim ko'ngildagidek, kayfim chog' edi. Qani

endi direktorimiz Otajon Azizovichmi yoki menga ikki baholar qo'yishdan hech charchamaydigan Qobilovmi mana shu yurishlarimni bir ko'rishsa-yu, o'qimasdan katta odam bo'lib olganimni, mas'ul ishda ishlayotganimni ko'rib o'z aytganlariga pushaymon bo'lishsa, deb o'ylayman.

Kunlarning birida mehribon oyijonimga, direktorimizga alohida-alohida qilib xat yozdim. Oyijonimga nima deb yozganimni o'zingiz ham sezib turgan bo'lsangiz kerak. Otajon Azizovichga esa taxminan mana bunday deb yozgan edim:

«QADRLI OTAJON AZIZOVICH!

Mirzacho'lning azamat paxtakorlaridan Sizga otashin salom. Shuni ham aytib qo'yayki, Siz yolg'onchi bo'lib chiqdingiz, kishi o'qimasa, yoshlikda ilm olmasa, algebra, geometriya, ona tilini puxta egallamasa, agronom ham, injener ham bo'la olmaydi devdingiz, yolg'on ekan. Mana men agronomman. Ishonmasangiz, shu xat bilan yuborgan rasmimga qarang. Endi ordenli bo'lganimda uchrashamiz.

Xayr. Salom bilan agronom Hoshimjon Ro'ziyev».

Xatni yuborgan kunim ertasiga ikkinchi brigada yerlarini aylanib nima qilishni, kimga qanaqa buyruq berishni bilmay xunobim oshib yurgan edim. Rahbar bo'lsangu, hech kimga hech qanaqa buyruq bera olmasang, bundan ham xunugi bo'lmas ekan. Demak, deyman, o'zimga-o'zim, qishlog'imizdag'i savodsiz agronom Anorboy tog'a shuning uchun ham bo'lar bo'lmasga baqiraverarkanda. Ko'p baqirsang, yomon ishlayotganing ham sezilmas ekan. Baqiroqlarning hammasi ham menga o'xshab ilmsiz, sehrgarlik bilan rahbar bo'lgan ekan-da, deb o'ylaymanu, ishlab turgan kishilarning yoniga borib bo'lar bo'lmasga baqiraman, shovqin solaman.

Lekin bugun kimga, nima deb baqirishni bilmay garang edim. Bir mahal brigada boshlig'i Murodjon aka halloslagancha kelib qoldi.

— O'rtoq agronom, o'rtoq agronom! — dedi u o'pkasi og'ziga tiqilib.

— Xo'sh, — dedim qovog'imni solib qoshlarimni past-baland qilib.

— Men sizni ertalabdan buyon axtarib yuruvdim.

— Xo'sh? — deb pishqirdim yana.

— Gap bunday, o'rtoq agronom, g'o'zalarimizga yoppasiga shira tushib ketibdi.

— Shira? Qanaqa shira? — deb baqirdim, — yopishqog'idan tushibdimi?

Shunday deymanu, lekin o'zim shira qanaqa bo'lishini hech ko'z oldimga keltirolmayman. To'g'ri, ilgari shira-pira deb eshitganim bor, lekin hech ko'rgan emasman.

— Maslahat bersangiz: qanday tugatsak ekan? — deb so'radi yana Murodxon aka.

— Qani, menga ko'rsatingchi, — dedim o'zimni bosib. Brigadir kelgan tomonga qarab ketdik boryapmanu, yo'l-yo'lakay qo'ltig'imga qisib olganim, sehrli qalpoqchamga «qalpoqcham, yordam bergen, aql o'rgatgin» deb shivirlayman.

«Aql sehrga bo'ysunmaydi, aqlingga aql qo'shib berolmay-man, o'zimda ham shu qurg'urdan sal kamroq», — deydi qalpoqcham.

— Bo'limgan gap, qo'shasan!

— «Qo'sholmayman. Ilm, aql degan narsalar qalin jildli kitoblarda bo'ladi, dono kishilarning kallasida bo'ladi. Umrim bino bo'lib bitta ham kitob o'qigan emasman. Xat-savodim yo'q...»

— Mana ko'ring, mana shu g'o'zalarga shira tushgan,— deb qoldi Murodxon aka shu payt katta paykalni ko'rsatib. Imillashning payti emas edi. Biron donoroq maslahat bermasam, bu yerda ham to'rtinchi brigadadagiga o'xshab obro'yim bir pul bo'lib qolishi mumkin. Lekin nima desam ekan?

— Bargiga tushibdimi? — deb so'radim gap orasida.

— Bargiga tushmay, poyasiga tusharmidi? — kesatib qo'ydi brigadir.

— Menga qarang, g'o'zalarning tubidan ushlab qattiq.oq silkitsak shirasini to'kilib ketmasmikan-a?

— Hazilingizni qo'ysangiz-chi. o'rtoq agronom.

— G'o'zaning ustidan chelaklab suv quysak shirasini yuvib ketadi-ku. Ha, albatta shunday qilamiz. Shunday! — dedim hovliqib.

Murodjon aka dalani boshiga ko'tarib xaholab kulib yubordi. Demak, u meni hazil qilyapti deb o'ylamoqda. Hazil bo'lsa bo'la qolsin dedimda, o'zim ham qiqirlab kulaverdim. Jag'larimiz qiyshayib qolguncha kulishdik keyin o'zimni bosib, jiddiy bir ohangda:

— Necha ishchingiz bor? — deb so'radim.

- - Ellik beshta, o'rtoq agronom.

— Har bittasiga yigirma donadan tol navdasi kestiring va bir soat ichida jamiki ishchingizni mana shu yerga to'plang! — deb buyurdim. Aytganimdek bir soat o'tar-o'tmas 55 ishchi qo'llig'ida bir dastadan novdasi bilan huzurimga «qani, ishingiz bo'lsa buyuring», deb yetib kelishdi. Egat oralab paykalga tushinglar, dedim.

— Endi hurmatli o'rtoqlar, shira tushgan barglarni kaltaklaysizlar, — deb qo'ydim gapimning oxirida.

— Nima? — ko'zлari joyidan chiqib ketgudek bo'lib so'radi brigadir.

— Gapni ko'paytirmang, buyruqni bajaring!

— Hushingiz joyidami o'zi, o'rtoq agronom? Axir bunda g'o'zalar nobud bo'ladi-ku!

— G'o'za nobud bo'lsa, men javob beraman, agronom javob beradi, — deb baqirib yubordim to'satdan. — Shiraga qarshi kurashishning yangi metodi bo'ladi bu. Tushundingmi? Zamondan orqada qopsan, kallavaram...

Xullas, buyrug'imni o'tkazmaguncha qo'ymadim. To'g'rida, gapimni gap qilolmasam bu yerda men nima deb yuribman. Odamlar avvaliga yelka qisishib, bir-birlariga qarab, hayron bo'lib turishdi-da, yangi metod deganimni eshitib, «chindan ham biron hikmati bo'lsa kerak», deb o'ylashdi shekilli, ko'zlarini chirt yumib, g'o'zalarni savalashga tushib ketishdi.

Bir mahal, bunday qarasam, bir xil g'o'zalarda bitta ham barg qolmagan, tandir kosovdek so'ppayib turibdi, bir xillarining boshi singan.

— Esizgina mehnat, Eshvoy! — deydi ishchilardan biri bosh chayqab.

— Nimasini aytasiz, Qobilvoy, — deydi boshqasi uh tortib, — yangi metod shunaqa bo'lsa... tavba.

— Aslida, agronomning o‘zini tutib olib kaltaklash kerak edi! — dedi uchinchisi.

Shu payt orqa tomondan mashinaning ketma-ket chalingan signali eshitilib qoldi. Qarasam, sovxoziimizning direktori Nosir aka tushib kelyapti.

— Hormang, agronom, — deb qo‘l uzatdi u.

— Salomat bo‘ling, — dedim yangi metod o‘ylab chiqqarganim uchun gerdayib. Ehtimol, mukofotga ham taqdim qilib yuborar, deb ich-ichimdan sevinib ham turibman.

— Nimalar qildiryapsiz?

— Shiraga qarshi kurashyapmiz.

Direktor odamlar ishlayotgan joyga borib, avvaliga nimalar bo‘layotganiga tushunmadi shekilli, birpas angrayib turdi. Keyin to‘satdan har bir ko‘zi shokosadek bo‘lib:

— Bular tentak bo‘lganmi o‘zi! — deb baqirdi.

— O‘rtoq agronom buyurdilar, — tushuntirdi brigadir.

— Agronom? Nima?! — Nosirov shunaqangi qattiq baqirdiki, nazarimda olis-olislardagi tog‘lar ham larzaga kelib silkingandek bo‘ldi.

— Aqlingiz joyidami o‘zi, o‘rtoq Ro‘ziyev, — o‘sha vajohat bilan so‘radi direktor.

— Joyida, o‘rtoq Nosirov.

— Agronomimiz jinni bo‘lib qolganga o‘xshaydi, — dedi kimdir.

— Rost, ana, qaranglar ko‘zi ham bejo, — dedi boshqasi.

— Ushlanglar uni! — deb yuborsa bo‘ladimi Nosirov.

Ellik besh kishi tengdan g‘azabga kelib turgan ekan, hammalari mujib tashlagudek bo‘lib menga tashlanib qolishdi. Qani, hurmatli do‘stim, o‘zingiz insof bilan aytinchchi, shundan keyin men, nima qilishim kerak edi. Albatta, boshimga qalpoqchamni kiyib xayr-ma’zurni nasiya qilib bo‘lsa ham juftakni rostlab qolishdan o‘zga chora qolmagandi.

O‘sha atrofda aylanib yurgan edim, qo‘limga, nima bo‘ldiyu, bitta gazeta tushib qoldi. Unda ushbu e’loncha bosilgan ekan:

«Rayon militsiya bo‘limi mehnatkashlarga shuni yozib bildiradiki, bundan uch kun avval to‘rtinchi sovxozdan

Hoshimjon Ro'ziyev nomli bir yigit qochdi. O'zini agronom qilib ko'rsatib yurgan bu shaxs, aslida, shahar jinnixonalarining biridan qo'chib kelgan kimsadir. Bo'yи terakdek novcha, o'zi igna yutgandek ozg'in, yurganda bir oz oqsab yuradi. Gapida ma'no yo'q yosh bolalardek aljib gapiradi. Ko'rgan-bilganlar bo'lsa militsiya bo'limiga xabar qilishini so'raymiz...»

Bu dargohdan ham tezroq chiqib ketish payiga tushib qoldim.

V bob

QOFIYA BOZORI QAYDADIR

Sanqib yurib bir mahal katta yig'in ustidan chiqib qolibman: to'y desam, to'yga o'xshamaydi, majlis desam, majlisga o'xshamaydi. Kolxozning katta bog'iyu odam demagani hech yerga sig'may ketgan. Gulzor o'rtasiga qo'yilgan so'rillarda, atrofi gul bilan o'ralgan supalarda kishilar to'p-to'p bo'lib gurunglashmoqda. Kimdir yelpib-yelpib barra go'shtlardan qabob pishiryapti. Novcha bo'yli bir odam yoniga beshta shogirdini olib palov damlash bilan ovora. Nariroqda uchta xotin kuyib-pishib, puf-puflab to'rt qulolli somsa yopmoqda, menga o'xhash bolalar g'izillab choy tashib turibdi. Hammasi yasangan-tusangan, lablarida kulgi desam kulgiga, tabassum desam tabassumga o'xshamaydigan g'alati ifoda. Kimnidir kutishayotganga o'xshaydi. Barchasi betoqat, ko'zi atrofda.

Avvalo, boshimdan qalpoqchamni olmasdan turib issiq-issiq somsalardan to'yib-to'yib yeb oldim. Keyin, qalpoqchamni olgach, olma daraxtining shoxiga chiqib olgan olako'z boladan so'radim:

— Bu yerda nima bo'lyapti o'zi?

— Xabaring yo'qmi? — dedi olako'z.

— Yo'q.

— Qani, og'ayni. bu yoqqa chiqaver. Keyin hammasini aytib beraman.

Daraxtga chiqib, joylashibroq o'tirib oldim. Olako'z oyog'ini silkita-silkita tushuntira ketdi:

— Bu yerda, og‘ayni, she‘r bazmi bo‘ladi, bilingmi? Shahardan zo‘r shoirlar kelgan, bilingmi? Ular cho‘lquvarlar bilan kattakon uchrashuv o‘tkazadi. Hozir mehmonxonaga tuxum yutgani kirib ketishdi, bilingmi?

— Nega endi tuxum yutishar ekan?

— Nega deysanmi, toza kallavaram ekansan-ku, og‘ayni. Axir tuxum yutishmasa, ovozları yaxshi chiqmay she‘rni past-baland qilib o‘qib qo‘yishadi-da. Hozir raisimiz o‘scha tomonga to‘rt yashik tuxum olib o‘tib ketdi, bilingmi?

To‘rt yashik tuxumni eson-omon yutib olishsa, rosa she‘rxonlik qizir ekan-da, deb o‘yladimu joylashibroq o‘tirib oldim.

Shu payt bog‘ning darvozasidan bir yo‘la sakkizta shoir birin-ketin kirib kela boshladilar. Oldinda past bo‘yli, dum-dumaloq, ko‘zoynak taqqan ellik yoshlardagi bir shoir, uning orqasidan qotmadan kelgan, sochlariqa oq oralab qolgan, cho‘ziq yuzli yana bir shoir. Hammasingning boshida movut shlyapa, hammasingning egnida ketvorgan kostyumlar, uchi ingichka tuflilarini aytmaysizmi!

Darvoza oldida ko‘rinishlari bilan kolxozchilar o‘rinlaridan turib qarsak chalib yuborishdi. Men ham, daraxt ustida o‘tirganim hech esimda yo‘q, qarsak chalmoqchi bo‘lgan edim, ushlab turgan shoxim qo‘ldan chiqib, gursillab yerga yiqildim. Xayriyatki, hech kim meni ko‘rmay qoldi, bo‘lmasa rosa kulgi bo‘larmidim. She‘rxonlik boshlanib ketdi.

Birinchi bo‘lib haligi katta shoir, oti Mamarasul Bolta ekan, o‘scha o‘qidi. U paytlarda xotiram juda yomon edi, she‘rni qatorma-qator eslab qololmadim, ammo mazmunini haligacha unutgan emasman.

Dalalar, go‘zal dalalar, boqib to‘yib bo‘lmas husningiz, rang-barang toblangan atlasingiz, guldek yashnagan shu jamolingiz qalbimga o‘t solar.

Dalalar, qadrdon dalalar. Bahor ta‘risingiz boshlasa bulbul, madhingiz tugamas kuzda ham butkul. Quti barakangiz to‘kin shu qadar. Farovon hayotda qaynab-to‘libsiz, xazina bo‘libsiz, go‘zal bo‘libsiz...

Odamlar she‘rning sehriga mahliyo bo‘lib, ishonsangiz haykaldek qotib qolishdi. Shuning uchun ham she‘rning

tugaganini hech kim sezmadni. Faqat shoir o'rniga qaytib o'tirayotgandagina kishilar o'ziga kelib qarsakni yangratib yuborishdi.

— Barakallo!

— Ming ofarin!

— She'r degan ana shunday bo'lishi kerak! — degan ovozlar yangradi atrofda. Shu payt kolxozchilardan biri otilib o'rnidan turdi-da, shoirga yaqinlashib, yelkasiga banoras to'n yopdi, boshiga chust nusxa do'ppi kiygazdi, beliga jimjimador gullar tikilgan qizil atlas belbog' bog'ladi.

— Ruxsat bersalar, — dedi u to'lqinlanib, — kolxozchilar nomidan bir tabriklab ham qo'ysam.

Shunday dedi-yu, shoirning terlab turgan peshonasidan cho'lpillatib o'pib oldi. Yana gurillab qarsak chalindi. Bu gal men ham, yonginamda oyog'ini solintirib o'tirgan olako'z ham o'zimizni ushlab turolmay, yiqlasak yiqlarmiz-da, deb qarsak chalib yubordik.

Shoirlar tuxumni ko'p yutishgan ekan, she'rxonlik qorong'i tushguncha davom etdi. Men esa birinchi she'rni eshitganimdayoq, shoirga ko'rsatilgan hurmatu ehtiromni ko'rib adyo tamom bo'lgan edim.

«Ana hurmatu, ana e'zoz, — deyman o'zimga-o'zim, — men bo'lsam jonioq qiyab agronom bo'laman, deb qayoqdagi g'alvalarga qolib yuribman-a. Mana, shoir bo'lsang boshqa gap. To'yib-to'yib tuxum yutasan, kitoblaring chiqadi, surating gazetada bosiladi. Bitta-yarimta she'r o'qib qo'ysang, yelkangga banoras to'n yopishadi. Qarsaklar, ofarinlar! Yo'q. Yo'q! Men ham shoir bo'laman, albatta bo'laman».

Yig'in tugashi bilan sekin pastga tushdim-u, qalpoqchamni boshimga ilib shoirlarga qo'shilib oldim. Axir shoir bo'lish uchun, uncha-muncha ularning siru asrорidan xabardor bo'lishim, loaqlal bitta-yarimtasi bilan durustroq oshno bo'lib olishim kerak edi-da. Shoirlar, ishlari qistov ekan, kolxozchilar harchand qistashsa ham, tunab qolishga ko'nmay, «Volga»larga o'tirib sekin jilib qolishdi. Men ham Mamarasul Bolta o'tirgan «Volga»ga tushdim. Kirsam, bo'sh joy yo'q shoirning tizzasiga o'tirib qo'ya qoldim.

— Saydullo, men negadir og'irlashib ketyapman, — dedi Mamarasul aka betoqat bo'lib. Qarasam, gap ko'payadigan, shuning uchun uchovlarining tizzasiga uzala tushib yotib oldim. Mashina tekis yo'lidan qushdek uchib borardi. Men shoirlikka oid biror gap eshitib qolarmikanman, deb ularning og'zini poyleyman. Gapga qulq solib yotib, bir mahal ko'zim ilinay deb qopti. «Shahar, shahar» degan so'zlar qulog'imga chalinishi bilan sapchib o'rnimdan turib ketdim. Minglab chiroqlar porlaydi, ketma-ket lipillab o'tayotgan ko'p qavatli uylar, simda yuradigan shoxli avtobuslar, birining ketiga ikkinchisi tumshug'ini tirab borayotgan hisobsiz yengil mashinalar... Yo'laklarga odam sig'maydi, ko'chalarning keng va yaxlitligi, shishadek yaraqlab turgan asfaltlar — mana shularning hammasi zavqimni oshirib, mening ham qalbimga ilhom solgandek bo'ldi. Beixtiyor she'r o'qib yubordim:

*Ko 'chalar,
Oh begona ko 'chalar,
Muncha silliqsiz,
Muncha tiniqsiz.
Qalbimga yaqin ko 'chalar,
Uyqum yo 'qdir kechalar...*

Men o'sha kuni Saydullo akanikida yotib qoldim. Lekin mening yumshoq divanda huzur qilib, miriqib uxlaganimni na uning o'zi, na bola-chaqasi bildi. Ertasiga esa shoirlik hayotim o'z-o'zidan boshlanib ketdi. Oldinda hurmatli o'rtoqlar, meni shonu shuhrat kutardi.

Bunaqangi katta shaharda birinchi bor bo'lishim. To'g'ri, kinolarda ko'rganman, o'lka geografiyasi kitobida uncha-muncha o'qiganman, odamlardan ta'rifini oz-oz bo'lsa ham eshitganman. Lekin, takror aytamanki, bir-biriga o'xhash bo'lgan hisobsiz ko'chalari, bir-biridan shinam, bir-biridan go'zal, sarishta hiyobonlari, sanab hisobiga yetib bo'lmaydigan soya-salqin bog'lari bo'lgan bu azim shaharni birinchi bor ko'rib turibman.

Bir kun kechgacha tomosha qilib rosa maza qildim. Muzeylarni, kinoteatrnlarni, qo'g'irchoq teatri, sirk — hamma-

hammasini ko'rdim, devorlarini qo'llarim bilan siladim.
Kechqurun shinam mehr.onxonalardan biriga kirib:

— Joy bormi, opajon? — deb so'radim.

— Kattaga yo'q-ku, senga yo'l bo'lsin, — dedi qoshi mushukning dumiga o'xshaydigan novcha bir xotin. Bo'lmasa bo'lmasin dedimu, qalpoqchamni kiyib ichkari kirdim. Bo'sh joylar ko'p ekan. Bittasiga yechinib yotib tong otguncha she'r mashq qildim. Ertalabga yaqin ijod mahsulim ham tayyor bo'ldi. O'pkamni qo'ltiqlab redaksiyalardan biriga qarab yugurdim. Eshigining ustiga «Adabiyot, san'at bo'limi» deb yozib qo'yilgan xonaga «assalomu alaykum» deb kirib bordim. Xonaning egasi boshqa bir shoirning she'ri ni ko'rib, so'zlashib, chaqchaqlashib o'tirgan ekan, mening she'rimni qo'liga olib ichida, ovoz chiqarmasdan maza qilib o'qidi. Avval oyog'imga, undan keyin qornimga, eng oxirida boshimga nazar tashlab:

— Bo'lmaydi, uka, — deb qo'ydi.

— Nega endi bo'lmas ekan, bo'ladi, — dedim shoshib pishib.

— Bu she'r emas, oddiy gap-ku.

— Nega endi, she'r bc'lmas ekan, ajoyib she'r bu!

— She'rda qofiya, vazn, turoq degan narsalar bo'lishi kerak.

Ma'no, mantiq degan narsalar bo'lishi kerak. She'ringizda men o'shalarni ko'rmayapman.

— Bor, sinchiqlab qarang! — deb turib oldim.

— Menga qarang, uke, otingiz nima edi?

— Shoir Hoshimjon F.o'zi

— Shoir Hoshimjon F.o'zi, Sizga maslahatim shuki, mashq qiling, she'r mashq bilan kamolotga yetadi.

— Xo'p bo'ladi, — dedim gapni cho'zib o'tirmasdan.

She'rim o'tmadi, bahos ikki pul bo'ldi. Lekin men umidsizlikka tushganim yo'q. Yo'q aslo bunday deb o'ylamang. Umidsizlik menga begona. Oyim sen tirmizak tegirmonga tushsang ham tirik chiqasan, der edi. Haqiqatan ham to'g'ri aytgan ekan. Nega desangiz, men har qanday qiyinchilikdan g'am-tashvishsiz, bir xil, o'zim tengi bolalarga c'xshab yig'lab-siqtab o'tirmasdan osonlikcha chiqib ketaveraman. Bu gal ham shunday bo'ldi. She'rim kasodga uchragach, lab-lunjimni osiltirib o'tirmasdan, qofiya, vazn, turoq so'roqlab magazinlarni kezishga tushdim.

— Opajon, sizda qofiyadan bormi? — deb so'radim kitob sotib o'tirgan ayoldan. U shapaloqdek oynaga tikilib, labiga qizil surtish bilan ovora edi. Gapimni eshitmadni shekilli, «Qofiya bormi?» deb so'radim yana.

— Nima? — Yuzimga qaramasdan so'radi ayol.

— Qofiya, she'rqa ishlatalidigan qofiya, — tushuntirdim, — jon opa, bo'lsa yuz gramm topib bering. Juda zarur bo'lib qoldi.

— Unaqa narsa yo'q bizda.

— Bo'lmasa besh-o'nta vazn topib bering.

— Vazn ham yo'q.

— Turoq-chi? Turoq ham bo'lmasa kerak? — dedim kesatib.

— Yo'q dedim-ku. Qanaqa ezma bolasan o'zing. Sen so'ragan narsalar kultmagda bo'ladi.

Kultmagga borgan edim, xozmagdan so'rab ko'ring deyishdi.

O'sha kuni men bormagan magazin qolmadi. Hatto bir oz qimmatga bo'lsa ham ola qolay deb chayqov bozoriga ham birrov tushib chiqdim. Yo'q anqoning urug'i bo'lib ketgan ekan bu narsalar, topilmadi. Alamimdan kechasi qofiya, vazn, turog'i bo'lmasa ham she'rni shunaqangi ko'p yozdim-ki, ko'rsangiz yuragingiz vahm oladi.

Ertasiga yana yaxshi umidlar bilan redaksiyaga keldim. Kechagi odam o'rnidan turib iliqqina qarshi oldi:

— Xo'sh, mashq qildingizmi?

— Bo'lmasam-chi, tuni bilan uxlamadim.

— Qani, she'rni oling-chi.

— Marhamat.

Jo'ra Juman she'rimni maza qilib o'qigach, miyig'ida bilinar-bilinmas kulib qo'ydi, keyin xuddi kechagiga o'xshatib, avval oyog'imga, keyin shu paytda juda ochqab, chuldurab nag'ma qilayotgan qornimga, eng oxirida terlab turgan peshonamga nazar tashlab:

— Nechanchi sinfda o'qiysiz shoir? — deb so'radi.

— O'qishni tugatganman. — dedim shoshib-pishib. Nega desangiz falon sinfda o'qiymen desam, bor, avval o'qishingni tugatib kel, deb yuborishidan qo'rqqan edim-da.

— Qaysi shoirni ko'proq o'qiysiz?

— Hammasini ham.

— Hamid Olimjonni o'qiganmisiz?

Qarasam, savol ketic an savol yog'ilaveradiganga o'xshaydi. Yolg'on gapirib qiynal;gandan ko'ra, rost aytib savol-javobni qisqartirib qo'ya qolm^c qchi bo'ldim:

— Yo'q o'qigan emasman.

— G'afur G'ulomni-chi?

— Unaqangi shoirning she'rini ko'rganim yo'q.

— Uyg'unni-chi?

— Yo'q dedim-ku. Bizning qishloqda unaqangi shoir yashamaydi.

Aftidan Jo'ra Juman bugun savol berish uchun ataylab tayyorgarlik ko'rib kelg'anga o'xshaydi. Yetti uxbab tushimga kirmagan shoirlarning she'rlarini, kitoblarini so'raydi. Biriga yo'q deyman, ikkinchisi;[ja](#) yelkamni qisaman. Bir mahal bunday qarasam ikkovimiz hanı charchab, terlab ketibmiz. O'shanda ham to'xtamaymiz. Yo'q deb yelkamni qisaverGANIMdan bo'yinlarim og'rib, oyoc da zo'rg'a turibman. Chiqib ketmoqchi bo'lib yura boshlagan edim:

— To'xtang! — deb qoldi Jo'ra Juman.

— Rus adabiyotidar ko'proq kimlarning she'rini o'qiysiz?

— Nima?

— Pushkinni o'qiganmisiz?

— Yo'q.

— Lermontovni-chi?

— Yo'q.

— Nekrasovni-chi?

— Yo'q.

— Mayakovskiyini-chi?

Yo'q, deyman deb og'zimni ochmoqchi bo'lgan edim, ishonsangiz, tinkam qurigandan lablarimni qimirlata olmadim. Og'zimga tolqon solgandek jimgina orqamga burilib eshik tomon yurdim. «To'xtang», degan ovoz eshitildi orqamdan. To'xtadim.

— Ko'ngilda shoir bo'lishlik orzu bo'lsa, hozir nomlarini tilga olganimiz shoirlarning she'rlarini ko'proq o'qing, yod oling. Xo'pmi?

— Xo'p bo'ladi.
 — Demak kelishdik shundaymi?
 — Shunday.
 — Xayr.
 — Salomat bo'ling, — dedim-da, shoirona yurish qilib tashqariga chiqib ketdim. Sof havodan to'yib-to'yib nafas oldim. Mast odamga o'xshab chalama-chatti qadam tashlab yurib boryapman. Qayoqqa ketyapman, nima uchun ketyapman, rostini aytsam, o'zim ham bilmayman. «Gapni qarang-a? O'qing emish, — deyman o'zimga-o'zim,— nega o'qir ekanman? O'qiydigan bo'lsam o'zimizning mактабда ham kitob to'lib yotgan edi-ku, o'sha yerda o'qiyverardim-da. Yo'q, men o'qimasdan shoir bo'laman. Shoshmay tursangiz hali, hurmatli Jo'ra Juman, men sizga shoir bo'lganimni ko'rsatib qo'yaman. Sehrli qalpoqcham omon ekan, menga yordam beradi, albatta yordam beradi shundaymi, qalpoqcham?

— Shunday, — degan ovoz eshitildi qo'lting'imdan.
 — Yordam berasanmi?
 — Berganda qandoq.
 — Aytchi, ishni nimadan boshlashim kerak?
 — Avval mehmonxonaning oshxonasiga kirib qorningni to'yg'azib ol, — deb maslahat berdi qalpoqcham.

Oh, qadrdon qalpoqcham, jonimning shuzuri, maslahatgo'yim! Sen borsan, g'am-tashvishim yo'q, qornim to'q, ustim but. Balli senga, omon bo'lgur qalpoqcham. Ana shunday o'y-xayollar bilan oshxonaga kirib borganimni o'zim ham sezmay qolibman.

Uch-to'rt kungacha qilar ishimni bilmay yurdim. Men unaqangi qimmatli vaqtini bekorga o'tkazadigan bolalardan emasman. Bekor qolgan kunlarimdan foydalanib, Mirzacho'lda tanishgan shoirlarning adresini aniqlab, uyrlariga yo'l-oldim. Maqsad — ulardan yaxshi she'r yozish yo'llarini o'rganish.

Saydullo aka o'z she'rлarini ko'proq kechasi, shahar xalqi oromli uyquga ketgan mahalda, hammadan yashirib yozarkan. Shunaqangi ko'p yozadiki, ba'zan tikilib o'tiraverib zerikib ketaman. Erkin Hamid bo'lsa sahar chog'ida yozarkan. Jo'ra Juman ham shoir ekan. Uch kungacha poylab boramanu, qay-

vaqtida she'r yozishini hech aniqlay olmayman. Keyin bilsam, ishdan qaytgach, to'yil uxлarkan, so'ng o'rnidan turib she'r yozishga kirisharkan. Tinov kuni bir yaxshi she'rimni yomonga chiqarib, hammayog'iga chizib tashlagani uchun men ham unga jindak hazil qilib qo'ydim. Ish stolining ustida turgan bir taqsimcha shokoladini pok-pokiza tushirdim-da, qog'ozini asta borib, qo'shni xonada pishillab uxlab yotgan qizining yoniga qo'ydim. Shoир asta boshini ko'tarib bundoq qarasa — taqsimchadagi shokola 1 yo'q.

— Oyisi, shokoladn olib qo'ydingmi? — deb so'radi.

— Yo'q, — dedi xctini, keyin «voy o'lmasam, shokoladni qizingiz yebdi. Dilbar, qurib ketmagur, tur o'rningdan», degan ovoz eshitildi. Jo'ra Juman ham yugurib o'sha xonaga kirdiyu, qizining qo'llaridat tortib uyg'ota boshladi.

— Ozroq yesang bo'lmaydimi? — so'radi uyqusirab turgan qizidan.

— Nimani? — dedi qizi.

— Yana tag'in nimani deydi-ya.

Er-xotin tag'in qizi nizga zarar qilmasin, deb oshxonadan ikki banka qatiq olib chiqishdi.

— Ich! — dedi shoi: bankani qizining qo'liga tutqazib.

— Ichmayman, ada!

— Ichasan. — Shunday deb Jo'ra Juman nima ish bilandir tashqariga chiqib ketdi. Tag'in zarar qilmasin deb bankalardagi qatiqni o'zim ichib qo'ya qoldim.

Shunday qilib desangiz, shoirlarning hayotiga aralashib ketgan edim. Ammo harchand qidirsamda, ularning uyidan na qofiya, na turoq, na vazn topdim. G'aladonni titkilab ko'rdim, shkaflarni birma-bir o'chdim, kitoblarning orasini varaqladim — yo'q, hech joyda yo'q. Kunlarning birida Saydullo akaning divanida yonboshlab uning she'r yozishini tomosha qilib o'tirgan edim. Boshimga ajoyib bir fikr kelib qoldi. Saydullo aka she'rini yozadi, yczadi-da, qog'oz to'lganda uni g'ijimlab derazadan tashqariga irg'itadi. O'sha she'rlardan birini olib ko'rsam, nazarimda, qofiya, vazn, turog'i bor she'rlarga o'xshab ketdi. Nega u bu she'rni tashlab yuboradi, axir unga kerak bo'lmasa, menga kerak-ku, qofiya topolmay garang bo'lib

yuribman-ku, dedimda, she'rni olib o'z kulbamga — mehmonxonaga qaytdim. Kechasi bilan uxlamay oqqa ko'chirdimu, ertalab oyoqni qo'lga olib redaksiyaga yugurdim. Jo'ra Juman she'rimni o'qib o'z odatiga ko'ra avval oyog'imga, keyin qornimga, eng oxirida peshonamga boqib:

— Qani, qo'lni bering, bir tabriklab qo'yay! — dedi zavqi oshib. — Mehnat qilganingiz shundoqqina ko'riniб turibdi.

— Ha, she'r yozish qiyin ekan, — dedim taltayib.

— Oxirgi to'rtlik bir oz sustroq lekin tuzatsa bo'ladi, o'zim tuzatarman. Siz boravering.

— Demak she'rim gazetada chiqadimi?

— Chiqadi.

— Rasmim-chi, rasmimni ham bosasizmi?

— Nega endi rasmingizni bosar ekanmiz?

— Axir oyim, yo'q direktorimiz Otajon Azizovich ko'rsinlar devdim-da... Ha, mayli. Demak, she'rim bosiladi, shundaymi?

— Navbatdagi sonlarning birida berishga harakat qilaman.

O, o'sha kuni mening quvonganimni aytsangiz. Ko'chada ketyapmanu, sakrab-sakrab o'yinga tushaman, ashula aytaman, do'ppimni osmonga otaman, yuguraman yelaman.

— Hoy bola, jinni-pinni bo'lib qoldingmi? — dedi bir odam bilagimdan ushlab.

— She'rim chiqyapti, amakijon, she'rim!

— She'ring chiqsa, sal u yoq-bu yoqqa qarab yurda.

— Iloji yo'q, amakijon, ilojim yo'q. — Shunday deymanu, sakrab-irg'ishlab yo'limda davom etaman.

O'sha kundan boshlab ishlarim yurishgandan-yurishib ketdi. Birinchi she'rim bosilib chiqishi bilan mazaxo'rak bo'lib oldimda, boshqa shoirlarning g'ijimlab tashlangan she'rlarini ham redaksiyaga ketma-ket keltirib beraverdim. Shuni ham aytib qo'yayki, gazetalarda she'r uchun katta pul to'lashar ekan. Pulim ham ancha ko'payib (restoranlarda yashirinchasiga ovqat yeyish jonimga tegib yurgan edi) ochiqchasiga, odamlardek pul to'lab kerilib o'tirib ovqatlanadigan bo'ldim.

O'sha quvonchim ichimga sig'may yurgan kezlarda, negadir. do'stim Orifni tez-tez xotirlaydigan bo'lib qoldim. Rost, u menga ko'p yaxshiliklar qilgan edi. Odamgarchilik qiluvdi. Menchi? Men

uni xafa qildim, begunoñi kaltakladim, joniga ozor berdim... Xat yozib, undan kechirim so'rashga jazm qildim. Mana o'sha xat:

«*DC 'STIM, ORIFBOY!*

Salom, salomatmisan? Ishlarинг joyidami? Umuman olganda, meniki ham chakki emas. Endi senga aytadigan gapim shundan iboratki, jon do'stim, meni kechir. Qarshingda boshimni egib turibman. Istanang, yu:imga tarsaki tort, istanang, kallanga mushtla. Ammo kechir, kechir meni. Qalay, yaxshi yuribsammi? O'qituvchimiz Qobilovchi, Otajon Azizovichchi? Ularga aytib qo'y, men hozir qatto shoир bo'lib ketganman. She'rimni gazetalardan o'qib turishgan bo'lsa kerak. O'sha Hoshimjon Ro'zi degan shoир men bo'lamus. O'zlari ham endi uyalib qolishgandir, battar bo'lishsin. Bundan so'ng hech kimga o'qimasang, uy vazifalarini bajarmasan; odam bo'lmaysan, deb aytishmaydi.

Singillarim Oyshaxon, Donoxonlar-chi? Ularni maktabdan qaytishayotganda hech kim urmayaptimi? Agar bitta-yarimitasi shunday qilsa aytib qo'y, borganimda mijiglab tashlayman.

Oyijonimni ham sog'indim. Kechalari tushimga kiradi. «Bolaginam, o'zimniñ; shumshug 'im, qayoqlarda yuribsan, qorning ochmadimi, us'ing yirtilmadimi?» — deb boshlarimni silaydi. O'rnimdan tursam atrofimda hech kim yo'q, o'tirib olib yig'layman.

Aziz do'stim, sendan kechirim so'rab qolaman. Aytganday, haliyam futbol o'ynub turibsizlarmi? Mening o'rninga kapitanlikka kimni sayla tilaring? G'ulomwimi? Uning zarbi zo'rku, ammo oyoqni chalish oquti yomonda... Meni kechir, xayr.

Salom bilan shoир Hoshimjon Ro'zi».

Xatni jo'natib, yelkamdan og'ir tog' qulagandek yengil nafas oldim. Nega desangiz, uning oldida o'zimni aybdor hisoblaganimdan vijdoni azob chekib yurgan edi-da. O'zi shu vijdon azobidan og'iri bo'lmas ekan.

O'sha kuni redaksiyaga so'nggi she'rimni olib bordim. Xonaga shundoq qadam bosishim bilan Jo'ra Juman: «Juda vaqtida keldingizda», -- deb qarshi oldi.

— Tinchilikmi o'zi? — negadir xavfsirab qoldim men ham.

— Tinchlik. Siz o'tirib turing. — Shunday deb Jo'ra Juman tashqariga chiqdi-yu, zum o'tmay o'zi bilan Saydullo aka, Erkin Hamid, Toshqin Obid, Zohid To'xta degan shoirlarni ergashtirib kirdi. Ularning hammasini taniyman. Bir yoqlama bo'lsa ham do'stona aloqa bog'laganmiz, oramizdan qil o'tmaydi, bordikeldimiz bor. Qofiya, vazn, turoqlarini mendan berkitib ishlatajigan shoirlar mana shular bo'ladi.

— Bizning gazetada bosilgan «Ona, o'lka» nomli she'rni o'zingiz yozdingizmi? — so'radi Jo'ra Juman menga yuzlanib.

— O'zim yozganman.

— Yolg'on, — dedi Saydullo aka o'rnidan turib, — bu she'r meniki bo'ladi, mana originali.

— «Paxtakor, seni kuylayman» sarlavhali she'rni ham o'zingiz yozganmisiz? — yana so'radi Jo'ra Juman.

— Bo'lmasam-chi?! — dedim ovozni bir parda yuqorilatib.

— Bo'Imagan gap, — shunday deb Erkin Hamid menga qarab bostirib kela boshladi, — bu she'rni men yozganman, ha, men yozganman.

Qarasam, ishning keti xunuk bo'ladigan. O'zлari g'ijimlab tashlagan, hecham keragi bo'Imagan she'rлaridan uncha-muncha foydalanganim uchun meni o'rtaga olishmoqchiga o'xshaydi. Boshimga qalpoqchamni kiyib sekin jo'nab ketdim. Orqamdan:

— Sehrgar!

— Plagiator.

— She'r o'g'risi.

— Uyatsiz.

— Tekinxo'r.

— Ishyoqmas.

— Dangasa, — degan kishini uncha xursand qilmaydigan, yo'g'on-ingichka ovozlar ancha vaqtgacha eshitilib turdi. Ko'chaga chiqib bexavotir joyga borib olgach, qo'limni og'zimga karnay qilib adabiyot bo'limining derazasiga qarab qichqirdim:

— O'zлaringchi, o'zлaring! Magazinga kelgan qofiya, vazn, turoqlarni bizga o'xshaganlarga bir gramm ham bermasdan olib qo'yasizlar-ku! Uyat emasmi!

XAYR, AMAKILAR

Shoirlik olamidan eson-omon quvilgach, mehmonxonaning choyshab, bolish, ko'rpa singari mayda-chuydalari saqlanadigan omborida uch kechayu uch kunduz qimirlamay uxladim. Qiladigan ishim, hasratimni aytib ko'ngil yozadigan biron mehribon kishim yo'q edi. O'z yog'imda o'zimi qovurilib, o'ylab, shirin-shirin xayollar surib yotaverdim. To'rt kun deganda o'rnimdan turib, biron ishning boshini tutguncha ermak bo'lar-ku, deya mehmonxonaning administratori, qoshi mushukning dumiga o'xshaydigan E'tibor Umarovadan o'ch olishga tushdim. Nega desangiz, bu xotin pora olishda ustasi faranglardan. Mehmonxonada bo'sh joylar to'lib yotgan bo'lishiga qaramay:

- Afsuski, bo'sh o'r'in yo'q, — deb bezrayib turaveradi.
- Jon opa, uzoqdan kelganmiz, hech bo'lmasa ikkita o'r'in topib bering, — deb yolvorishadi mehmonlar.
- Ikti-uch kunsiz ilojim yo'q, — deydi administrator. Ikti-uch kun degani — ikti-uch so'm cho'zing degani. Mehmonlar gapning ma'nosiga tushunsa, albatta yeng uchida uch-to'rt so'm uzatishadi. Shundan keyin E'tibor Umarova:

— Sharifa, — deb qichqiradi kassirga, — mehmonlarga chek yozib ber, to'rtinchchi xonada bo'sh o'r'in borga o'xshaydi.

Xullas, bu E'tibor Umarova deganlari borib turgan poraxo'r. Bir varaq qog'ozga: «Ehtiyyot bo'ling, butun ishlaringizni bir haftadan buyon formasiz militsioner kuzatib yuribdi...» deb yozdimu, sezdirmasdan cho'ntagiga solib qo'ydim. Birpasdan so'ng qog'ozga ko'zi tushib opaning qoshlari mushukning dumidek o'ynab ketdi, ko'zlar ola-kula bo'ldi. Hovliqqancha direktorning oldiga kirdi. Keyin direktor ikkovlari xuddi quvlashmachoq o'ynayotgandek ketma-ket yugurib chiqishdi-da, kassir Sharifa opaning qulog'iga nimalarnidir shivirlab, rangi qutlari o'chgancha, sovuq urgan pomidordek gezarishib, pastga tushib ketishdi.

O'sha kuni mehmonlarning ro'yxati qaytadan ko'rib chiqildi. Formasiz militsionerni topolmay, nazarimda, rosa

xunob bo'lishdi ham. Opa kimdan pul olgan bo'lsa, hammasiga, bir so'm organiga ikki so'mdan, ikki so'm organiga to'rt so'mdan qilib qaytarib berdi. Kechgacha haloslab, oyog'i quygan tovuqdek har tomonga zir yugurib, adoyi-tamom bo'ldi. Uning bu kulgili ahvolini ko'rib ich-ichimdan kuldim. Shu bahona bo'lдиу ko'nglimdagi g'ashlik tarqab, sen ko'rmen ko'r bo'ldim-ketdim.

Tashqariga chiqsam, mehmonxona oldidagi maydonchaga odam degan sig'may ketibdi, igna tashlasang yerga tushmaydi. Kattayu kichik bir-birini itar-itar qilib o'rtaga intiladi. Surishtirsam, mashhur sayyoohlар Vlasov bilan Petrov degan odamlar kelishgan ekanu, kishilar o'shalar bilan ko'rishish, qo'llarini siqib so'rashish umidida bir-birlarini urib-surib o'rtaga intilayotgan ekan.

Nihoyat, ikki sayyooh, odamlar to'dasidan ajrab mehmonxona tomon yura boshladilar. 24-xonaga kirib, dam olishmoqchi shekilli, yechinib, yumshoq ko'rpalari, paryostiqlar to'shalgan karavotlarga cho'zilishi.

Qalpoqni kiyib sekin huzuriga kirib bordim-da:

— Salom, amakilar, — deb qo'ydim. Vlasov amaki u yoqbu yoqqa qarab:

— Gapirdingizmi? — deb so'radi sherigidan.

— Yo'q, qorning quyduragandir, — deb kului Petrov amaki.

— Gapirgan menman! — dedim yana. Ikkovlari ham yotgan o'rinlaridan turib, yelkalarini qisgancha bir-birlariga tikilib qolishdi.

— Sen kimsan, o'zi? — so'radi biri.

— Men mashhur o'zbek sehrgari Hoshimjon Ro'zi bo'laman.

— Qanday qilib sehrgar bo'lding?

— Bo'ldim-da...

— Mumkinmi, sirlaringdan biz ham xabardor bo'lsak? Zora Janubiy Afrika o'rmonlaridagi yirtqich hayvonlar bilan olishayotganimizda sehrgarlik qo'l kelib qolsa.

Rostini aystsam, shu savolni kutib turgan edim, ha, ha, xuddi shu savolni. Bundan bir necha kun avval gazetada bu ikki sayyooh haqida maqola o'qiganimda ularga havasim kelganidan

ko‘zlarim chaqnab ketgandi. O’shalardek qo‘rqmas, o’shalardek jasur sayyoh bo‘lishni orzu qilib ko‘nglimga tugib qo‘ygandim. Jahonda bular bormagan mamlakat qolmagan, ular bosib o’tgan yo‘l shunchalik uzunki, bir olim hisoblab chiqaman deb, aqdan ozib qolgan. Ular o‘z ko‘rgan-bilganlari haqida shunaqangi ko‘p kitoblar yozishganki, o‘qib chiqish uchun naq o‘n besh yil kerak bo‘ladi. Ular tezoqar tog‘ daryolaridan quloch otib suzib o‘tishgan, dengizlarda sovuq bo‘ronlarda qolishgan, Afrika o‘rmonlarida yirtqich sherlar bilan yakkama-yakka olishganlar, yovvoyi odamlar bilan bir ko‘rpada uxlab qolgan paytlari bo‘lgan. Har bittasi o‘n metrdan keladigan bo‘g‘ma ilonlar bilan omonsiz janglar bo‘lgan, ha, ha, bular chakana bo‘lmaydi, minglab gazetalarda rasmlarim bosiladi, nomim tillarda doston bo‘ladi. Shoirlik esa... turgan-bitgani mehnat, mashaqqat, uyqusiz tunlar ekan, kerak emas, nima qilaman boshimni qotirib. Yaxshisi, sayyoh bo‘laman, Magellanga o‘xshab yovvoyi odamlar bilan qilich yalang‘ochlab jangga tushaman, nayzavozlik qilaman. Robinzon Kruzoga o‘xshab orollarda hayot kechiraman, yovvoyi hayvonlarni o‘rgataman.

— Agar meni o‘zlaringga sherik qilib olsalaring,— dedim bir oz jimlikdan so‘ng, — sehrimdan sizlarni xabardor qilaman, qalpoq uchovimizniki bo‘ladi.

— Bajonu dil, — dedi Vlasov amaki, — lekin buning uchun ba’zi bir tayyorgarlikdan o‘tish kerak-ku, o‘rtoq Hoshimjon Ro‘zi?

— Bajonu dil, — dedim men ham.

— Avvalo geografiyani yaxshi bilish kerak.

— Men uni SUV qilib ichib yuborganman.

— Juda soz. Ruxsat bersangiz, ba’zi bir savollarim bor.

— Marhamat.

— Qani, mana bu kartaga yaqinroq kelib, dunyodagi eng kichik ko‘lni ko‘rsatib bering-chi.

Kartaga shuncha tikilsam-da, hech qanday ko‘l topolmadim. Shundan so‘ng boshimni ko‘tarib:

— Bu yerda ko‘l yo‘q, qurib qolganga o‘xshaydi, — deb qo‘ya qoldim.

— Ehtimol. Qani ayting-chi, dunyodagi eng katta ko'lning nomi nima?

— Xotiram yomon, nomlarini esimda olib qololmayman. — dedim shoshib-pishib.

— Shundaymi? Geografiyani suv qilib ichib yuborganman devdilar-ku? — so'radi Petrov amaki kulimsirab.

— Geografiyani yaxshi bilamanu, kartaga tikilsam ko'zim jimirlashib ketadi-da, — deb tushuntirdim.

Vlasov amaki o'rnidan turib yengilroq kiyindi-da, stolga joylashib o'tirib oldi, ketma-ket savollar bera boshladi. Men ham o'ylab-netib o'tirmasdan shartta-shartta javob qaytaraverdim.

— Bo'lmasa, marhamat qilib aytsinlarchi, Afrika qit'asida necha xil xalq yashaydi?

— Hali aytdim-ku, xotiram yomon deb, esimdan chiqib qolgan.

— Hammasini esdan chiqara berish yaxshi emas, — norozi bo'lib dedi Vlasov amaki, — bo'lmasa boshqa savol beraman. Aytsinlar-chi, siz bilan biz yashab turgan Yer necha yoshga kirgan?

— Tilimning uchida turibdi-yu, aytolmayapman.

— Arabistondagi eng katta cho'lning nomi nima?

— Hali u tomonlarga borganim yo'q.

— Janubiy Amerika o'rmonlarida yashaydigan eng katta qushning nomini aytib berolmaydilarmi?

— Yo'q, aytib berolmayman.

— Indoneziyada necha orol borligini so'rasam, janobi sehrgarni xafa qilib qo'ymaymanmi?

— Xafa bo'laman, boshqasini so'rang.

— Dunyodagi eng baland sharshara qaysi mamlakatga joylashganligini so'ramoqchi edim?

— Iy-e, amaki, siz aytganlar hammasi rebus-ku. Menden geografiya to'g'risida so'rang-da.

— Marhamat, boshqasini so'rashim mumkin. Qani, aytsinlar-chi, Atlantik okeanining eng chuqur joyi necha metr?

— O'lchab ko'rganim yo'q.

— Yer yuzida qancha aholi yashaydi?

- Yuz million — dedim nihoyat achchig'im chiqib.
- O'h-ho', janobi sehrgar, yer yuzi aholisining qolganlarini nima qildingiz, yo allaqachon oyga ko'chirib yubordingizmi?
- Ha, oyga ko'chirib yubordim.
- Hurmatli Hoshimjon Ro'zi, geografiya ilmidan xabaringiz yo'qqa o'xshaydi-ku? — deb so'radi halidan buyon karavotda chalqancha yotib savol-javoblarimizni mazza qilib eshitayotgan Petrov amaki.
- Ilmim bo'lmasa ham, hamroh qilib olaverenglar,— deb turib oldim, — bir kun nafim tegib qolar axir.
- Ilmsiz hamrohning keragi yo'q! — dedi sayyohlardan biri.
- Nega endi kerak bo'lmas ekan?
- Chunki mashinamizga ortiqcha yuk bo'ladi. Sizning o'rningizga O'rta Osiyo tog'larida yashaydigan yovvoyi qo'ylarning terisidan olib ketsak... o'sha foydaliroq.
- Hech bo'lmasa choy-poy qaynatib berib turarman,— dedim shashtimdan tushib.
- Iltifotingiz uchun tashakkur! Shunday qilib sehringizni bizga aytmaysizmi?
- Afsuski, aytolmayman.
- Bo'lmasa, xayr.

Ikkovlari bilan do'stona xayrlashib uncha xafa ham bo'lmasdan, uncha xursand ham bo'lmasdan, har qancha iltimos qilsalar ham sehrimni aytmay, yuzimni ko'rsatmay tashqariga chiqib ketdim.

— Xayr, amakilar! — deb qichqirdim koridordan turib. Ko'chaga chiqib to'yib-to'yib nafas oldim. Savol javob mahalida terga tushib ketgan ekanman. Ro'molchamni chiqarib yuz-boshimni artdim. Keyin «Sholikor» stadioni tomon yo'l oldim. Aytgandek, Sizga aytaman deb butunlay yodimdan chiqib qolipti. Shaharga kelganimdan buyon tez-tez futbolchilar bilan uchrashadigan odad chiqarganman. Avvallari ham bu o'yinni jonu dilimdan yaxshi ko'rardim. O'zimizning maktabdagи komandaning kapitani edim. Bu yerda futbolchilar shunaqangi ko'p ekanki, o'yinlar shunaqangi tez-tez bo'lib turar ekanki, gohida qaysi biriga borishni bilmay boshim qotib qoladi.

Shunday qilib «Sholikor» stadioni tomon sekin yo‘l oldim. Borsam, allaqachon odam hech yoqqa sig‘may ketibdi. Ammo o‘yin hali boshlangancha yo‘q. Birinchi qatordagi hukumat arboblari uchun ajratilgan yumshoq o‘rinlardan biriga o‘tirmoqchi edim, qarasam darvozaning shundoqqina yonidagi haligi dublyorlar o‘tiradigan uzun skameyka bo‘sh, o‘sha yoqqa o‘tib keta qoldim. O‘yin ishqibozlarining bahslashuvi baralla eshitilib turibdi.

- Menimcha, bugun «Sholikor» yutadi.
- Tunovgi o‘yini bo‘lsa, ikki dunyoda ham yutolmaydi.
- Vilgelm Qodirovning o‘yinlari juda susayib ketgan-da.
- Bo‘limgan gap, to‘pni uzoqqa aniq tepishda uning oldiga tushadigani yo‘q.
- Teodor Rahimovich, ishqilib bugun chiqsinda.
- Hammasi chiqmasa ham, Gennadiy Supanitskiy chiqsa bas.

Xullas, ana shunga o‘xhash bahslar hech to‘xtamas edi. O‘yin boshlanishi bilan mehmonlar darhol hujumga o‘tishdi-da, komandamizni dog‘da qoldirib, darvozamizga boplab to‘p urib qo‘yishdi. Shundan keyin o‘yin demagani shunaqangi qizib ketdiki, shunaqangi qizib ketdiki, agar menga o‘xshab yaqinroqdan ko‘rsangiz, hayratdan og‘zingiz ochilib qolgan bo‘lardi. Qasam ich desangiz, qasam ichib aytamanki, bunaqangi shiddatkor o‘yinni ilgari hech ko‘rmagandim. Mehmonlarning himoyachisi juda zo‘r ekan, hujumchilarimizning qilgan harakatlari befoyda ketaverdi. O‘n minut chamasi to‘p qo‘ldan-qo‘lga o‘tib turdi-da, nihoyat mehmonlar uni ustalik bilan olg‘a surib ketishdi. Chap qanot himoyachisi olisdan turib o‘ng qanot himoyachisiga uzatdi. U bo‘lsa to‘pni havolatib, markaziy hujumchiga oshirdi. Markaziy hujumchi umuman bizning yigitlarga qaraganda chaqqonroq ekan, kuchli bir zarb bilan bu to‘pni ham eson-omon to‘rga joylab qo‘ydi. Ishqibozlar betoqat bo‘lib:

- Gennadiy, jon kojtitib o‘ynasang-chi!
- Teodor, g‘ozga o‘xshab lapanglab yuraverasanmi!
- Yoqubov, eplasang maydonga chiqqin-da, sharmanda qilding-ku! — deya har tomondan qichqirib, hushtaklar chala

boshlashdi. Mehmonlarning to'jni uzatish san'ati biznikiga qaraganda qittak bo'lsa ham yuqori ekan. Buni men uchinchi to'jni kiritganlarida payqab qoldim.

Tomoshabinlarning hafsalasi pir bo'ldi, ko'plar o'rinalidan turib, qo'llarini umidsiz siltaganlaricha asta-sekin jo'nab qolishdi. «Sholikor»ning yutqizishi aniq, bo'lib qolgan edi. Agar yutqazsa, o'z-o'zidan to'rtlikdan tushib qoladi. E-voh, qancha mehnat qilishgan edi-ya, attang! Qanday qilib qalpoqni boshimga kiyib maydonga tushib ketganimni o'zim ham bilmay qolibman. Hali shoshmay turinglar, hurmatli mehmonlar. Biz sizlarga osonlikcha yutqazib qo'yamaymiz. «Sholikor»ning kimligini ko'rsatib qo'yamiz, bu yerda sal kam yuz ming tomoshabin bekorga o'tirganimiz yo'q. O'z komandamizni g'alaba bilan tabriklash uchun kelganmiz. ha, ha, shoshmay tursinlar hali!

Maydonga tushdimu, to'jni qo'lting'imga qisib mehmonlarning darvozasi tomon tashlandim. Odamlarning nazarida to'p havoda ilon izi yasab, o'yinchilarga chap berib, uchib borayotgandek, aslida esa uni men ko'tarib boryapman. Orqamdan halloslagancha Gennadiy kelardi. Darvozaga yigirma metr chamasi qolganda to'jni sekin qo'yib yubordim... Oh, Gennadiyning, o'zimizning Genkaning zARBini bir tomosha qilsangiz edi, bir tomosha qilsangiz edi...

Stadionda qiyqiriq, ura, yashasan Supanitskiy degan sadolar yangradi. Odamlar jonlanib ketdi, hammasining kayfiyati ko'tarildi. Xuddi shu paytda, yangrab turgan qiyqiriq sadolari ostida men yana bir ustalik ishlatdim. Mehmonlarning darvozaboni to'jni yerga qo'yib kuchliroq zARB bilan tepish maqsadida orqaga tisarilgan edi, yugurib borib to'jni ilib oldimda, shu atrofda o'ralashib yurgan Yoqubovning oyog'iga tashladim.

— Udar!!! — deb qichqirdi odamlar. Chindan ham kuchli zARB bo'ldi. Mehmonlarning darvozaboni to'jni ilib olmoqchi bo'lib ikki qo'lini olg'a cho'zgancha qiyalab sakragan edi, to'pga yetolmadi-yu, ammo o'zi xuddi suvga sakragan baqadek shaoloplab yerga yiqildi.

Afsuski, gapga uncha chechan emasman. Bo'lmasa Sizga bu yerdagi shodlik-xurramlikni, qulqlarni qomatga keltiruvchi

baxtiyor qiyqiriqlarni, osmonga minut sayin uchirilayotgan to'p-to'p kaptarlar — hamma-hammasini ta'riflab bergan bo'lardim.

Shu paytda, negadir men o'zimni juda g'alati his qila boshladim. Axir men o'z xalqimga, ko'rib turganingizdek, shodlik, quvonchlar keltirdim-ku! Ahmoq bo'lib qayoqdagi ishlarni orzu qilib yuribman-a, o'zimni ham, o'zgalarni ham qiy nab yurgan ekanman. Demak, mening o'rnim mana shu yerda, stadionda ekan. Xuddi shu yerda, ustiga ajriq qoplangan shu yumshoq maydonchada men foydali kishi bo'la olar ekanman. Bir umr futbolchi bo'lib qolganim bo'lsin. Eshityapsizmi, hurmatli Otajon Azizovich, Siz ham qadrdon o'qituvchim Qobilov, bilib qo'ying, men futbol olamida shuhrat qozonmoqchiman...

Belni mahkam bog'lab yana ishga kirishib ketdim. Zum o'tmay to'pni yana ilib oldimu, sakkiz yil futbol o'ynab, sakkiz yil muttasil yugurib, darvozaga bironta ham to'p kirta olmagan Akmal Lazizxo'jayevning oyoqlari ostiga tashladim. To'p kiritishning gashtini bu bechora ham bir surib ko'rsin dedimda. Shundan keyin komandamizning o'n bir o'yinchisiga ikkitadan, chapdonrog'iga uchtadan to'p tashlab berdim. Hisob bizning foydamizga 24—3 bo'lgan edi. O'yin asosan mehmonlar darvozasi oldida bo'ldi. Bizning darvozabonomiz Yura Kukuruznikov zerikkanidan dublyordagi bir yigitni chaqirib, ko'k choy ichishib, shaxmat o'ynab o'tirishaverdi. Stadion esa hamon buloqdek qaynab, bo'ronda qolgan dengizdek to'lqinlanardi.

Vaqt ham, baxtsizlik ham oyoq ostidan chiqadi deganlari to'ppa-to'g'ri ekan. Agar so'nggi to'pni qo'llig'imga qisishim boshimga ne-ne kulfatlar solib, bir umr meni futboldan judo qilishini bilganimda, zinhor uni qo'llimga olmagan bo'lardim, bir chekkaga chiqib o'yinning qolgan o'n besh minutini maza qilib tomosha qilgan bo'lardim.

O'zimizning maydonga o'tib ketgan to'pni chaqqonlik bilan ushlab, g'izillaganimcha mehmonlar darvozasiga qarab ketayotgan edim, shu payt chap tomonimdan qarshi tomonning himoyachisi o'qdek otilib chiqdi-da, to'pni osmonga tepib qaytarmoqchi bo'ldi shekilli, kuchli zarb bilan chap biqinimga

tepdi. Shilqillab yerga tushdim. O'shanda ham qaysarlik qilib to'pni qo'yib yubormagan ekanman, boshqa biri kelib yelkam aralash tepganini sal-pal eslayman... Keyin nima bo'lganini bilmayman, xushdan ketib qolibman...

Bir mahal ko'zimni ochsam, janub tomondan zar kokillarini tarab qo'yosh ko'tarilib kelyapti. Nariroqda ikkita kampir, bir qo'lida chelak, bir qo'lida uzun sopli supurgi, gangur-gangur gaplashib atrofni supurish bilan ovora.

— Qo'shni, kechagi o'yinda ko'rinnmadingizmi? — deb so'radi novcha kampir.

— Kecha cholim belimga kepak qizdirib bosasan, deb o'yinga chiqarmadi, — tushuntirdi pakana kampir, — siz-chi, qo'shni? Siz chiqdingizmi?

— Kechagi o'yinni ko'rmabsiz, dunyoga kelmabsiz, qo'shni. Voy, bunaqangi o'yinni, tavba qildim-ku, xudoyi taoloning o'zi ham hali ko'rmagan bo'lsa kerak. Sizga yolg'on, menga chin, hoy qo'shni, qiyqiriqdan mana shu stadion naq yorilib ketay dedi-ya.

— Nima bo'ldi o'zi, qo'shni, tezroq aystsangiz-chi.

— Biznikilar mehmonlar darvozasiga 25 ta to'p kiritishdiya. Eng qizig'i o'yinning oxirida bo'ldi. Mehmonlar o'yin tugashi bilan yugurib kelib darvozabonlarini qo'llariga ko'tarib, osmonlarga otishdi. Nega unday qilasizlar deb so'rashsa: «Agar shu hushyor bo'limganda, darvozamizga ellikta to'p kirishi hech gap emas edi, balli shunga!» — deyishadi deng. Shunday qilib deng, qo'shni, darvozabonlarini ko'tar-ko'tar qilib e'zoz-ehtirom bilan olib chiqib ketishdi. Bo'ldi kulgi, bo'ldi qiyqiriq. Kampirlarning gapiga quloq solib yetib, u yoq-bu yog'imni paypaslab ko'rdim. Ikkita qovurg'am qattiq shikastlangan, belim chiqib ketibdi, aftidan, hushsiz bo'lib yiqilganimdan so'ng ustimdan u yoq-bu yoqqa rosa yugurib o'tishganga o'xshaydi — boshim yorilgan, tizzamning ko'zidan haligacha qon oqib yetibdi. Ne-ne mashaqqatlar bilan boshimdagi qalpoqchamni olib maykam ichidan osib olgan xaltaga joyladim-da:

— Xolajon! — deya ingradim. Kampirlar darhol boshimga yugurib kelishdi.

— Voy, bolaginam, qayoqdan paydo bo'la qolding? — so'radi novchasi.

- Shu yerda edim.
- Voy o'lay, qo'shni, bola bechoraning hammayog'i qonku! Qani, o'rningdan tur-chi, o'g'lim.
- Turolmayman, belim chiqib ketgan.
- Voy, sho'rim! Hoy, qo'shni, yuguring, iskara pomsh chaqiring! Bolam bechora-ey! — der edi tinmay novcha kampir,
- kimning o'g'lisan o'zi?
- Musofirman, xolajon. Hech kimim yo'q.
- Onaginang aylansin! — dedi kampir yana boshimdan silab, — kechasi bezorilarning qo'liga tushibsan-da.

Yigirma minutlardan so'ng meni o'lik tashiydigan usti berk mashinada kasalxonaga olib ketishdi. Yonimda dag'al qo'llari bilan boshlarimni silab, ko'zlarimga termilib novcha kampir borardi.

VII b o b

INJENERMAN, INJENER

IKKI oydirki, mana kasalxonada yotibman. Karavotim shundoqqina oynaning tagida, bor-yo'g'i ikki kishimiz. Eshikning oldida, kiraverishdagi o'rinda Said aka yotadi, juda qiziqchi odam. Kuldirgani-kuldirgan. Qurilishda ishlarkan, o'zi Mehnat Qahramoni, ammo yulduzini hecham taqmaydi. Agar o'shanaqangi yulduz menda bo'lganda jon-jon deb xalatimning ustidan taqib olgan bo'lardim. Ishxonasida ham obro'yi zo'r bo'lsa kerak, uni ko'rgani nuqlu shoirlarga o'xshab movut shlyapa kiygan, qorni katta odamlar keladi. Birovi tovuq pishirib keladi, birovi uzum, olma tashlab ketadi, gul ko'tarib kelganlari ham ko'p. Pishirilgan tovuq kelgan kuni, Said aka qanaqa bo'layotganini bilmayman-ku, ammo men ich-ichimdan sevinib ketaman. Nega desangiz, Said aka parranda go'shtini uncha xushlamas ekan, nuqlu menga uzatadi.

Uni ko'rgani hamma keladi, jag'i-jag'iga tegmay gapiradigan xotini, ko'zi menga tushishi bilan qo'rqqanday yig'lab qochadigan Hasan-Husan ismli o'g'illari, birga ishlaydigan yor-birodarlari — ishqilib yonidan odam arimaydi. Hasan bilan

Husan menga Jirafa deb nom qo'yishgan. Kasalxonaga tushgan kunimning ertasiga bunday qarasam, meni yosh bolalarga qo'shib qo'yishibdi. Biri yig'laydi, biri to'polon ko'taradi. Na uyquda orom boru, na mundoq bir maza qilib, tinchgina dard tortasan.

Kattalar xonasiga o'tmoqchi bo'lib:

— Qalpoqcham, qalpoqcham, bo'yimga bo'y qo'shib ber,— deya iltimos qildim.

— Beling gipsda-ku, qanday qilib qo'shaman. — deydi qalpoqcham.

— Bir ilojini qil.

— Bo'yning cho'zilib ketadi-da.

— Mayli.

Bir mahal bundoq qarasam, bo'ynim uch qarichgacha cho'zilib ketibdi, boshimni ko'targan edim — Afrika o'rmonlarida yashaydigan jirafaning xuddi o'zginasi bo'lib qolibman.

O'sha kuni kechasi Said akaning yoniga olib o'tishdi. Shu yo'sin ikkovimiz hamxona bo'lib qoldik. Undan hol-ahvol so'ragani, hali aytganimdek hamma keladi, mening esa yo'qlaydigan kishim yo'q. Kun bo'yi yetimchadek ko'zimni mo'ltillatib eshik poyleyman. So'roqlab orqamdan hech kim kelmasligini bilamanu, shunday bo'lsa ham allakimning kelishidan umidvorman. Oh, hozir singillarim bo'larmidi! Akajonim, Sizga nima bo'ldi deb kechalari boshimda o'tirib chiqishmasmidi, zirqirab og'riyotgan oyoqlarimni bittadan bo'lib olib uqalashmasmidi? Oyijonim-chi, meni shu ahvolda ko'rib, bilaman, avval jig'ibiyroni chiqib bir urishardi-da, keyin isitmasi lovillab turgan peshonamdan o'pardi, sochlаримдан silardi. Mana kech ham kirib qoldi. Hozir oyijonim povillatib sigir sog'yapti. Bir nafasdan so'ng cho'tir yuzli shofyor mashinasini haydab, bidonlarni qaltiratib keladi-da, sutlarni olib rayonga jo'naydi. Oyim hovliqib uyga keladi, atrofga qarasaki, men yo'q, hamon qaytmaganman. Yig'lay-yig'lay mangalkaga o't yoqadi. Ko'cha eshik oldida mototsikl ovozi eshitilgandek bo'ladi. Bu — dadam albatta!

— Dadajon, dadajonim! — deb qichqirib yubordim. Said aka xayol surib o'tirgan ekan, bir cho'chib tushdi.

- Iye, kuyov bola, nega yig'layapsiz?
- Yig'laganim yo'q, shunchaki o'zim mashq qilyapman.
- Iye, yig'ining ham mashqi bo'larmikan?
- Bo'ladi-da.

Yana ikkimiz ham jim bo'lib qolamiz. Men derazaga tikilib qushchalarning sayrashini, daraxtdan-daraxtga sakrab o'tishlarini tomosha qilaman. Oshxonaning mo'risidan buralib-buralib qora tutun chiqyapti, hu nariroqda, osmoni falakda ortidan ko'k chiziq qoldirib, kumush qanotlarini yaltiratib samolyot uchib boryapti. Qayoqdan kelayotgan ekan, ehtimol qishlog'imiz tepasidan uchib o'tgandir.

— Shunday qilib, kuyov bola, injenerman, deng? — sekin so'raydi Said aka.

Said akaning mashhur quruvchi ekanligini eshitib, zora o'sha atrofda biron shuhrati tezroq chiqadigan, kattaroq ish topilib qolsa degan umidda o'zimni quruvchi injener qilib tanitgan edim.

- Ha, injenerman, — deb qo'yaman.
- Institutni bu yil bitirdingizmi?
- Ha, bu yil bitirganman.
- Hammasi bo'lib bir hafta ishladingiz xolosmi?
- Ha, bir hafta.
- Qurilishda, uka, ehtiyyot bo'lish kerak.
- Nimasini aytasiz, — deyman yengil uh tortib,— o'zim qurayotgan uyning u yoq-bu yog'ini ko'ray deb tomiga chiqqan edim, oyog'im toyib ketdi-da.

— Lekin, uka, kollektivingiz menga ma'qul bo'lmadi. Ikki oydan buyon loaqlal bittasi holing ne kechdi, deb so'rab kelmadiy! Bunaqangi kollektivning boridan yo'g'i.

- Shuning uchun ham o'sha yerdan ketmoqchiman-da.
- Xo'p desangiz, mana bizga boring, quruvchi injener anqoning urug'i bo'lib turibdi hozir. Boring, birgalashib ishlaymiz, bilmaganimizni bir-birimizga o'rgatamiz.
- Borib kimga uchrashamiz? — deb so'rayman gap orasida.
- Xo'p desangiz, birgalashib boramiz, o'zim o'rtada turaman. Bosh injenerimiz yoshlarni joni dilidan yaxshi ko'radi.

Oltmishto'rt kun deganda Said akaning tosh tushib majaqlangan oyog'i tuzalib, qo'ltiqtayoqsiz, hech kimning

ko'magisiz bir o'zi yurib chiqib ketdi. Uy adresini qoldirib, tez-tez kelib holimdan xabar olib turishga va'da ham berdi.

— Tezroq chiqishning payidan bo'lavering, — dedi u xayrashayotganda. — Siz bilan bizga bu yerda yotaverish yarashmas ekan. Ish masalasida esa ko'nglingiz tinch bo'lsin, o'zim gaplashib qo'yaman.

Said akaning o'rniga uzoqdan qarasangiz samovarga o'xshab ko'rinaradigan qo'l-oyog'i kalta, xo'ppa semiz bir odamni yotqizishdi. Juda uyuchi ekan, faqat ovqat mahalida uyg'onadi. O'shanda ham bir ko'zi paqqos uyquda bo'ladi. Buning ustiga shunaqangi xurrak tortadiki, rang-barang ovozlarni shunaqangi ko'p chiqaradiki, diqqat bilan quloq solsang, xuddi ichida orkestr chalinayotganga o'xshaydi. Bir qarasangiz, bo'g'izlangan qo'ydek xirillab qoladi, bir qarasangiz, buzuq karnay chalayotganga o'xshaydi, ba'zan eski parovozdek pishillagan ovozlar chiqaradi, tongotarga yaqin surnay, doira sadolariga o'xhash g'alati ovozlar yangraydi. Gohida qo'rqib ketib, beixtiyor hamshirani chaqirib yuborganimni o'zim ham bilmay qolaman.

Baxtimdan o'rgilayki, xo'ppa semiz amaki bilan uzoq turmadik. Said aka ketgach, o'n kun déganda meni ham chiqaradigan bo'lib qolishdi. Bechora Said aka menga boshdan-oyoq yangi sarpo qilib, o'z «Volga»sini haydab kelibdi. Mendant qo'rqib qochadigan o'g'illari bir dastadan gul ko'tarib olishgan.

— Iye, amaki bo'yningizning qolgani qani? — deb so'radi Hasan.

— Voy, amaki, tag'in siz boshqa odam bo'lman? — so'radi Hasan.

Gipsdan chiqishim bilan qalpoqchamga yolvorib bo'ynim bilan oyog'imni bir oz qisqartirib belimga bel qo'shib, asli odam holiga kelib olgan edim.

— Yo'q, men o'sha Hoshimjonman, — tushuntirdim bolalarga, — faqat dard tortaveranimdan bo'ynim cho'zilib ketgan edi-da.

Said akaning «Volga»sida jimgina boryapmiz. U rulda o'tirgani uchun yuzi ko'rinnmaydi, nima to'g'risida o'ylaganini bilolmayman. Hasan bilan Hasan yo'l bo'yi dadasi qurgan

imoratlarni sanab boryapti. Men bo'lsam Said aka, uning menga ko'rsatgan cheksiz mehribonliklari borasida o'ylayman. Kasalxonadaligimda ovqatimdan xabardor bo'lib turdi, yaxshi gaplar aytib ko'nglimni ko'tardi. Mana bugun kiyim-bosh qilib kepti, uyiga olib ketyapti, ishga joylab qo'ymoqchi. Bu o'zi qanaqa odam, nega bunchalik saxiy, o'ylab o'yimga yetolmayman. Katta bo'lsam, deyman, o'zimga-o'zim, men ham odamlarga yaxshiliklar qilaman, kasalxonada yotganlardan ko'ngil so'rab turaman...

Said akalarning uyi shaharning bir chekkasida ekan. Uchastka yangi qurilganga o'xshaydi. Ko'cha tomoni hali suvalmagan. Darvozaga bo'r bilan «Hasan-Husan» deb yozib qo'yishibdi. Ichkariga kirishim bilan og'zim ochilib qoldi. Xoh ishoning, xoh ishonmang, ixtiyor o'zingizda, ammo-lekin men bunaqangi dang'illama uchastkani haligacha ko'rgan emasman. Hatto kolxozimizning raisi Nosir akaning uyi ham buning oldida ip esholmaydi. Bu yerda hamma narsa mexanizatsiyalashgan: priyomnik, televizor, telefon, xolodilnik, kir yuvadigan mashina, gaz qozon, narigi uy bilan berigi uy o'rtasida ham telefon aloqalari o'rnatilgan. Hatto, umivalnikda ham knopka. Ko'k tugmani bossangiz sovuq suv keladi, sariq tugmani bossangiz qaynoq suv keladi. Ikkovini tengdan bosgan edim, ilimiliq suv jildirab tusha boshladi. Bularni ko'rib Said akaning xotini ham jindak mexanizatsiyalashgan bo'lsa kerak, deb o'ylab qo'ydim ichimda. Nega desangiz. Fotima kelinoyim bidirlab gapiraveradi-gapiraveradi, Said aka ko'zini sal olaytirib qo'ysa, to'satdan o'ti o'chib qolgandek taqa-taq to'xtaydi. Ko'zini chetga olishi bilan yana gapga tushib ketadi. Keyin bilsam, Fotima kelinoyim mexanizatsiyalashmagan ekanu, miyasi shamollab bechora shunaqangi kasalga chalinib qolgan ekan. Xonadonning erkatoy o'g'li bo'lib darmonga kirguncha shu yerda qolib ketdim. Bir-ikki marta stadionga ham borib keldim, albatta. Lekin ichiga kirishga yurak qurgur betlamadi. Nazarimda, o'sha kuni yegan tepkilaram bilan futbolga bo'lган muhabbatim ham jindek lat yeganga o'xshaydi. Bora-bora futbol desa ko'nglim ozib, o'qchiydigan bo'lib qoldim. Fotima kelinoyim Said akadan ham mehribon ekan: «O'g'lim, tezroq

tuzaling», deb tuxumlar pishirib beradi deng, go'shtlar qovurib bergen kunlari ham ko'p bo'ldi. Tanijoni soppa-sog' yigitlardan emasmanmi, o'n besh kun deganda o'ziyam naq boquvdagi otdek gijinglab ketdim.

Bir yuzu ellik uchinchi qurilish trestining o'n to'rtinchi uchastkasiga injener etib tayinlandim. O'sha kunlarda yoshlardan zarbdor brigada tuzib, injenerni qayoqdan topsak ekan, deb boshlari qotib, garang bo'lib yurishgan ekan. Trestning bosh injeneri meni ko'rishi bilan:

— Qadamlariga hasanot, azizim, — deb qo'llarimni qattiq qisdi. Bu gaplarga yaxshi tushunmasam ham odob yuzasidan biror narsa deyishim kerak-ku, degan o'y bilan lab-lunjimni endi yig'ishtirayotgan edim, bosh injener:

— Hojati yo'q, hojati yo'q, azizim, — deb qo'limni yana ham qattiqroq qisdi, — hamma gapni Said aka aytib bergenlar. Biz uchun bu kishining har bir so'zi oltin. Faqat azizim Ro'ziyev, ishga qachon tushmoqchisiz? Shuni aystsangiz bas.

— Ertadan tusha qolay.

— Muvaffaqiyat tilayman, azizim! — dedi bosh injener.

O'sha kuni qimmatli vaqtini qo'ldan boy bermaslik uchun biror tajriba o'rganarman, degan niyatda qurilish ob'ektlarini ko'zdan kechirib chiqdim. Hay-hay, bu yerda qurilishlar shunaqangi avj olganki, shunaqangi avj olganki, nazarimda shahar, besh-olti oydan buyon men darbadar bo'lib yurgan shu katta shahar ulkan qurilish maydonchasiga aylangan. Bir yoqda kinoteatr binosiga so'nggi pardoz berilyapti, bir yoqda shoshilib bolalar bog'chasi qurilyapti, turar-joy binolarining qavatlari shunaqangi ko'pki, tepasiga qarasang, do'pping tushadi. Bugun-erta shu atrosda men qurban imoratlar ham qad ko'tarib, husnini ko'z-ko'zlab turadi. Ha, ha, albatta shunday bo'ladi. Ana undan keyin o'tgan-ketgan yo'lovchilar:

— Shoshmang, shoshmang — deydi sherigining yengidan tortib, — bu go'zal imoratlarni kim qurban?

— Iye, bilmaysizmi? — deydi boshqasi.

— Yo'q. bilmayman.

— Bilmasangiz bilib qo'ying. Bu imoratlarni Farg'ona tomondan kelgan mashhur injener Hoshimjon Ro'ziyev qurban.

— E, bildim, bildim! Ana u algebra o'qituvchisi Qobilov, sevimli direktor Otajon Azizovichlar bilan bas boylashib kelgan yigit bo'lmasin tag'in?

— Topdingiz, xuddi o'sha.

— Barakalla Otasiga ming rahmat. Qarang-a, direktori o'qimasang sendan injener chiqmaydi degandi. Chiqibdi-ku, barakalla...

Ana shunday shirin xayollarga berilib bir kunning o'tganini sezmay qolibman. Ertasiga esa, hurmatli o'rtoqlar, injenerlik faoliyatim qizigandan-qizib ketdi.

Yetmish kishidan iborat qurilish brigadasiga boshchilik qilishim kerak ekan. Bosh injener Olimjon Olimjonovich:

— Mana bu siz qurishingiz kerak bo'lgan 71-uyning loyihasi, — dedi devoriy gazeta chiqaradigan qaln qog'ozni qo'llimga berib, — mana bu esa, azizim, genplan, qurilish ob'ektingizni mana shularga qarab belgilab olaverasiz. Menga savolingiz yo'qmi, azizim?

— Tushunarli, azizim, — dedim ikkinchi qog'ozni ham uning qo'lidan olib.

Olimjon Olimjonovich ketgach, qog'ozlarning goh unisiga, goh bunisiga tikilib ancha vaqtgacha xunob bo'lib o'tirdim. Rostini aystsam «loyiha», «genplan» degan so'zlarga hech tushunmayman. To'g'ri, qog'ozlarda mayda-chuyda chiziqlar, hech tushunib bo'lmaydigan katta-kichik belgililar to'lib yotibdi. Lekin kallamni har qancha ishlatsamda, hech narsaga tushuna olmayapman. Shuning uchun ham qog'ozlarga tikilgancha, uyat ish qilib qo'ygan yosh boladek, lalayib o'tiraverdim.

— O'rtoq injener, ishga qachon tushamiz? — so'radi ishchilardan biri.

— Hozir men loyihalarni bir o'rganib olay, — dedim sir boy bermay. Brigadaning hamma a'zosi, asosan, yoshlar. Oralarida qop-qora sochlarni qizil durrachalar bilan tang'ib olgan oy yuzli qizlar ham o'tiribdi. Shu payt boshimga ajoyib bir fikr keldi-yu, sevinganimdan qarsak chalib yuborayozdim.

— Ilgari qurilishda ishlaganlar bormi? — deb so'radim. O'n beshtasi tengdan qo'l ko'tardi. Sevinchimga sevinch qo'shildi.

— Ish boshlashdan avval sizlardan imtihon olmoqchiman.

- Marhamat! — dedi yetmish kishi bir og'izdan.
- Qani ayting-chi, qo'limdag'i qog'ozlarning qaysi biri loyiha-yu, qaysi biri genplan? — Shunday deb qog'ozlarni baland ko'tardim. Yonginamda o'tirgan jingalak sochli yigit.
- O'ng qo'lingizdag'i loyiha, chap qo'lingizdag'i genplan, — deb javob berdi.
- Molodes! Qani kim aytadi, qurilishning birinchi ishi nimadan boshlanadi?
- Fundamentning o'rnini qazishdan, — degan ovozlar eshitildi har tomondan.
- Fundamentning chuqurligi qancha bo'lishi kerak?
- Loyihada ko'rsatilganidek.

Shunga o'xhash savollarni ustma-ust beraverdim, shunga o'xhash javoblarni ham ketma-ket olaverdim. Bir mahal bunday qarasam, ancha-muncha narsadan xabardor bo'lib, aqlim to'lishib qolibdi. «Qani endi ishga, o'rtoqlar!» deb yubordim.

Lekin ish demaganning ham changini osmonga chiqarvordikda, bir kun o'tar-o'tmas fundamentning o'rnini qazib qo'yibmiz-a. Qurilish ob'ektining shundoqqina yonginasiga brezentdan palatka tikib oldim. Yotish-turishim shu yerda. U yoq-bu yoqqa yugurib vaqtingiz ketmasin, deb telefon ham tushirib berishgan. Ba'zan Olimjon Olimjonovich:

- Alyo, bu kim? — deb qoladi.
- Injener Hoshimjon Ro'ziyev, — deb qo'yaman.
- E, salom, azizim, ishlar qalay boryapti?
- Joyida!
- Taxminan necha protsent bajarildi?
- Yaqinda yuz bo'ladi!
- Barakalla, ofarin! — deydi Olimjon Olimjonovich. — Shuning uchun ham yoshlarni yaxshi ko'raman-da, yoshlar — olov qalblar, yoshlar — burgutlar, yoshlar, eh yoshligim!.. Lekin, azizim, bu yog'iga ham bo'sh kelmaymiz.

Yigirma bir kun deganda o'ttiz sakkiz kvartirali yetmish birinchi uy bitib foydalanishiga topshirsa bo'laveradigan darajaga kelib qoldi. Oh, o'sha kungi mening quvonchimni aytangiz. Sevinganimdan yuragim koptokdek o'ynab turibdi,

yuguraman, yelaman, yuzlarimni o'zim bitkazgan uyning devorlariga surib: «Uyim, uyginam, ey men bitkazgan turar joylar!» — deb irg'ishlayman.

Qabul marosimi tantanaliroq o'tib, shuhratim Farg'ona tomonlarga ham borsin degan umidda juda ko'p tashkilotlarga qo'ng'iroq qildim, vakillar yuborishini so'radim. Ertasiga, o'zim kutgandek, hammayoqda shlyapa kiygan basavlat odamlar bosib ketdi. Shahar ijroiya komitetidan ko'zoynakli o'rtoq Qurbonov, gazetadan bo'yniga fotoapparat osgan novcha bo'yli o'rtoq Ibrohimov, trestimizning gapirganda «tak-tak» deb gapiradigan boshlig'i o'rtoq Malikov, militsiyadan jamiki militsionerlarning kattasi o'rtoq Toshmatov — hamma-hammalari yetib kelishdi.

— Boshladikmi? — dedi Olimjon Olimjonovich komissiya a'zolariga murojaat qilib.

— Ta-aak, boshladik! — dedi o'rtoq Malikov. Uchtadan-to'rttadan bo'lib uyning sifatini tekshirishga tushib ketishdi.

— Iye, — dedi Olimjon Olimjonovich hayron bo'lib, — uyning kanalizatsiyasi qani?

— Qanaqa kanalizatsiya? — dedim rangi qutim o'chib.

— Rasvo qilibsiz-ku! — deb baqirdi bosh injener. Shu payt narigi tomonidan ham komissiyaning bir gruppera a'zosi hovliqqancha kelib qoldi.

— O'rtoqlar, uyni qabul qilolmaymiz, — dedi bittasi, — xonalarning hammasi qiyshiq.

— Nega endi qiyshiq bo'lar ekan? O'zingiz qiyshiq, — dedim jahlim chiqib. Ammo gapimni tugatmasimdan yuqoridan qahqaha ovozi eshitildi-yu, zinadan kula-kula odamlar tushib kela boshlashdi.

— O'rtoqlar, yangilik... — dedi oldingisi o'zini kulidan arang tiyib, — tepasidagi xonalarning hech qaysisiga eshik ochilmagan, uylar bamisolgi gugurt qutisiga o'xshaydi...

Bo'ldi kulgi, bo'ldi qahqaha. Qahqaha ovozlari bosilmasdan turib ko'cha tomonidan ham komissiyaning ikki a'zosi entikib bir narsadan quruq qolayotgandek hovliqib kelib qolishdi.

— Bu uy bo'lapti, ko'chaga ko'prik bo'lipti.

— Nima? — so'radi Gorispolkom vakili.

— Mana loyiha, ishonmasangiz o'zingiz tekshirib ko'ring.
Uy ko'chaga ko'ndalang tushib qolgan, ha-ha ko'ndalang!

Yana gurillab kulgi ko'tarildi. Ammo bu galgi kulgida na quvonch, na shodlik, na taajjub bor edi. Unda olam-olam g'azab, olam-olam nafrat mujassam. Hammasi kulyapti. Mening ustimdan kulyapti. Shu g'azab, shu nafratning hammasi mening boshimga yog'ilyapti... Bir nafas avval o'zimda yo'q, shod edim, xursand edim, sevinchlarim bir dunyo edi... Endi-chi? Boshim egilgan, ko'zimdan miltillab yosh oqyapti, yig'layapman.

— Jinoyatchi! — dedi vakillardan biri.

— Brakchi! — dedi boshqasi qo'lini bigiz qilib.

— Qamash kerak! — deb o'shqirdi yuqori tashkilot vakili,
— ushlang uni, o'rtoq Shermatov.

Sehrli qalpoqchamni sekin boshimga kiydimu, ko'zdan g'oyib bo'la qoldim. Qayoqqa boraman, endi qaysi dargohdan boshpana axtaraman?..

Albatta, Said akaning yoniga borishim, hamma gapni ochiq aytib menga shuncha yaxshilik qilgan, o'z dadamdek boshimni silagan bu mehribon odamdan yana maslahat so'rashim kerak. Qalpoqchamni olib avvalgi holimga, oltinchi sinf o'quvchisi Hoshimjon Ro'ziyev holiga qaytdim-da, borib ko'k darvozali hovlining tugmchasini bosdim. Yo'l-yo'l pijama kiyib, hozirgina palov yegan bo'lsa kerak, tishini kovlab, yo'l-yo'lakay kekirib Said akaning o'zi chiqib keldi.

— Salom, — dedim ko'rishish uchun qo'limni cho'zib.

— Nima?

— Salom deyapman.

— Hasanning sen bilan o'ynagani vaqtি yo'q, bor ishingni qil, — dedi Said aka meni tanimay.

— Men... men, meni tanimadingizmi? — dedim duduqlanib.

— Sen kimsan o'zi?

— Men Hoshimjonman, Hoshimjon Ro'ziyev.

— Bor ishingni qil. Bitta Hoshimjonning sharmanda qilib qochgani ham yetar. Endi sen bormiding. Bor, Hasan bugun o'ynamaydi...

Darvoza oldida uzoq, turib qoldim.

VIII bob

MANA, ARTIST HAM BO'LDIM

Yana ish axtarib yuribman. Ko'nglimda xafagarchilikdan asar ham yo'q. Nega endi xafa bo'lar ekanman. Nima, imorat ko'chaga ko'ndalang tushib qolgan bo'lsa ayb mendami? O'zlaridan ko'rishsin, ajab bo'pti! Bundan keyin birovni ishga oladigan bo'lishsa surishtirib, ma'lumotini tekshirib, sehrgarmi-sehrgar emasmi, mana shuni ham aniqlab, keyin olishadi.

Shunday qilib yana ish axtarib yuribman. Bu shaharda ishga kirishdan osoni yo'q. Gazetalarning to'rtinchchi betida katta-katta harflar bilan «Ishga taklif qilamiz» deb e'lonlar bosishadi. Undan keyin tramvay-trolleybuslarning ostanovkalaridagi simyog'ochlarga yopishtirilgan qog'ozlarga qarab ham qayerda qanaqa ish borligini bilib olsa bo'ladi. Ana shunday qog'ozlarning birida: «Qo'g'irchoq teatriga artistlar kerak. Ishlashni xohlovchilar uy-joy bilan ta'minlanadi. Moyana ishbay asosida. Spravka olish uchun kunduz soat ikkiga qadar kadrlar bo'limiga murojaat qilish mumkin. Direksiya», deb yozilgan ekan. O'qiyanu, ko'zlarimga ishonmayman. Takror-takror o'qiyan, pichirlab, ovoz chiqarib o'qiyan. Nahotki, nahotki, shu rost bo'lsa! Nahotki, baxtim yana kulib boqqan bo'lsa! Ha, ha, men o'zi shunaqa baxti kulgan yigitman-da, ishim doim o'ngidan kelaveradi.

Bunday qarasam, tepamdag'i soat o'n minuti kam ikki. O'qdek uchib ketdim. Tramvay-trolleybuslarni ortda qoldirib ketyapman, yengil mashinalarning ustidan xatlab o'taman. Chorrahada o'n tonnalik gruzovik yo'limga ko'ndalang bo'lib o'tgan edi, bu eshididan kirib, narigi eshididan chiqib ketdim. Odamlar hayron, militsionerlar churillatib hushtak chaladi. Shunday katta tezlik bilan boryapmanki, hay-hay, olimpiada championi Ivan Bilotnikov ko'rganda og'zi ochilib qolgan bo'lardi.

- Nima balo, jinni-pinni bo'lganmi, — deydi odamlar.
- Sportchi bo'lsa kerak.
- Sportchi emas, bezori. Ana qarang, militsioner hushtak chalyapti, — degan ovozlar eshitiladi.

Besh minuti kam ikkida to'ppa-to'gri direktorning eshigiga qora brezent mato qoplangan kabinetiga kirib bordim. To'g'ridagi kresloda yosh bola desam yosh bolaga, katta kishi desam katta kishiga o'xshaydigan bir odam o'tiribdi. Bo'yimendan bir qarich past. Said akaning o'g'li Hasancha keladi... Kresloda o'tiribdi-yu, oyog'i yerga yetmaydi. Qop-qora soqoli ko'ksiga tushib turibdi. «Ishqilib, menga o'xhash sehrgar bo'lmasin», deb qo'ydim ichimda. Shu payt devlarnikiga o'xhash yo'g'on ovoz bilan:

- Xizmat, yigitcha? — deb so'rab qoldi.
- Kechirasiz, menga direktor kerak, — dedim.
- Shahar qo'g'irchoq teatrining direktori men bo'laman.
- Haligi... men ish so'rab keluvdim.
- Qanaqa ish?
- Ishda. E'londa yozib qo'yibsizlar-ku, o'shanaqa ish.

Direktor oyoqlarini pitirlatib bir amallab kresloden tushdi-da:

— Ukajon, bu teatr yoshlari teatri bo'lsa ham, tomoshalarimizni asosan yoshlari ko'rsa ham, — deb tushuntira boshladi, — bizda katta odamlar ishlaydi. Sizni ishga qabul qilolmayman. Siz hali yoshsiz, teatrshunoslik institutini ham bitirmagan ko'rinasiz. Artistlik oson ish emas. Unga talant, qobiliyat kerak. Artistlarimiz ko'proq hayvonlarning obrazlarida chiqishadi; payti bilan it bo'lib uvillashadi, lozim bo'lganda sigir bo'lib ma'rashadi, echki bo'lib tog'dan-toqqa sakrashadi.

— Men ham o'shalardek bo'la olaman, — deb oyog'imni tirab turib oldim. Direktor borib o'rniga o'tirdi-da, boshini bir tomonga hiyol solintirgancha o'ylanib ketdi. Keyin menga yuzlanib: «Qani, bir it bo'lib vovillang-chi» deb qo'yadi.

- Qanaqa it bo'lay?

— Masalan... nima desam ekan? Siz, xo'sh, aytaylik qari itsiz, kun bo'yiko'chada, darvoza yonida yotasiz, o'tgan-ketgan bilan ishingiz yo'q. Hamma narsa joningizga tekkan. Faqat sizni tinch qo'yishsa bas. Lekin yosh bolalar sizga kun bermaydi: toshmi, baqlajondan bo'shagan konserva qutisinimi, otib turishadi. Qani uyg'oqmikin, deb juningizdan tortib ham ko'rishadi. Mana, bir yo'lovchi bexosdan etigining poshnasi bilan

dumingizni bosib oldi. Qani ayting-chi, siz shunda qanday muomala qilasiz?

Boshimni ko'tarib: «Irrrrrrr» deyman-da, yotaveraman, — dedim shosha-pisha.

— Barakalla! — dedi direktor xursand bo'lib, — tarbiyalasam sizdan ajoyib it chiqdi.

Bir oy sinab ko'rish sharti bilan qo'g'irchoq teatriga qabul qilishdi. Moyana esa, e'londa ko'rsatilgandek, ishbay asosida. Endi hamma narsa o'zimga bog'liq bo'lib qolgan edi. Ertasiga teatrning bosh rejissyori Oqil Turg'unov bilan uchrashdim. O'sha kunlari hayvonlar to'g'risidagi bir spektaklni sahnaga qo'yishayotgan ekan. Menga o'z-o'zidan it roli tegdi. O'sha kundan boshlab mashqlar ham qizib ketdi.

— Qani, ona it bo'lib bir vovillangchi, — deb iltimos qildi rejissyor. Vovillagan edim, ovozimning nimasidir u kishiga yoqmadi.

— Bo'lmaydi. — dedi boshini chayqab, ona it ovozidagi mayinlikni berolmayapsiz. Qani, boshqatdan vovillang.

Yana vovillardim.

— Yo'q. — dedi rejissyor xafsalasi pir bo'lgandek qo'lini siltab, — nazarimda sizdan artist chiqmaydiganga o'xshaydi.

— Nega endi chiqmas ekan, chiqadi! — deb qaysarlik qilib turib oldim.

— Menga qarang, yigitcha, — kuyib-pishib gap boshladi Oqil Turg'unov, — teatrımız xozraschyotga o'tgan. Agar spektakl sisatsiz o'tsa, tomoshabinlar qaytib teatrga tushmaydigan bo'lib ketadi. Spektaklni jonli, qiziqarli qiladigan esa siz bilan biz. Sahnada vovillaganingizda kishilar sizni Hoshimjon Ro'ziyev deb o'ylamasin, balki haqiqiy it deb o'ylasin. Tushunarlimi, yigitcha?

— Tushunarli.

— Boring, mashq qiling. Bir haftadan so'ng uchrashamiz.

Darhol shaharning chekkarog'idan xoliroq bir joyni kvartiraga oldimu, mashqni boshlab yubordim. Ko'cha eshik ustiga «Ehtiyot bo'ling, hovlida qopag'on it bor» deb yozib qo'yanman. Kunning birinchi yarmida onasini yo'qotib och qolgan kuchuk bolaga taqlid qilaman, ona it bo'lib bolalarimni

erkalayman. Kunning ikkinchi yarmida esa, ayniqsa, kechalari haligi cho'ponlarda bo'ladijan bir xil katta itlar bo'ladi-ku, xuddi o'shalarga o'xshatib uvillayman.

Biror kasbni chin yurakdan sevib qolsang, uning mashaqqatlari jonga huzur bag'ishlarkan. Mashqlarga shunday berilib ketdimki, gohida kechalari ham uyqum kelmaydi deng. Shunday qilib desangiz bir hafta o'tar-o'tmas haqiqiy itning o'zi bo'ldim-qo'ydim. Endi ko'chalarda ham jim yurmayman. O'quvchi bolalarga qarab jo'rttaga irillab qo'yaman. Bechoralar goho papkalarini uloqtirib qochib qolishadi...

Yo'q, uyqusiz o'tkazgan kunlarim bekorga ketmagan ekan. Rejissyorimiz vovillashimni eshitib, xuddi yoqimli muzika tinglagandek erib ketdi. Yelkamga qo'lini qo'yib:

— Mana endi haqiqiy artist bo'libsiz, — deb qo'ydi.

O'sha kundan boshlab oz-oz sahnaga ham chiqa boshladim. Kelishib olganimizdek ishim «izdejniy»: ya'ni bir marta «vov» deb qo'ysam ikki tiyin olaman, ikki martasiga to'rt tiyin. Ba'zida uch so'm-to'rt so'm ishlab qaytgan kunlarim ham bo'ladi. Cho'ntagingda puling ko'p bo'lsa tashvishlardan xoli bo'larkansan. Shu kunlarda qayg'u nima bilmayman, og'zimdan ashula tushmaydi. Undan keyin har xil rejalar ham tuzaman. «Agar, — deyman o'zimga-o'zim, — shu yo'sin pul ishlab boraversam, oyning oxirigacha to'plangan pulimga uyimizga sovg'a-salom qilib jo'natsam ham bo'ladi...»

Ammo rejalar tuzishga tuzdimu, amalga oshirishga kelganda ishni o'zim buzib qo'ydim. Teatrimizda Karim aka degan laylak uyaga o'xshatib soch qo'ygan, yurganda xuddi shamolda qolgan terakdek lapanglab yuradigan novcha bir artist bor. U doim birovlarining g'iybatini qilib yuradi. Men ham o'shaning dastidan qochgani joy topa olmay qoldim. Obro'yim kun sayin, balki soat sayin o'sib borayotganini ko'rib, mening sha'nimga har xil tuhmatlar yog'dira boshladi. Men emish, har kuni choyxonaga chiqib palovxo'rlik qilarmishman, undan keyin choyxonada o'tirib olib: «O'rtoqlar teatrtdagi narsalarining hammasi yolg'on, qalbaki. U yerda birorta tirik it ham, bironta tirik parranda ham yo'q. Hammasini menga o'xshagan artistlar o'ynaydi. Agar haqiqiy hayvonlarni tomosha qilaman desanglar, hayvonot bog'iga boringlar, ana u yerdagi

hayvonlarni tomosha qilsa arziydi. Sizlarga maslahatim shu, pul to'lab qo'g'irchoq teatriga tushib yurmanglar», — degan emishman. Direktorimiz Sarvar Mira'zamov o'z kabinetiga chaqirib: «Hali shunaqami?» — deb so'radi.

— Nima, shunaqami? — so'radim men ham.

— Choyxonada nima deb laqilladingiz?

— Hech narsa deb laqillaganim yo'q.

— Bo'limgan gap, siz teatrimizga qarshi propaganda yuritgansiz. Men sizni tarbiyalayman, odam qilaman, shu yilning o'zidayoq teatrshunoslik institutiga kiritib qo'yaman, deb yaxshi niyatlar bilan tarbiyamga olgan edim. Siz bo'lsangiz sirlarimizni fosh qilyapsiz.

— Yolg'on, men hech kimga hech narsa deganim yo'q.

— Yolg'onmi? — deb direktor Karim akani chaqirtirib keldida, uning o'zidan so'radi, — qani Karimjon, aytingchi, bu yigit choyxonada nima deb laqilladi?

— Og'ziga nima kelsa shuni dedi-da. Hali sizga aytdim-ku, bu bola hammamizni sharmanda qildi. — deb yolg'ondan tushuntirdi Karim aka.

Ikkovlari bir bo'lgandan keyin mening gapim inobatga o'tmay qo'ya qoldi. Shunday qilib birovning tuhmati tufayli nomim yomon otliqqa chiqib qoldi. Direktor meni qattiq ogohlantirdi. Ikkinchchi marta bu odatimni takrorlasam, teatrdan butunlay haydaladigan bo'ldim. Tashqariga chiqqach:

— Bu nima qilganingiz? — so'radim Karim akadan oyoq-qo'lim qaltirab.

— Qarasam, shuhrating oshib ketyapti, direktorimiz oldida obro'li, e'tiborli bo'lib qolyapsan. Shuning uchun popugingni sal silab qo'ydim-da, ukajon! — dedi Karim aka meni mazax qilgandek qiqirlab kulib. O'sha kundan boshlab bu odamni jinimdan battar yomon ko'rib qoldim-u, xap senimi, deb ko'nglimga ham tugib qo'ydim.

Kechqurun navbatdagi spektakl o'ynalishi kerak edi. Men keng yaylovlarda yosh cho'pon bilan qo'y boqaman, egamning ortidan dumimni solintirib, ba'zan oyog'iga boshimni surkab, erkalanib, ergashib yuraman. Qo'ylar dam olgani yotganda cho'pon ularning yoniga meni qorovul qilib qoldiradi-da, o'zi

ovul tomonga ketadi. Shu payt qayoqdandir tishlarini taqillatib och bo'ri — Karim aka paydo bo'lib qoladi. U yangi tug'ilgan barra go'shtli qo'zichoq yoniga kelib:

— Seni hozir yeyman! — deb og'izlarini katta ohib, yirtqich tishlarini ko'rsatadi.

— Qoplonjon, yordam ber! — deb baqiradi qo'zichoq.

Shunda men, ya'ni qoplon, bo'ri, ya'ni Karim aka ikkimiz o'rtamizda omonsiz olishuv boshlanadi... Oxirida men bo'rnini bo'g'ib o'ldirishim kerak.

Mana, spektakl ham boshlandi, zalga odam sig'maydi. Yosh cho'pon menga bir parcha go'sht berib, boshimni silab o'zi ovul tomonga jo'nab ketdi. Sahnada och bo'ri — Karim aka paydo bo'ldi.

— Qoplonjon, yordam ber! — deb qichqirdi qo'zichoq.

Bir sakrab o'rnimdan turdim-da, sehrli qalpoqchamni boshimga kiyib, och bo'rige tashlandim: betidan, qo'lidan, ko'kragidan — duch kelgan joyidan tishlayverdim. Bechora Karim aka qochgani joy topolmay qoldi.

— Qutqaringlar! — deb qichqirdi nihoyat u. Bizni ajratish uchun sahnaga artistlarning hammasi yugurib chiqishdi. Lekin men ko'zga ko'rinas edim, yelkasiga minib olib Karimi akani hamon qiynardim, tishlab badanlarini ko'kartirardim.

— Yana birovga tuhmat qilasanmi? — deb so'radim.

— Tavba qildim, voydod!! Ajratinglar... — deb Karim aka jonholatda o'zini zalga, tomoshabinlar orasiga urdi. Qiy-chuv, to'polon ko'tarildi, hamma o'rnidan turib tashqariga qochib chiqqa boshladи, o'n minut o'tar-o'tmas teatrda artistlardan o'zga hech kim qolmadi.

O'sha kundan boshlab, tomoshabinlarni teatrda bezdirib qo'yganimiz uchun, Karim aka ikkovimizni hamma yomon ko'rib qoldi. Pesaning avtori ham o'sha to'polon bo'lgan soatda zalda o'tirgan ekan, uning ko'ziga ham xunuk ko'riniq qolibmiz. O'z asarini qayta ishlab, qoplon bilan bo'rinining obrazini butunlay chiqarib tashladi. Bularning o'rniga yosh cho'ponning rolini kuchaytiribdi.

— Afsuski, siz bilan xayrashishga to'g'ri keladi,— dedi direktor Mira'zamov, — sokrosheniye tushib qoldingiz.

— Bo'lmasa, boshqa rol bering, — deb yolvordim.

— Boshqa rolni o'ynay olarmikansiz?

— O'ynayman, juda boplab o'ynayman, — deb ishontirishga harakat qildim uni. Bosh rejissyorimiz bilan uch kun mashq qildik. Harchand tirishsamda, boshqa rolni durustroq, o'ynay olmadim. Sigir bo'lib ma'rasam, ovozim ho'kiznikiga o'xshab chiqadi. Qushlarning ovozini esa, ochiq iqror bo'lishim kerakki, hech o'xshatolmadim. Direktor yana o'z kabinetiga chaqirdi:

— Uka, hali yoshsiz, — ko'nglimni ko'tara boshladи u. Xo'p desangiz, teatrshunoslik institutiga kiritib qo'yaman.

— O'qishgami — dedim rangi-qutim o'chib.

— O'qiysiz, o'rganasiz... Xafa bo'lganimni sezdirmaslik uchun, jo'rttaga arslon bo'lib «auuuu» deya bir ulidim-da, tashqariga chiqib ketdim...

X b o b

QAYERDASAN, MAKTABIM

Meni aldab-suldbab ko'chaga haydab chiqarishdi, ha, shunday qilishdi. Bo'lmasa teatrda ish to'lib yotgan edi. Hech bo'lmasa ko'cha eshik oldida turib bilet yirtay desam «o'shang ham ma'lumot kerak» deyishdi. Gapni qarang-a. O'qing, o'rganing emish! Nega endi o'qir ekanman.

— Nega?

To'xtang, nega endi ishim doim ketga ketaveradi? Agronom bo'ldim — quvildim. Shoir bo'ldim — nomim yomonga chiqdi. Injener bo'ldim — arang qochib qutuldim.

— Nega?

Sayohatchi bo'lmoqchi edim, Petrov amaki bilan Vlasov amaki hamrohlikka olishmadi, yonlariga ham yo'latishmadi. Artist bo'lib nomimni shonu shuhratga burkamoqchi edim, bo'ljadi.

— Nega?

Hoy, ko'chadagi odamlar, javob bering. Hoy, shumshayib turgan azim daraxtlar, osmondag'i erkin uchgan qushchalar, yelib-yugurgan mashinalar, javob bering, sizdan so'rayapman:

— Nega, nega?!

Yo'q, hech kimdan sado chiqmaydi. Hamma jim, o'z ishi bilan band.

Safarga chiqqanimdan bo'yon ko'p ajoyibotlarni ko'rdim, ko'p g'aroyibotlarning guvohi bo'ldim. Xursand bo'lган kunlarim bo'ldi, xafa bo'lган kunlarim bo'ldi. Ammo hech qachon bugungidek ko'nglim o'ksimagan, bugungidek xo'rligim kelmagan. To'g'ri, oyijonimni sog'inganman, singillarim ko'z o'ngimdan nari ketmay qolishdi, birga o'qigan o'rtoqlarim: malla sochli Ortiqvoy, darsda uxlab o'tiradigan Shokirjon — hamma-hammalarini sog'indim, ko'rgim keladi. Ammo nachora. Men o'qimasdan agronom bo'lmoqchi edim, shuning uchun ham barcha azoblarga, barcha mashaqqatlarga tishimni tishimga qo'yib chidagan edim, maqsadimga erisha olmadim, sharmanda bo'ldim!

— Nega?

Ho'ngrab yig'lab yubordim. Turtinib-surtinib o'z uyimga bordim-da, boshimni ko'rpagina burkab ko'zlarim-da yosh tamom bo'lguncha yig'ladim.

— Qalpoqcham, ey safarlarda hamisha yo'ldoshim, maslahatgo'yim, qani, o'zing aytchi, nega men maqsadga erisha olmadim.

— Chunki ilming yo'q edi, — deydi qalpoqcham.

— Ilm olish uchun nima qilishim kerak edi?

— O'qishing kerak edi...

— Nima?!

— Ha, ha, o'qituvching Qobilov, sevimli direktoring Otajon Azizovichlarning gapiga quloiq solishing kerak edi.

— Demak, sen meni chalg'itgan ekansan-da, aldabsan-da!

— Yo'q, aldamadim, chalg'itmadi. Fikrlaring xato ekanligini tushunib olgin, deb qo'limdan kelgancha ko'maklashdim, yordamimni ayamadim. Och qolsang ovqat berdim, usting yirtilsa kiyim-bosh berdim. Faqat sen o'z xatoyingni tushunib olgin dedim, — deb so'zlaydi qalpoqcham.

Yana o'ylanib ketaman, yig'layman. Xato qilgan bo'lsam bordir, buni shu paytda o'zim ham tushunib turibman. Ammo o'z xatosini bo'yniga olishdan og'ir narsa bo'lmas ekan. Mayli,

yigirma gradusli sovuq suvda yalang'och suvgaga tushay, mayli, jazirama issiqda bir hafta suvsiz yuray, istasangiz. Moskvagacha piyoda yugurib boraman, istasangiz, bundan ham og'irroq ishlarni buyuring, hammasini bajoni dil bajaraman. Ammo o'zim yo'l qo'ygan xatoni bo'ynimga olgim kelmay turibdi. To'g'ri, kishi o'qimasa, yoshligida ilm o'rganmasa agronom ham, shoir ham, injener ham, artist ham bo'la olmas ekan, ha. bo'la olmas ekan. Ishonmasangiz, mana, qalpoqcham bugundan e'tiboran bo'shadi, uni kiyib charchaganingizda dunyonи aylanishingiz mumkin...

Sekin o'rnimdan turib, yuz-qo'limni yuvdim. To'yib ovqatlandim. Qorning to'q bo'lsa miyang yaxshi ishlaydi deganlari rost ekan. Qornim to'ygach, miyam ham yog'langan motordek ishga tushib ketdi. Darhol sovg'a-salomlar olish uchun magazinlarga qarab yugurdim. Qishlog'imizda yurganimda, vazifalarni birovdan ko'chirib olishni kashf qilganimdan keyin, darsliklarimni o'rtoqlarimga esdalikka deb ulashib bergen edim. Shuning uchun to'plangan pulimning beshdan bir qismiga chamadonni to'ldirib darsliklar, 54 ta umumiy daftar oldim. Singlim Donoxonning qo'ng'ir sochiga deb, oq lenta, Oyshaxonga olti xonalik charm papka, oyimga ko'k shohi durrayu dadamga atab jun qo'lqop xarid qildim. Hurmatli o'qituvchim Qobilov bilan Otajon Azizovichni ham quruq qo'ymadim, albatta. Biriga avtoruchkayu ikkinchisiga gul soladigan vaza oldim.

Qanday qilib poyezdga chiqib olganimni o'zim ham bilmayman. Xayr, ey qadrdon shahar! Shlyapa kiygan shoirlar, gapga usta artistlar, Sizlarga ham xayr, yaxshi qoling! Said aka, mehribon Said aka, Sizning oldingizda qarzdorman. Og'ir kunda boshimni siladingiz, uyingiz to'ridan joy berdingiz, injenerlik kasbiga havas uyg'otdingiz. Injener bo'laman, albatta, bo'laman. O'qiymen, qunt bilan, havas bilan o'qiymen. Avval a'lo baholar bilan o'ninchisinfni, so'ngra institutni ham bitiraman. Ana undan sc'ng qaytaman. Hozircha xayr, yaxshi qoling!

Ketib boryapman, jonajon qishlog'imga, ona maktabim quchog'iga qaytyapman.

Poyezddan tushib chamadonlarimni ko'tardim-da, hovliqib qishlog'imiz tomon yo'l oldim. Hamma narsa hal bo'ldi hisob. ammo ishonsangiz, haligacha bir muammoni yecholganim yo'q. Qadrdon qalpoqchamni nima qilishim kerakligini shu soatgacha o'ylab ko'rmabman. Olib ketaveray desam, yana sehrgar bo'lib ketishdan qo'rqaman. Ko'chada yolg'iz qoldirib ketgani. gapning ochig'i, ko'zim qiymaydi. Yaxshisi, qayerdan topib olgan bo'lsam, o'sha yerga olib borib tashlayman, dedim-da. sekin o'zidan so'radim:

— Xo'sh, bunga nima deysan?

— Juda yaxshi fikr. O'z joyimga, lattaga o'rab oxurga tashlab ket... Sendan boshqalarga ham kerak bo'lib qolarman.

Nihoyat, ikkимiz ajralishadigan minutlar ham keldi. Qayerdan olgan bo'lsam o'sha yerga olib bordim-da, o'pib bag'rimga bosib xayrlashdim. U ham mening peshonamdan cho'pillatib o'pib oldi, oz-ozdan ko'z yoshi ham to'kdik.

— Xayr, qadrdon qalpoqcham!

— Xayr, quvnoq do'stim Hoshimjon.

Uyimizga kirib borganimda qorong'i tushay deb qolgan edi. Ko'cha eshikni ochishim bilan birinchi bo'lib ko'zim oshxonaga qo'ltig'ida o'tin olib kirayotgan Donoga tushdi. U ham meni ko'rди-yu, yugurib kelib bo'ynimga osilish o'rniga qo'lidagi o'tinni yerga tashlab yuborib, turgan joyida haykaldek qotib qoldi. Keyin:

— Opa, akamning arvohi keldi! — deb qichqirib yubordi.

Oshxonadan qo'lida kapgir, hovliqqancha Oysha yugurib chiqdi-yu, u ham menga ko'zi tushishi bilan: «Arvoh, arvohmisan!» deya dodlab yubordi.

— Nima qilganlaring bu? Axir, men akalaring Hoshimjon bo'laman, — dedim achchig'im chiqib.

— Yo'q, sen bizning akamiz emassan, akamiz o'lgan!

— O'lgan?

— Ha, o'lgan, biz uni ko'mganmiz. E, arvoh, sen qayoqdan kelding? — qo'rqa-pisa so'rashdi singillarim.

— Ochiq mozordan! — dedim tobora achchig'im chiqib.

— Voy, ana, ochiq mozordan deyapti, — dedi Dono qo'rqqanidan rangi dokadek oqarib. Men ortiqcha toqat qilib

turolmadim. — Ehtimol, o'lgandirman, ehtimol, o'Imagandirman, lekin men sizlarni sog'inganman, singillarim! — Ularni ushlab ko'rishmoqchi bo'lib oldinga tashlangan edim, ikkovlari ham: «Bizni arvoh quvdi», deb dodlagancha ko'chaga chiqib ketishdi.

O'ylab o'yimga yetolmayman. Nima gap o'zi yoki uzoq vaqt dom-daraksiz bo'lib ketganimga meni o'lida chiqarishib qo'yishganmikan. Unday desam, sizni ko'mganmiz deyishyaptiku? Tavba...

Uyda hech kim yo'q, oyim ishdan qaytmaganga o'xshaydi. Ayvonda dadamning mototsikli turibdi. Demak, u cho'lidan qaytganu, choyxonagami, idoragami chiqib ketgan. Uyimiz, nazarimda hech o'zgarmagandek. Faqat men suv, don bermay qiyanaganim tovuqlarning xonasini sal kengaytirishibdi. Tovuqlar «tag'in keldingmi» deyishayotgandek setkadan boshlarini chiqarib, menga tikilib turishibdi. Shu payt ko'chadan oyijonimning ovozi eshitilib qoldi.

— Bolaginamning arvohini menga ko'rsatinglar. Mayli, arvohi bo'lsa ham bag'rimga bosay, to'yib-to'yib yuzlaridan o'pay. Hoshimginam, qani sen?

— Oyijon! — deb yubordim o'zimni tutolmay. Oyim meni bag'riga bosib, sochlarimdan o'pdi, uzoq yig'ladi.

— Bolaginam, tirikmiding? Yo chindan ham arvohmisan?

— deb so'radi u qaytadan orqasiga tisarilib.

— Oyijon, nega men arvoh bo'lar ekanman? Axir, men o'g'lingiz Hoshimjonman-ku, Hoshimjon Ro'ziyevman.

— Demak, o'Imagan ekansan-da?

— Qasam ichib aytamanki, o'lgan emasman.

— Seni deb biz boshqa bolani ko'mibmizda bo'lmasa...

Gap bunday bo'lgan ekan: mendan xat-xabar yo'q bo'lib ketgach, dadam bilan oyim yurak-bag'irlari ezilib militsiya organlari orqali qidirishga tushishibdi... Uzoq vaqt hech qanday xabar bo'lmapi. Nihoyat, men yashab turgan shaharning militsiya bo'limidan «kelib o'g'lingizning o'ligini olib keting» degan telegramma kelibdi. Oyim bilan dadam faryod qilib, darhol yetib borishibdi. O'lliklar saqlanadigan muzxonada bo'yи mening bo'yimga teng keladigan, egnida men uydan kiyib chiqib

ketgan kostyumga o'xshash kostyum, oyog'ida xuddi menikiga o'xshash botinkasi bor bir o'lik yotgan emishu, kallasi mashina gildiraklari ostida qolib majaqlanib ketganidan kimga o'xshashligini bilib bo'lmas emish. Shunda oyim o'likka o'zini tashlab, darrov uning ko'kragini ochib ko'ribdi. Chap yelkasida xuddi menikiga o'xshash xolni ko'rib:

— Bolaginam! — deb sochlarini yilibdi. Keyin o'sha o'likni samolyotga yuklab qishloqda keltirishibdi-da, yuvib-tarab, barcha rasm-rusmlarni joyiga qo'yib, yig'i-sig'i bilan ko'mishibdi.

— Bugun roppa-rosa ikki oy bo'ldi, — dedi oyim ko'z yoshlarini artib. Oyijonimning hikoyasi tugamasdan ko'chadan nomimni aytib chaqirgancha dadam ham kirib keldi. Keyin qo'shnilar, birga o'qiydigan sinfdosh o'rtoqlarim, o'qituvchilarim to'planishib hovlimizga odam sig'may ketdi. Dadam darhol kolxoz fermasidan qo'y oldirib kelib so'ydirib yubordilar. Ziyofat boshlanib ketdi. O'ziyam o'sha kuni rosa maza qildim-da: qovurilgan go'shtlardan, kaboblardan to'yib-to'yib yeyman-da, yonginamda erkalanib o'tirgan Donoxonning sochidan tortib:

— Puchchuqqinam! — deb qo'yaman.

SARIQ DEVNI MINIB

I b o b

BIZNING QISHLOQ

Voy, esim qursin, voy xomkalla bo'lmay ketay! Qarang-a, shunchadan buyon siz bilan gaplashib o'tiribmanu, qanchadan-qancha hikoyalar so'zlab beribmanu, sizga qishlog'imiz haqida bir og'iz ham gapirmapman-a. Axir bir kunmas-bir kun Mullahoshimboyni ko'rgingiz kelib qolsa yoki xat orqali ko'nglini so'ramoqchi bo'lsangiz, loaqal, adresimni bilmaysiz-ku! Yo'q, bari bir qachon bo'lmasin sizni qishlog'imizga bir taklif qilaman. Kelib uch-to'rt kun dam olib, mevalardan maza qilib yeb ketasiz.

Esingizda bo'lsin, rayonimiz markazidan har kuni qishlog'imizga besh-olti marta avtobus kelib-ketadi. Avtobusning naq, peshanasida «Yaypan — Xo'jaqishloq» deb katta-katta harflar bilan yozib qo'yishgan. Yozib qo'yishmasa ham bo'lmaydi-da. Nega desangiz, shofyor Xo'jaqishloqdan mashinani qaytarish o'rniga yanglishib Rafqonga o'tib ketishi mumkin. Shuning uchun ham «Xo'jaqishloq» deb yozib qo'yishgan. Ana shu qishloq bizning qishloq bo'ladi. Esingizdan chiqmasin — Xo'jaqishloq.

Nima uchun Xo'jaqishloq deb atashgan **desangiz**. **buning** ham bir sababi bor. Dadamning aytishiga qaraganda, **ilgarigi** zamonlarda bizning qishloqda xo'jalar, katta-kichik eshonlar, eshenbachchalar juda ko'p yashashgan ekan. U yoq-bu yoqqa bitta-yarimta ro'dapo eshonmi, qorni katta domlami, yoki qulog'ini cho'zib azon aytadigan so'fimi, kerak bo'lib qolsa, bizning qishloqdan olib ketishar ekan. Bordiyu bitta-yarimta qishloqda eshonpochcha yoki domla imom ishni pachava qilib qochadigan bo'lsa, sallani qo'ltiqqa urib, eshakka teskari o'tirib to'ppa-to'g'ri bizning qishloqni mo'ljalga olib qochar ekan-da, Uzunquloq ota mozorida «diydiyo» o'qib ayshini surib, kun kechirar ekan. Shuning uchun ham bizning qishloqni

Xo'jaqishloq, deb atashgan ekan. Qishlog'imiz shundoqqina tog'ning etagiga joylashgan. Bu yerda har xil mevalar shunaqangi ko'p bo'ladiki, kelib ko'rsangiz og'zingiz ochilib qoladi. Sarg'ayib pishadigan o'riklar, ustida mayizak bo'lib, tagiga to'kilib yotadigan olchalar, nordon giloslar deysizmi, shaftoli. uzum, olma deysizmi, har bittasi chala pishgan tarvuzdek keladigan anoru, ko'rganda og'zingiz suv ochib ketadigan oltindek sarg'ayib pishadigan non behilar deysizmi — yo'q, bari bir, hammasini aytib ado qilolmayman. Odamlarning aytishiga qaraganda, bizning qishloq vitamin zavodining o'zginasi emish.

Tog' ichkarisiga bir kilometrcha yursangiz, Uzunquloq otaning qabri bor. Qabr atrofiga osmon bo'yи keladigan chinorlar, tepasiga qarasang do'pping tushib ketadigan sadalar, besh kishining ham qulochi yetmaydigan yo'g'on tollar soya tashlab turadi. Bu atrofda katta-kichik o'n uchta zilol suvli buloq ham bor. Ziyoratgohning qoq o'rtaidan sharqirab muzdekkalari suvli anhor oqadi. Suvi biram muzdekkai, cho'milaman desangiz darrov oyog'ingizning tomiri tortishib qoladi. Ziyoratgohga yoz oylari, ayniqsa, chorshanba kuni odam demagani yog'ilib ketadi. Buvijonimning aytishicha, Uzunquloq otaga astoydil sig'ingan odam murodi maqsadiga yetmasdan qolmas ekan.

— A'lachi ham bo'p ketadimi? — deb so'rayman buvijonimdan.

- Ha, a'lachi ham bo'lib ketadi, — tushuntiradi buvijonim.
- O'zi, Uzunquloq ota qaysi fandan dars bergan, buvijon?
- Tavba qildim, de, esi yo'q!
- Tavba qildim, buvijon, — deb qo'yaman men ham...

Shunday qilib, rayon markazidan avtobusga o'tirasizda. to'ppi-to'g'ri Xo'jaqishloqqa kelib tushasiz. O'ng qo'l tomonda ko'k g'ishtdan chiroyli qilib solingan magazin, choyxona, kunduzi faqat bir soat ochib, boshqa vaqtda doim qufl turadigan dorixona, undan sal nariroqda sartaroshxona ham bor. Sartaroshxonada bir oyog'i yo'q usta Usmon amaki degan kishi ishlaydi.

Qachon soch oldirgani kirsangiz:

- Sochingizning hammasini olaymi yoki bir lankalik qoldiraymi? — deb so'raydi.
- Hammasini olaverar ekansiz, oyim aytdila, — desangiz:
- Pulingiz oz-ku akasi! — deb qo'yadi usta amaki.
- Bo'lmasa pulimga yarasha olib qo'ya qoling.

Usta amaki xaholab kuladi-yu, sochingizni mashina qaychi bilan birpasda qirtishlab tashlaydi.

Magazinning orqasida bir gektarcha keladigan bog' bor. Maktabimiz mana shu bog'ning qoq o'rtasiga joylashgan. Orif, Zokir, Ikrom — hammamiz mana shu yerda o'qiyimiz. Yashirib nima qilaman, bir-biridan chirolyi bo'lgan ikki baholarni men mana shu yerda olganman. Sevimli o'qituvchim Qobilov ham mana shu yerda ishlaydilar. Hozir bu yerda hech kim ko'rinxaydi. Nega desangiz, hammasi kanikulda, maza qilib dam olishyapti.

Qishlog'imiz markazidagi odamlarning ishi tushib turadigan binolarning bori yo'g'i shu. Qolgani kolxoz markazida. Ishi bor odamlar o'sha yoqqa borishadi. Ba'zan kunbo'yi qishlog'imizda ziyoratga kelgan begona odamlarning keti uzilmaydi, u yoq-bu yoqqa o'tib turishadi, mayda-chuyda so'rabb uyma-uy eshik qoqib yurishadi.

Magazin oldidan yuqoriga qarab ketgan yo'l to'ppa-to'g'ri toqqa olib boradi. Ikki tomoniga yangi imoratlar solishgan. Imoratlarning orqa tomoni poyonsiz paxtazorlar. Bu yerdarda Ikromning dadasi Xoliq tog'a brigadirlik qiladi. Odamlarning aytishicha, u g'o'zaning tilini bilar emish, u bilan pichirlashib gaplasharmish. Shuning uchun ham o'tgan yili Moskvaga borib bir yo'la ikkita orden taqib kelgan. Paxtazor tugab, ketidan o'rik maydon, undan keyin anorzorlar boshlanib ketadi. Anorzorlardan u yog'iga o'tmay qo'ya qoling. Hammayoq tosh, toshdan boshqa hech narsa topmaysiz. Tog'dan turib pastga qarasangiz, qishlog'imiz xuddi ichiga gul solingan katta piyolaga o'xshab ko'rindi. Bu yerdan eski qishloqdagi masjidning tomi, yangi mahalladagi televizorlarning antennalari ham bemalol ko'rini turadi. Yonma-yon turgan ikkita antennadan sal balandrog'i bizniki, pastrog'i Orliflarniki, albatta. Ammo buvijonim biznikiga kelganidan bo'yon televizorni kamdan-kam

qo'yadigan bo'lib ketganimiz yomon bo'ldi-da. Dadam bilan oyim doim ishda bo'lgani uchun men sal buzilib qolgan emishman. Meni tartibga solish, tarbiyalash uchun oyim bilan dadam maslahatlashib, buvijonimni ko'chirib olib kelishgan.

Buvijonim aytadilarki, televizor shaytonning o'yini emish. Hadeb ko'raversak, uyimizdan baraka ko'tarilarmish. Undan keyin gunohimiz ko'payib, narigi dunyoga borganda savol-javobda qiyalib qolar ekanmiz.

- Buvijonim, narigi dunyoda savol-javob ham bo'ladimi?
- deb so'rayman.
- Ha, savol-javob ham bo'ladi.
- Savolni kim beradi o'zi?
- Jabroil alayhsalom, — deb tushuntiradi buvum.
- Algebra haqida ham o'sha kishi so'raydими?
- Ishingni qil, tentak! — deb urishib beradi buvijonim. Men bo'lsam hammasini bilib olgim keladi. Shuning uchun qayta-qayta so'rayveraman:
- Yaxshi javob berganga beshu yomon javob berganga ikki qo'yadimi-a?

Buvijonim javob bermaydi-yu, ko'zlarini olaytirib qo'yadi. Bu — gapni bas qil degani bo'ladi. U kishi ko'chib kelgandan buyon mening ishlarim hech yurishmay qoldi. Ko'chaga chiqadigan bo'lsam ham, kechqurun sheriklarim bilan kinoga boradigan bo'lsam ham, bari bir buvijonimdan ruxsat olishim kerak. Keyin qo'li ishdan bo'shadi deguncha, meni yonginasiga o'tqizib olib, tarbiyalashga tushib ketadi: har xil narsalarni yod oldiradi. Masmuni esa xuddi algebra formulalariga o'xshab juda-juda ham qiyin, kallamni ming ishlatsam ham, bari bir tushunolmayman.

— Buvijon, bularingiz nima o'zi, yo she'rmi-a? — deb so'rayman.

- Ha, she'r desa ham bo'ladi, bolam.
- Kimning she'ri o'zi?
- Buncha ezma bo'lib ketding, qoqbosh! — deydi buvijonim achchig'i chiqib.

Buvijonimdan o'rgatayotgan narsasi kimning she'ri ekanligini surishtirishimning ham bir sababi bor-da. Bir marta mana shunaqangi she'rni deb (o'shaniyam buvijonim o'rgatgan edi)

maktabda rosa kulgi bo'lganman. O'shanda beshinchi sinfni bitirayotganimizga bag'ishlab kecha o'tkazayotgan edik. Sheriklarim she'r o'qishyapti, o'yinga tushishyapti, ashula aytishyapti — ishqilib, o'zlarini ko'rsatishyapti-da. Odiljon nemischa she'r o'qib, hammani og'ziga qarattdi. Keyin shunaqangi qattiq qarsak chalindiki, naq maktabning tomi ko'chib ketay dedi. Men ham o'zimni bir ko'rsatib qo'yay deb shartta o'rtaga chiqdim.

— Ha, Hoshim, o'ynab berasanmi? — xursand bo'lib so'radi vojatiymiz.

— Yo'q, she'r o'qiyman.

— Jim, bolalar! — dedi vojatiy ikki qo'lini ko'tarib, — Hozir Hoshimjon Ro'ziyev sizlarga she'r o'qib beradi... Qani boshla, Hoshim.

Buvijonim o'rgatgan o'sha she'rni nomini aytishim bilan bolalar qiyqirishib, chapaklar chalib «unaqa she'rni buvijoningning o'ziga o'qib beraver» deb og'iz ochirtirgani qo'yishmadi. Shunaqangi uyalib ketdimki, ishonsangiz yig'lavorayozdim. O'shandan buyon bolalarning nega og'iz ochirtirmaganiga hech tushunolmayman... Mana hozir ham buvijonim menga eski odatlari bo'yicha yana bitta she'rini o'rgatmoqchi bo'layapti.

— O'zi yozganmi yoki birovdan ko'chirib olganmi? — deb so'rayman buvijonimdan. Mana shunaqangi paytda o'ng betimga yo chap betimga tarsaki kelib tushadi.

— Tavba qildim de!

— Demayman!

— Demaysanmi? — buvijonim bu betimga ham bir tarsaki tushrimoqchi bo'lib intilganda sapchib o'rnimdan turaman-da, shataloq otib qochib qolaman. Nariroqqa borib, ikki qulog'imdan cho'zib, oyoqlarimning uchida turib, boshimni goh o'ngga, goh chapga burib azon aytaman:

— Abdurayo'o'o'm,

— Madrayo'o'o'm,

— Mol qano'o'o',

— Ho', mano'o'o',

— He, o'o'o'!?

Ana shundan keyin desangiz, buvijonim shunaqangi tutaqib ketadiki, qani endi tutib olib sochlарimdan bittalab yulsa!

— Dadang kelsin hali, seni oyog'ingdan ostirmasammi! — deydi buvim ikki qo'lini musht qilib.

— Ostirsangiz ostiravering. Menga bari bir. Qayta, narigi dunyoda maza qilib yuraman, — deyman-da, boqqami, ko'chagami chiqib ketaman.

— Shuni bilginki, men seni odam qilmaguncha qo'ymayman, — orqamdan baqirib qoladi buvijonim.

Shunday qilib, buvijonimning tarbiyasidan birpasgina bo'shab, katakdan qochib chiqqan tovuqdek, erkin qanot qoqib uzoq-uzoqlarga o'yнagani ketaman.

II bo b

YO'Q, ZOKIR DANGASA EMAS

Buvijonim otinbuvi xolanikiga «Mushkulkushod» o'qigani ketgan edi.

Ko'cha eshigimiz oldidagi qum to'qilgan maydonchada ikki qo'limni yerga, oyoqlarimni osmonga qilib shu alfozda oldinga, orqaga yurib singlim Donoxonni qiqirlatib kuldirayotgan edim, ko'chadan Zokir o'tib qoldi. Zokir bilan birinchi sinfdan buyon birga o'qiyimiz. Gavdasini ko'rsangiz o'n birinchi sinfda o'qiydimi, deysiz. Ammo yurak degan narsadan zig'ircha ham yo'q. Hatto o'zi tengi qiz bolalardan ham qo'rqib, bitta-yarimtasi bexosdan tegib ketsa darrov borib o'qituvchimizga chaqimchilik qiladi, direktorga aytishdan ham toymaydi. Qizlar ham aksiga yurib nuqu'l o'shangacha tegajaklik qilishadi. Maktabdan qaytayotganda to'rtta-beshtasi bir bo'lib, oldilariga solishib, quvalab kelishadi. Tutib olib urishmaydi-yu, ammo uramiz deb bechoraning naq yuragini yorishadi. Buning ustiga Zokirning darsda uxlab o'tiradigan odati ham bor. Uxlaganda ham juda qattiq uxlaydi. Turtkilab uyg'otib:

— Nega uxlaysan? — desangiz, og'zini katta-katta ochib esnaydi-da:

— Qani, uxlaganim, — deb tonib turib oladi. Hatto bir kuni maktabimiz hovlisidagi maydonchada, fizkultura mashqlari

o'tkaziladigan yog'ochning ustida og'zida noni bilan yog'ochga posangi bo'lgancha uxlab qopti. O'qituvchimiz turkilab:

— Uyat emasmi, yiqilib ketsang nima bo'ladi! — degan edi, Zokir ko'zini uqalab:

— Uxlaganim yo'q, o'zim shunday... dam olib yotuvdim, — deb qo'ya qoldi.

— Ha, Zokirjon, yo'l bo'lsin! — deb chaqirdim uni. Zokir yurishdan to'xtab men tomonga o'girildi-da, negadir o'zida yo'q sevinib ketdi. Chap qo'lting'ida uch-to'rtta kitob, o'ng qo'lida bodring.

— Iya, sen shu yerdamiding, sherik? Men bo'lsam, qaramabman ham. O'zim ham o'ylanib ketayotuvdim-da.

— Nimalarni o'ylayapsan?

— Har narsalarni-da. Zokir qo'lidagi bodringni qarsillatib yeishga tushdi keyin shimining cho'ntagidan bitta barragina bodringni olib Donoga uzatdi-da, menga qarab: — Yeysanmi? — deb so'radi.

— Olchi, — dedim og'zim suv ochib, — o'zi qayoqqa ketayotuvding?

— Dars tayyorlagani.

— Hamma kanikulda yuripti-yu, nega endi sen dars tayyorlar ekansan?

— Eshitganing yo'qmi?

— Nimani eshitaman?

— Men kuzgi imtihonga qolganman. Ona tilidan, rus tilidan, undan keyin algebradan ham... Uchovidan kuzgi imtihon topshirishim kerak. Kuratorimiz sen o'zing bo'ladijan bolasan, aql-hushing ham joyida, faqat yozda jindakkina hafsal qilsang hammasini beshga topshirasan, dedilar.

— Hali kuzgacha ancha bor-ku, bari bir esingdan chiqib qoladi.

— Men ham shunaqa desam, oyim «bugundan boshlab dars tayyorlashga kirishmasang, kechasi uxlatgani qo'ymayman, boshingdan suv quyaman» deyapti... Bilasan-ku, kechasi uxlamasam, men kasal bo'lib qolaman... Bodringdan tag'in bitta beraymi? Ma, olaver, bu cho'ntagimda ham bor. Oyimga bildirmasdan asta boqqa o'tdim-da, cho'ntaklarimni to'ldirib

bodring uzdim. Keyin shimimni yechib devordan irg'itib yubordim. Chiqayotganda oyim «shimingni kiyib ol» degan edi:

— Trusikda ketaveraman, shim kiysam terlab ketib, yuragim qisiladi, — dedim. Ko'chaga chiqsam shim ariqqa tushib jiqqa xo'l bo'pti... Orqamni oftobga to'g'rilib ketyapman. Bilasanmi, hozir men Abboslarnikiga boryapman... U menga ota bo'lgan.

— Ota dedingmi? Qanday qilib ota bo'lar ekan? U sendan kichkina-ku! — dedim hech narsa tushunmay.

— Bilmasam, o'qish tamom bo'layotgan kuni zavuchning kabinetida uchala fandan ham yaxshi o'zlashtirishiga o'zim yordam beraman, ota bo'laman dedi-da.

— Otaliqqa olaman degandir? — deb so'radim.

— Bilmasam, ishqilib shunaqa dedi-da.

Dononi uyg'a kiritib yuborib, Zokir bilan anchagacha gaplashib o'tirdik. O'ziyam bir-birimizni rosa sog'inib qolgan ekanmiz. U mening yo'g'imda maktabda bo'lib o'tgan voqealarni bir boshdan gapirib berdi. Qizlar unga kun bermay qo'yishibdi. «Uyquchi», «dangasa» deb rosa jig'iga tegishibdi. Zokir bitta-yarimtasini tutib olib rosa do'pposlamoqchi ham bo'lipti-yu, ke qo'y, shularga teng bo'lib obro'yimni to'kib yuramanmi, deb indamapti.

— O'zing aytchi, — deb so'radi mendan ketma-ket esnab, — men uyquchimanmi-a?

— Hech ham-da. Dunyoda sendan kam uxlaydigan bola yo'q.

— Buning ustiga meni doim dangasa deyishadi.

— Bo'limgan gap, seni dangasa deganlarning o'zi **dangasa!** — dedim do'stимning ko'nglini ko'tarib. Keyin ikkovimiz ko'zgi imtihon masalasini ham bafurja o'tirib gaplashib oldik. Aslini olganda buning hech keragi yo'q. Bir yo'la uch fandan yomon baho olgandan keyin, yaxshisi o'sha sinfda qaytadan o'qib, ilmning poydevorini tagidan mustahkamlab chiqqan ma'qul. Tagidan mustahkamlamasang ishlar chatoq; yettingicha o'tganingga imtihonlarda yana yiqilib qolasan, sakkizinchida undan battar bo'ladi, o'ninchini bitirguningcha mana shunaqangi kuzgi imtihonlarga qolaverib naq iyig'ing chiqib ketadi.

Undan ko'ra oltinchi sinfda ilmning poydevorini mustahkamlab olish kerak. Ana undan keyin yuqori sinflarda doim beshga o'qiysan, ehtimol, hurmating oshib ketsa, seni sinfkom ham qilib yuborishar, a'lochi sifatida lagerlarga borasan, maza qilasan, deb tushuntirdim do'stimga.

— Qalay bo'larkin-a? — dedi Zokir ikkilanib.

— Qalay-palayi bormi. Bilasanmi, men sayohatda yurganimda bitta bilimdon bola bilan do'stlashib qoldim. O'zi yettingchida o'qiydi-yu, bilimi shunaqangi zo'rki, gaplashsang og'zing ochilib qoladi. Nega siz bunaqangi bilimdonsiz desam, akasi, men har bir sinfda ikki yildan o'qiganman, oltinchida uch yil o'qidim, deydi. Shuning uchun ham o'qituvchilar uni sizlab gapirar ekan.

— Rostdanmi-a? — deb so'radi Zokir havasi kelib.

— Rost. Xo'p desang, oltinchida birga o'qiyimiz. Hatto bir partada o'tiramiz. Uyqung kelib qolsa, mening tizzamga bemalol boshingni qo'yib xurrakni tortib uxlayverasan...

— Qo'lni ber! — dedi Zokir o'rnidan turib.

— Gapingdan qaytmaysan-a?

— Yo'q, qaytmayman.

Shu paytda, negadir, ich-ichimdan sevinib, ishonsangiz, o'zimda yo'q xursand bo'lib ketdim. Nazarimda, Zokir ham shunaqangi bir xilni boshidan kechiradi. Biz beixtiyor bir-birimizni quchoqlab shunaqangi o'pishib ketdikki, uzoqdan ko'rgan odam, bular, albatta, jinni bo'lsa kerak deb o'ylashi mumkin edi.

Buvijonim «mushkulushod»ga ketayotganida, Dono ikkovlaring shaftolini terib yorib qo'yinglar deb tayinlagan edi. Birpas o'ynay, birpas o'ynay deb, kunni yarim qilgan edim. Zokirni ishlashga ko'ndirgach, shoshilib boqqa kirib bordik. Kun tepaga kelib, hammayoqni yondirayotgan bo'lsa ham, bog' salqin, gir-gir shabada esib turganidan bahavo edi. Gapni ko'paytirib o'tirmay ishga kirishib ketdik. Yo'q qasam ichib aytamanki, Zokirvoyni dangasa deganlarning o'zi dangasa! Bunaqangi chaqqon ishlaydigan, bunaqangi pahlavon bolani men umrimda ko'rgan emasman...

Bir soat o'tar-o'tmas, yetti tup shaftolining mevasini terib, eson-omon tomga chiqarib oldik.

— Sherik, endi yorib ham tashlaymizmi? — deb so'radi Zokirvoy peshonasidan terini sidirib.

— Yo'q, endi birpas dam olamiz.

— Men charchaganim yo'q, — dedi Zokirvoy, — sen bo'lmasa birpas dampingni ol, men yorib turaman.

— Men sen charchab qoldingmi deb o'ylovdim. Charchamagan bo'lsang ishlayveramiz. Men-chi, Zokirjon, charchaganimda yaxshi ishlayman.

Kun biram qizidiki, naq miyamizni qaynatib yuboray deydi. Oyoqning ostidan esa tomning issig'i urib nafas oldirgani qo'ymaydi. Zokirjon xomsemiz bola emasmi, hademay pishillab qoldi. Joni qiynganidan o'zini qo'yarga joy topolmay, nuqul g'ing'illab ashula aytadi, og'zini katta-katta ochib, men hech tushunmaydigan shakllar yasaydi. Men bo'lsam, badanim sal salqin bo'larmikin degan umidda qahraton qishni, oppoq qorlarni, oyog'im sovuq qotib yaxmalak uchgan paytlarimni eslayman. Nihoyat, peshindan keyin shaftolini yorib bo'ldik. Zokir o'rnidan turib, uyushib qolgan belini changallab, kerishdi-da:

— Yana bormi? — deb so'ramoqchi bo'lган edi, ovozi chiqmadi.

— Qani, tushdik endi, — dedim gandiraklab o'rnimdan turib, — yana birpas o'tirsak o'zimiz ham shaftoli qoqi bo'lib qolamiz.

Boqqa kirib ariq bo'yidagi maysa ustiga yonboshladik. Qorinlar ham rosa ochgan edi. Bir oz dam olgach, uydan suzma qatiq bilan non olib chiqish uchun o'rnimdan turdim. Qaytib chiqsam, Zokir allaqachon uxlab qolibdi. Hatto, tush ham ko'rayotganga o'xshaydi, nega desangiz xuddi uyg'oq odamdek, kulimsirab har zamonda lablarini uchirib-uchirib qo'yadi. Kim biladi, tushiga nimalar kirayotgan ekan. Yo bitta-yarimta sinfga allaqachon sinfkom bo'lib oldimikin-a!

Men ham jindak mizg'imoqchi bo'lib shuncha urinsam ham, bari bir bo'ljadi — endi ko'zim ilinganda qiziqroq bir voqeа esimga tushadi-yu, piqillab kulib yuboraman, uyqum qochib ketadi...

AMERIKANCHА FOKUS

Bilmadim, shunaqangi odат mana bu yonginamda pishillab uxbab yotgan, shirin-shirin tushlar ko'rayotgan Zokirvoyda ham bormi, yo'qmi, bunisini aniq, bilmayman-ku, ammo-lekin men biron yaxshi ishni bajarib qo'ysam, ketidan yana tag'in shunaqangi ishlarni qilgim kelaveradi. Bir marta rahmat eshitgan kunim ikkinchisini ham eshitmaguncha tinib-tinchimayman. Mana, shaftolilarni bitta qo'y may tomga chiqarib yorib tashladik. Buning uchun buvijonimdan rahmatlar eshitishim aniq. Hatto dadam ham yelkamga qo'lini qo'yib:

— Obbo Hoshimboy-ey, barakalla, o'g'lim! — deyishi turgan gap. Lekin shunday bo'lsa ham, shu paytda qo'shaloq rahmat eshitgim kelib, sapchib o'rnimdan turib ketdim.

Ko'cha eshigimiz oldidagi qumni uyimizni alebastr suvoq qildirish uchun to'kkamiz. Dadam bir necha marta shu qumni elab qo'ygin deb tayinlaganu, men o'zimni jo'rttaga eshitmaganga solib yurardim. Sim elak bilan belkurakni olib ishga kirishib ketdim. Endigina ikki-uch elak elagan ham edimki, shu payt, qo'llarini orqasiga qilib kerilgancha Orif o'tib qoldi. Kechadan buyon shunaqangi qilib uchinchi bor o'tishi. Nimanidir aytmoqchi bo'ladi-yu, men gap tashlamaganim uchun bahona topolmay, jimgina o'tib ketaveradi. «Obbo, nimasiga kerilar ekan, yettinghiga o'tgani uchun bo'lsa kerak-da! Biqiniga ikkita mushtlasamu yettinghisi ko'rinish qoladi-ya...» deb o'ylab:

— Orif, qayoqqa ketyapsan? — deb gapga soldim uni.

— Ishing nima qayoqqa borishim bilan! — qo'llarini biqiniga tirab yurishdan to'xtadi Orif.

— O'zim so'rayapman-da.

— Bilasanmi, men lagerga borib keldim.

— Lager, qanaqa lager?

— Lager nimaligini bilmaysanmi hali?

— Yo'q.

— Oh-oh! Lager shunaqangi maza bo'lar ekanki, shunaqangi rohatijon bo'larkanki... Lekin u yerga faqat a'lochi o'quvchilar boradi-da, senga o'xshaganlarni qabul qilishmaydi...

Mana shu gapi menga hech ma'qul bo'lmadi. Qarang-a, menga o'xshaganlarni olmas emish.

- Kartoshka tergansizlar-da... — dedim achchig'im chiqib.
- Hecham-da... Biz u yerdan yaxshi niyatlar bilan qaytdik.
- Niyat? Qanaqa niyat?

— Niyat degani maqsad degani, bildingmi, shuniyam bilmaysan-a. O'sha yerdagi rahbarimiz: har birlaring bittadan maqsad bilan uylaringga qaytinglar. Kelgusi yil mana shu yerda yana uchrashamiz. O'shanda, kim o'zining yaxshi niyatini amalga oshirdi, kim oshira olmadi, surishtirib ko'ramiz. Birinchi o'rinni olgan kishiga mukofot beramiz dedi, bildingmi! Men uyimizda kutubxona ochmoqchiman.

- Kutubxona?
- Bo'lmasam-chi. O'zim kitob to'plab kutubxona ochaman.
- Shuni o'rganish uchun lagerga bordingmi-a?
- Hecham-da... Biz u yerda voleybol o'ynadik, tog'larga chiqdik, soylarda maza qilib cho'mildik... Undan keyin har xil o'yinlar ham o'rgandik...

Orif o'zi maqtanishni yaxshi ko'radigan bola. Qachon qarasang, maqtangani-maqtangan. Hatto birovdan kaltak yeb kelsa ham, boplab savaladim, deb keriladi. Bir kuni: «Men tog'dan arslonning bolasini ushlab keldim, quloqlari bir qarichdan, tumshug'i naq, chelakdek keladi, har qanday bo'rini ham tappa bosadi», deb maqtanib qoldi. Borib ko'rsak, mushukdan sal katta bir laycha ekan, bizni ko'rishi bilan bog'tomonga qarab vangillab qo'chib qoldi.

— Arsloning sal yuraksizroq ekanmi?! — desak, o'shanda ham bo'sh kelmay «shoshmay turgin hali, katta bo'lganda ko'rasan!» deydi.

— Ayt-chi, qanaqa o'yinlar o'rganib kelding? — deb so'radim Orifdan.

— Har xilidan o'rgandik... Xo'p desang, senga amerikancha fokus o'rgatib qo'yaman...

Rostini aystsam, sayohatda yurganimda juda ko'p fokuslarni ko'rganman. Bir xillari shunaqangi qiyin bo'ladiki, aqlingni har qancha ishlatsang ham, bari bir hech narsa tushunolmaysan.

Lekin amerikancha fokusni birinchi marta eshitishim. Ehtimol juda qiziqdir, o'rganib olsam bir kun ish berib qolar, deb o'yladim-da:

— O'shaningni menga ham o'rgatib qo'y, — deb iltimos qildim.

Orif to'satdan jiddiyashib, boshini sarak-sarak qildi.

— Yo'q, senga o'rgatmayman.

— O'rgatasan.

— O'rgatmayman dedim, o'rgatmayman!

— Qani, o'rgatmay ko'r-chi.

— Bilaman, o'rgatsam darrov yig'lashga tushasan.

— Men-a?

— Ha, sen.

— Men yig'laymanmi?

— Demak, yig'lamaysan-a?

— Yo'q, yig'lamayman.

— Yo'q, baribir, o'rgatmayman.

Orif paysalga solgan sari amerikancha fokusga bo'lgan qiziqishim oshaverdi. Yolvordim, iltimos qildim, ishqilib ko'ndirmaguncha qo'ymadim-da.

— Bor bo'lmasa, — dedi Orif nihoyat yumshab, — uylaringdan qiyiq bilan bir quloch pishiq arqon olib chiq. Tezroq chiq, bo'lmasa ketib qolaman...

Ko'z yumib-ochguncha arqon bilan qiyiqni olib chiqdim. Keyin Orif ko'rsatib, o'rgatib turdi. Qiyiq bilan ko'zimni mahkam bog'ladim. Orif chilvir bilan qo'llarimni orqamga qilib chandib tashladi.

— Endi yerga cho'kkala! — deb buyurdi u. Cho'kkaladim.

— O'tgan yili meni urgan eding-a? — so'radi Orif.

— Keyin kechirim so'ragan edim-ku.

— Yo'q, urganing esingdami?

— Esimda. Qani fokusning tezroq ko'rsat!

— Mana, mana, senga amerikancha fokus!!

Orif yugurib kelib yelkamga zarb bilan shunday tepdiki peshonam bilan yerga urildim. O'rnimdan turay desam, turolmayman. Dodlay desam, og'zimga qum to'lib qolgan, ovozim chiqmaydi. Bir mahal yelkamga suyanib o'rnimdan

turayotgan edim, nimadir, Orifning tepkisidan ko'ra qattiqroq bir narsa qornimga kelib urildi. Ketidan «bezori, boshni yeding-ku!» degan ovoz ham eshitilib qoldi...

Keyin u yog'i juda tez ketdi: kimdir avval qo'limni, so'ngra ko'zlarimni yechib tashladi. Motorli velosiped minib tuyulishdan chiqib kelgan Odiljon aka bexosdan menga urilib, munqib ketibdi-da, borib miyasi bilan to'ppa-to'g'ri (mo'ljalni to'g'ri olganini qarangki) tutga urilibdi.

— Bezori, boshni yeding-ku! — dedi yana menga qaramay.

Bir nafasda hammayoqni odam bosib ketdi. Shovqin solib, qo'shnimizning uyidan buvijonim ham chiqib keldi. Qayoqdandir oyim ham paydo bo'lib qoldi:

— Nima gap, nima qildilaring, mening bolamni — dedi oyim yig'lagudek bo'lib.

— Bolangizga jin ham o'rgani yo'q, — dedi Orifning oyisi. Shundan keyin hammasi meni o'rtaga olib, bezoridan olib bezoriga solishdi. Oyim bilan dadam meni juda erkalatib yuborishgan emish, shu ketishda ketaversam mendan qip-qizil bezori chiqar emish. Gapni qarang-a, bezorining qiziliyu sarig'i ham bo'lar ekan! Men hamma ayb Orifda degan edim, baloga qoldim. Qilg'ilinqni qilib nega tag'in birovga to'nkaysan deb, hatto meni gapirtirgani ham qo'yishmadi, Orif bo'lsa bir chekkada turib tilini chiqarib, meni hadeb ajab bo'ldi degandek masxara qilardi.

— O'zing aytgin, ko'zimni boyladimgmi? — deb so'radian undan.

— Hecham-da, — dedi Orif odamlarga qarab.

— Uning o'zi meni qistadi, ko'ziniyam o'zi bog'ladi, arqonniyam o'zi olib chiqqan.

Orif yolg'onchilik qilib hamma aybni menga to'nkagani uchun jahlim chiqqanidan sal bo'lmasa yig'lavoray dedim. Hammadan ham boshi yorilgan Odiljon akaning «seni mактабдан haydatmasammi!» degani oshib tushdi. Nega desangiz, u maktabimizda o'qituvchi bo'lib ishlaydi. Otajon Azizovichga bir og'iz aytса — tamom! Kattalar kattalarning gapiga tezroq kiradi-da, men bo'lsam bu yil yeng shimarib astoydil o'qimoqchi edim, o'zimni bir ko'rsatib qo'yay, degan orzum bor edi.

Buvijonim kechgacha bir og'iz ham gapirmadi, qovog'ini ham ochmadi. Faqat dadam ishdan kelgandan keyin ovqatlanib bo'lishgach:

— Hoshimingni tartibga chaqirib qo'yasanmi yoki ustiga kerosin quyib o't yoqvoraymi? — deb so'radi.

Dadam darrov javob qaytarmadi, choy ho'pladi, yana ho'pladi. Men bo'lsam so'rida chalqancha yotib osmondagijimir-jimir yulduzlarni tomosha qilaman, amerikancha fokus tufayli yegan tepkidan yelkalarim zirqirab og'riydi, «ishqilib, maktabdan haydatmasa bo'lgani, haydatmasa bo'lgani...» deb o'ylayman.

— O't qo'ysangiz, o't qo'yavering, — dedi nihoyat dadam.

— Senga doim hazil bo'lsa-da!

— Hazil emish... Yopishganlaring Hoshim bo'lib qoldi. Bolani hadeb undoq qil, bundoq qil deyaverish ham yaramaydi. To'g'ri ketayotgan mashinaning rulini u yoq-bu yoqqa buraversangiz avariya bo'ladi, oyi. Bola ham bamisoli mashinaday gap. Uni qil, buni qil deyaversangiz, anqov bo'lib qoladi. Ishingizga yordamlashyapti. Mana butun shaftolini yorib beribdi.

— Yorgan shaftolisi ham qurib ketsin, — hali ham shashtidan tushmay dedi buvijonim, — xomini termagin devdim, keyin qo'lim tegmaydi deb xomigacha qo'shib uzibdi.

— Mayli, ishslashga ham sekin-asta o'rganadi. Shu paytda o'choq boshida idish-tovoq yuvib o'tirgan oyim ham gapga aralashib qoldi:

— Adasi, Odiljon bugun o'g'lingizni maktabdan haydataman, deb ketdi.

— Haydatmaydi, — dedi dadam oyimga ham bo'sh kelmay, bordiyu haydatsa, xafa bo'ladigan joyi yo'q. Shuncha o'qigani ham yetar. Injener bo'lmasa, traktorchi bo'lar... Nima, traktorchi bo'lib men kam bo'ldimmi! Kimdan kammiz. Mana, uy-joy qildik, mol-xol qildik, kassada pulimiz bor. Aytgandek, oyisi, xushxabar olib keldim. Qani, choydan quy-chi!

— Qanaqa xushxabar ekan? — oyimdan oldin so'radi buvijonim.

— Cho'lda ishlab kelganlarga mukofot uchun ikkita «Moskvich» ajratishgan ekan. Bittasini bizga beradigan bo'lishdi.

- Voy, mashinami? — hovliqib dedi oyim.
- «Moskvich» mashina bo'lmay, toychoq bo'larmidi, mashina-da... Choydan quy, deyapman!

Shu paytda juda xursand bo'lib ketganimdan naq bo'lmasa urra deb qichqirib yuborayozdim. Ammo o'zimni halidan buyon uxlaganga solib yotganim uchun ovozimni chiqargani gapning ochig'i, jindak uyaldim. Ammo, shodligimni biror yo'l bilan ifodalashim kerak edi-da. Shuning uchun boplab bir xurraq tortib qo'ya qoldim. Kimdir ko'cha eshigimizni shiddat bilan qoqdi. Oyim borib eshikni ochgan edi, Zokirning oyisi ekan:

- Mabodo Zokir bu yerga kelmadimi? — dedi u entikib.
- Kelgani yo'q, tinchlikmi?
- Osh vaqtida chiqib ketgancha daragi yo'q, — yig'lamsirab dedi Karomat xolam, — qidirmagan joyimiz qolmadi...
- Zokir shu yerda! — deb sakrab o'rnimdan turib yugurdim. Kunduzi bo'lgan g'alvalar bilan ovora bo'lib, Zokirni paqqos unutib yuborgan ekanman. U ariqning bo'yida, qanday yotgan bo'lsa o'shandayligicha dong qotib uxbab yotardi. Turtkilab uyg'ota boshlaganimda orqamdan oyisi ham kirib bordi.
- Tur-e, odam ham shunaqa qattiq uxlaydimi! — dedim ikkala qulog'idan baravar cho'zib.
- Qani, uxlaganim, — dedi Zokir esnab, keyin tepasida turgan oyisiga ko'zi tushib qoldi shekilli, shosha-pisha qo'shib qo'ydi:
- Og'zingga qarab gapir, qani uxlaganim. Men bu yerda dars tayyorlab o'tiribman, bildingmi!..

IV б о б

KINNA SOLADIGAN APPARAT

Гendi o'zingiz ham bilsangiz kerakki, va'da bergandan keyin uni bajarish masalasi ham bor. Kecha Zokirjonga alg'ov-dalg'ov ishlaymiz, deb so'z bergenman. Shuning uchun ham u menga ishlashib berdi, yomon ishlamadi, terlab-pishib ishladi. Bugun men unikiga borishim kerak. Ammo buvijonimdan qanday ruxsat olsam ekan? Kechagi gaplardan keyin darrov javob bera

qolmas. Ehtimol, Zokirning o'zi u yoq-bu yoqqa o'tib qolar, unda javob olish juda osonlashib ketardi-ya. Shu fikr bilan tez-tez ko'chadan xabar olib turibman.

— Hoshim, tug'adigan tovuqdek buncha betoqat bo'lib qolding? — deb so'radi buvijonim, ke, ignadan mana bu ipni o'tkazib bergen, ko'zim o'tmayapti.

— Betoqat bo'Iganim yo'q, — deb tushuntirdim buvijonimga.

— O'tir bo'lmasa, namozlik o'rgataman.

— Yuragim qisilib ketyapti, buvijon.

— Bo'lmasa boqqa chiqib salqinda birpas sabzi o'tagin.

Qara, shunday o't bosib ketibdi.

Buvijonimga Zokirga bergan kechagi va'dam haqida yotig'i bilan gapirib bergan edim, avval qoshlarini chimirib o'ylanib turdi-da, keyin sal yumshab:

— Boshimga biror g'alva orttirib kelmaysanmi? — deb so'radi.

— Yo'q, buvijonim, hech qanday g'alva orttirib kelmayman.

— Bora qol bo'lmasa, birpas o'ynab darrov qaytgin.

Oh, mening buvijonim o'zi boshqachada. Sho'xlik qilsang qulog'ingdan cho'zishdan ham qaytmaydi. Yotig'i bilan gapirsang, mana shunaqangi gapingga darrov tushuna qoladi. Buvijonim-ey, ming rahmat sizga! Katta bo'Iganimda sizga qo'shqavatli ko'zoynak olib berib bir xursand qilmasammi!.. Shu paytda mehrim shunaqangi tovlanib ketdiki, yugurib borib buvijonimning oppoq sochlardan, tirish bosgan yuzlaridan qayta-qayta o'pdim-da, sakrab-sakrab, iring'ishlab ko'chaga yugurdim. Ostona oldida andak bo'lmasa Donoxonni ko'kragim bilan urib yuborayozdim. Dono ikki bukilib, chap qo'li bilan qornini changallagancha yig'lab kirib kelar edi.

— Kim urdi?

— Qornim og'riyapti, akajon!.. — Dono battarroq yig'lab yubordi. Bechoraning sochlari to'zg'igan, rangi bir ahvol, yuzi kichkina bo'lib ketibdi — rahmim kelib ketdi unga. Darrov qo'ltig'idan oldim. Tikayotgan chokni yerga qo'yib buvijonim o'rnidan turdi. Ichkarida tepki mashinada chok tikib o'tirgan oyim ham chiqib keldi. Xuddi birov chaqirtirib kelgandek idoraga naryad topshirgani ketgan dadam ham kelib qoldi.

Dononi so'riga avaylab yotqizib bugun ertalab nima yegani, kecha, avvalgi kuni nima yegani to'g'risida surishtirib ketishdi. O'n minutlardan keyin ma'lum bo'ldiki, Dono qorin og'ritadigan hech narsa yemagan ekan. Qaymoqdan, umuman, qorin og'rimas ekan.

— Kinna kirgan bolangga! — dedi buvijonim go'shtsiz. g'adir-budur kaftini dononing peshonasiga qo'yib, — bor, Sora kampirni aytib ke.

Men yalt etib oyimga qaradim. Nazarimda, dadamga qaraganda, oyim ko'proq tashvishga tushib qolganga o'xshaydi — qo'llari bilinar-bilinmas qaltirab, yuzi juda-juda ham g'amgin bo'lib qopti.

— Yugur, — dedi oyim ham, — darrov oldingga solib kel.

Ochiq aytib qo'ya qolay, Sora xolamni jinimdan battar yomon ko'raman. Uyimizdan shaytonning ovozi keladi, deb o'g'li Mirobiddinxo'jani xumga qamab, qo'liga taqinchoqlari taqib ming kuya solib o'ynatganini o'z ko'zim bilan ko'rganman. Sharmandasini chiqarganman ham. Ammo bu haqda hech kimga aytmaganman, ayta olmas ham edim. Nega desangiz. bu ishlarning hammasini qadrdon do'stim — Sehrli qalpoqcham bilan birqalikda bajarganmanda. Oh, qalpoqcham, qadrdonim. qayerlarda yotibsani, hozir?..

— Oyi, — dedim e'tiroz bildirmoqchi bo'lib.

— Yugur deyapman, haliyam shu yerdamisan? — urishib berdi oyim.

Rostdan ham ikkilanishning payti emas hozir. Bu yoqda jondan aziz singlim azob chekib, chinqirib yotibdi-yu, men bo'lsam qayoqdagagi xayollarga borib o'tiribman-a. Ehtimol, Sora xolam rom ochishni yaxshi bilmasu, kinna solishning ustasidir. Hozir borib «kinna soladigan apparatingizni olib darrov yurar ekansiz...» deyman-da. Yo'q, bormayman, bari bir, u aldaydi, bechora singlimning joniga ozor beradi.

— Oyi, u aldoqchi-ku! — dedim ko'cha eshik oldiga yetganda orqamga qaytib.

Oyshani yuborishdi. Sora xola bir nafasda hovliqib yetib keldi-da, ayvonda yotgan Donoga ko'zi tushishi bilan og'zini katta ochib esnab yubordi. Xoh ishoning, xoh ishonmang shu

paytda meni ham, oyim bilan dadamni ham esnoq tutib qolsa bo'ladimi, og'zimizni kap-kap ochib, naq uch minut chaması «hay-hay-hay»lashib na'ma qildik-da.

— Toza kul bilan isiriq keltir, — buyurdi Sora xolam. Keyin bir narsalarni pichirlab fotiha o'qidi. Piylaga solingan kulning betini ro'mol bilan berkitib Dononing qorniga surkay boshladi:

— Chiq, chiq, chiqmaganingga qo'ymayman, — derdi xolam o'zi ham ketma-ket esnab, — eski tegirmonlarga bor, qorni katta boylarga bor! Chiq, chiqmaganingga qo'ymayman...

Xuddi shu paytda, nazarimda Dononing yuzi yorishganday bo'ldi. Esnab, dadamga qarab kulimsirab qo'ydi. Hammamiz xursand bo'lib ketdik. Oyim kinnachi xolamga pul, ikki banka qaymoq chiqarib berdi.

Sora xolam ketdi. Men esa so'rida oyoqlarimni solintirib o'tirganimcha o'ylanib qoldim... Shu Sora xolamga hech tushunib bo'lmaydi-da, o'zi. Bir qarasang, odamlarni aldayotgan bo'ladi, yana bir qarasang, eng og'ir kasallarniyam ko'z yumib-ochguncha davolab qo'yadi... Har qalay, men o'shanda chakki ish qilganga o'xshayman. Bechora Mirobiddinxo'janing yelkasiga igna sanchib jonini qiyabman-a. Yo'q, hoziroq borib undan kechirim so'rayman, velosipedining qosqonini bukib qo'yan edim, haqini to'layman. Velosiped olaman deb, shaftoli sotib pul yig'ib yurgan edim, yarmini oldim-da, Sora xolamning orqasidan yugurdim...

Mirobiddinxo'ja bo'sh chelakni taraqlatib chalib uydan chiqib kelayotgan ekan.

— To'xta! — dedim entikib.

— Aytaver gapingni, — dedi Mirobiddinxo'ja hayajonlanganimdan bir oz tashvishga tushib...

— Senga pul bermoqchiman.

— Nega endi menga pul berar ekansan?

— Bergim kelib qoldi-da, to'xta.

Sekin qo'limni cho'ntagimga solgan edim, Mirobiddinxo'ja meni uradi deb o'yladi shekilli, chelakni salanglatib qochib qolsa bo'ladimi! Menam bo'sh kelmay orqasidan quvlab ketdim. Yo'l-yo'lakay pulni ko'rsatib boryapmanu o'shandayam ishonmaydi, deng.

- To'xta! — deb qichqiraman.
- To'xtamayman! — deydi Mirobiddinxo'ja orqa-o'ngiga qaramay.
- Pul bermoqchiman axir, tushunsang-chi.
- Puling o'zingga buyursin, niyatining bilib turibman, — deydi bechora qo'rqib. Oxiri yetib oldim-da, o'ng qo'lim bilan yelkasidan tortib o'zimga qaratdim:
- Ma, ol!
- O'z-o'zimga beryapsanmi? — ko'zlarini katta-katta ochib so'radi Mirobiddinxo'ja.
- O'z-o'zingga. Dono butunlay tuzalib qolsa yana beraman, xo'pmi? Faqat tuzalib qolsa bo'lgani. Bechora biram qiyunaluvdiki.
- Mirobiddinxo'ja mana shu gapimdan keyingina menga ishondi. Pulni qo'liga olib, o'zida yo'q sevinib ketdi:
- Xafa bo'lma, butunlay tuzalib ketadi.
- O'zim ham shu paytda xursand edim. Ammo uyg'a qaytgach, mana shu shodligimdan asar ham qolmadi. Dono o'zini yerga ko'tarib urib chinqirib yig'lar edi.
- Bor, Sora xolangni yana aytib kel, — dedi buvijonim yig'lagudek bo'lib turgan Oyshaga.
- Oyim buvijonimning gapini qaytarishga hech botinolmasdi, qo'rqa-pisa:
- Doktor chaqirtirsakmikan-a? — deb e'tiroz bildirdi.
- Doktoringga balo bormi! — urishib berdi buvijonim. — Doktorlar yara-chaqaga tuzuk.
- Bir zum o'tmay Sora xolam yana yetib keldi. Bu gal kinna solmadi-yu, Dononing u yoq-bu yog'ini ko'rib:
- Qorning og'rimasdan avval qayerda o'ynovding? — deb so'radi.
- Gumnoing tagida... — yig'lab yubordi Dono.
- Bolaginamga devlar nazar solibdi. Gumnoing orqasidagi changalzorda har chorshanba kuni devlar bazm qurishadi, changalzor sariq devlarning makoni...
- Buvijonim, dadam, oyim, Sora xolam to'rtovlari bir narsalar haqida uzoq maslahat qilishdi. Ulardan ancha narida o'tirganim uchun gaplarini shuncha diqqat bilan qulq solsam ham, baribir, eshitolmadim. Negadir, dadam bir-ikki marta jahl qilib o'rnidan

turib ketdi. Buvijonim meni urishgandaqa qilib urishib bergen edi, dadam uf tortib, yana o'rniga o'tirdi. Sariq qo'y, sariq qo'yning kallasi deganlarinigina arang eshitib qoldim. Keyin Oysha ikkovimiz qorilarni aytib keladigan bo'lrik. Dadam mototsiklga minib, qayoqqadir jo'nab ketdi. Nazarimda yo sariq qo'y yoki sariq qo'yning kallasini topib kelgani ketgan bo'lsa kerak.

— Oysha, sen eshitdingmi, nima qilmoqchimiz o'zi? — deb so'radim.

— Chilyosin qilmoqchimiz, — tushuntirdi Oysha.

Chilyosin deganlarini ilgari ko'p eshitgandimu, ammo qanaqa bo'lishini, rostini aytsam, hech ko'rmagan edim. Ma'lum bo'lishicha, bu qori pochchamlarning «vecheri» ekan.

Qishlog'imizda uchta qori pochcha bor. Uchovlari qishloqning uch chekkasida turishadi. Odamlarning aytishiga qaraganda, yaqinroq turishsa bo'lmas emish — bir-birlarining go'shtlarini yeb qo'yisharmish. Menimcha, bu yolg'on bo'lsa kerak. Axir o'zingiz o'ylab ko'ring, hech jahonda odam ham bir-birining go'shtini yeymidi?

Soy bo'yida turadigan qori pochcha juda-juda ham pakana, semirib dum-dumaloq bo'lib qolgan. Uzoqdan qarasangiz, xuddi Dononing yelim qo'g'irchog'iga o'xshab ko'rindi. Odamlar uni Danak qori deb atashadi. Uchinchi sinfda o'qiyidigan Hanifaning bobosini esa Bodom qori, deb chaqirishadi. Bodom qori Danak qoridan sal novcharog'u, ammo oyoqlari juda-juda ham kalta, qo'llari undan kalta. Uzoqdan qarasangiz ham, yaqindan qarasangiz ham bari bir mis samovarning o'zginasi deysiz. Uchinchisini, Yong'oq qori deyishadi. O'ziyam xuddi po'sti archilmagan yong'oqdek dum-dumaloq. Buning ustiga doim boshiga savatdek salsa o'rab yuradi. Bir kuni uzoqdan ko'rib qolib, ishonasizmi, bug'doyzorda qo'ziqorin unib chiqibdimi deb, yugurib borib qarasam — qori pochcham engashib o'tirgan ekan.

Mana shu uchovlarini chilyosinga taklif qilib keldik. Eng oxirida yong'oq qori pochchamnikiga borgan edim. Qaytib kelsam Danak qori bilan Bodom qori allaqachon yetib kelishibdi-yu, ammo ko'cha eshik oldida til uchida bir-biriga mulozamat qilib turishgan ekan.

— Qani, marhamat qilsinlar! — dedi Danak qori qo‘li bilan eshikni ko‘rsatib.

— Yo‘q, yo‘q, o‘zlaridan bo‘lsin, — dedi Bodom qori kalta qo‘lini ko‘ksiga qo‘yib.

— Yo‘g‘-e, pirim, marhamat, boshlasinlar!

— O‘zlaridan bo‘lsin, taqsir.

— Yo‘q, yo‘q, pirim...

Xuddi shu paytda ikkovlari ham eshikka baravar yaqinlashib, bir vaqtida yonbosh bo‘lishib ichkari kirmoqchi bo‘lishgan edi, qorinlari katta emasmi, eshikka qisilib qolishdi.

— Qani, taqsir! — dedi bittasi.

— Yo‘q, o‘zлari bir zo‘r bersinlar, — dedi boshqasi. Nazarimda ikkovi tengdan intilgan bo‘lsa kerak, eshikning narigi tavaqasi sharaqlab ochilib ketdi-yu, ichkariga qarab munkib ketishdi.

Hovliga kirsak, Yong‘oq qori pochcham allaqachon uyda o‘tiribdi. Tavba, bu o‘ngimmi yo tushimmi deb yoqamni ushladim. U axir hozirgina uyida edi-ku! Yoki qanot bog‘lab osmondan uchib keldimikin, yo dalama-dala g‘o‘zalarning ichidan yugurib keldimikin?..

Besh minutdan keyin chilyosin deganlari ham boshlanib ketdi. Qozonga yangi so‘yilgan qo‘yning go‘shtidan to‘ldirib sho‘rva solindi. Men qo‘l-oyog‘i chaqqon bola emasmanmi, yugurib-yelib choy-poy tashib xizmat qilib turibman. Qori pochchamlar cho‘kka tashib kim o‘zarga bosh silkitishyapti. Danak qori amakim menga o‘xshab qaynatma sho‘rvani yaxshi ko‘rsa kerak, nega desangiz, ikki ko‘zi hovlidagi o‘choqda: qozonga kartoshka tushadimi, piyoz tushadimi, hammasini ko‘rib, kuzatib turibdi. Bir mahal bo‘ynini cho‘zib:

— Kelin, ikkitagina garmdori ham tashlavoring! — deb iltimos qilib qolsa bo‘ladimi.

Yong‘oq qori pochcham dadamdan juda qo‘rqar ekan. Nega desangiz, dadam uyg‘a kirdi deguncha, ovozini baland chiqarib qiroat bilan o‘qiydi. Chiqib ketsa, yana ovozi ichiga tushib ketadi-yu, faqat «bay-bay-bay» degandek boshini silkitib o‘tiraveradi.

Peshinga borib, hammasi tamom bo'ldi. Dadam uchovlariga ham pul, oltitadan chala ko'pti patir, gazetaga o'ralgan go'sht ulashdi. Yong'oq qori pochcham ko'cha eshikka borganda:

— Inshoollo, qizingiz shu soatdan e'tiboran chopqillab ketadi! — deb qo'ydi.

— Iloyo aytganingiz kelsin, taqsir! — dedi dadam qo'lini ko'ksiga qo'yib.

V bob

LAYLATULQADR

Àmмо, Yong'oq qori pochchamning aytgani bo'lindi. Hali pichirlashib bir narsalarni o'qiganda butunlay boshqa narsalar to'g'risida gaplashib o'tirishgan ekanmi yoki qori pochchamlardan Dononing qorniga nazar solgan sariq Dev mutlaqo qo'rmas ekanmi, ishqilib, Dono tuzalmadi. Qaytaga battar bo'lib ketdi. Biz Oysha ikkovimiz hozir sariq Dev qori pochchamlardan qo'rqib shataloq otib qochib qoladi deb o'ylovdik, bunaqa bo'limganini ko'rib, ikkovimiz ham hayron bo'lib qoldik. Bunday qarasam, oyim bilan dadam ham hayron bo'lib, bir-birlariga tikilishib o'tiribdi.

— Dadajon, dadajon-ey! — deb baqirib yubordi Dono qornini changallab.

Dadam sakrab o'rnidan turib ketdi.

— Yana qayoqqa otlanib qolding shu paytda? — tashvishlanib so'radi buvijonim.

— Doktor olib kelaman.

— Qo'ysang-chi, bolam bechorani olib ketib qoladi.

— Olib ketsa yana yaxshi, — dadam shoshilib borib mototsiklni ko'chaga olib chiqa boshladi — bechoraning shuncha qiyalgani ham yetar. Sizning gapingizga kirmay, doktor olib kelganimda allaqachon tuzalib qolarmidi...

Chilyosin degani, rostini aytsam, buvijonimdan chiqdi. U kishining odati o'zi shunaqa. Doim qori pochcha, chilyosin, laylatulqadr degani-degan. Buvijonimning gapiga kirib, huv birda ham butun qishloqqa gap bo'lishimizga sal qoluvdi.

Buvijonim ro'za tutardi. Meni ro'za tutmasang ham saharlikda turib mening yonimda o'tirsang o'rniga o'taveradi deb, bunday bir miriqib uqlashga ham qo'ymasdi, har kuni uyg'otardi.

Bir kuni biznikiga Buvotin xola, Orifning oyisi Obida kelinoyim, farzand ko'rmagani uchun eri bilan doim qo'ydi-chiqdi bo'lib yuradigan Hojarxon opam hammalari to'planishib bir narsalar haqida rosa gaplashishdi. Keyin bilsam, o'sha kechasi laylatulqadr o'tishi kerak ekan, poylamoqchi bo'lib to'planishibdi.

— Voy o'lay, qanaqa rangda ko'rindi dedingiz? — deb so'radi Hojarxon opa.

— Odam bo'lib ham ko'rindilar, — tushuntirdi bувijonim, — o't bo'lib o'zlarini o'choqqa ham uradilar... Nimaniki tilasangiz, o'shani darrov muhayyo qiladilar, aylanay! Laylatulqadrni ko'rgan paytingizda nimaniki ushlasangiz o'sha sariq tilloga aylanadi, aylanay...

Buvijonimning aytishicha, o'tgan yili qaysi bir qishloqda qaysi bir juvon kechasi laylatulqadrni ko'rib, farzand so'ragan ekan, to'qqiz oyu to'qqiz kun deganda qo'chqordek o'g'il tug'ib olibdi. Buni eshitib Hojarxon opam xuddi o'sha bolani o'zi tuqqandek sevinib ketdi.

Saharlikdan keyin hech birimiz uqlamadik. Birimiz ko'chada, birimiz hovlida, hammamizning ko'zimiz osmonga tikilgan — postda turgan soqchidek hushyor turibmiz. Bir mahal ko'chada allaqanday sharpa eshitilib qoldi-ku! Hojarxon opam o'ngitersiga qaramay, yugurib borib o'sha sharpani quchoqlab oldi.

— Qo'yvoring meni! — dedi sharpa qo'rqib.

— Aylanay, laylatulqadr bувам! — yig'lagudek bo'lib dedi Hojarxon opam, — birinchi bo'lib sizni men ko'rdim.

— Qanaqa laylatulqadr?.. Men Abduqodir bo'laman.

— Aylanay ovozingizdan. Tilagim shuki...

— Qo'yvoring meni, uyat bo'ladi!

— Qo'yvormayman, birdan-bir iltimosim.

Xuddi shu paytda Obida kelinoyim halloslab kelib, haligi odamning etagidan mahkam ushlab oldi.

— Oling, qo'lingizni! — dedi Hojar opam achchig'i chiqib, — birinchi bo'lib men ko'rganman.

— Voy qo'shni, ikkovimiz teng ko'rdik-ku, — Obida kelinoyim ham qizishib ketdi.

— Qo'yvoringlar, — dedi begona odam silkinib, — men hech qanday laylatulqadr emasman. Bekobodlik Abduqodir bo'laman. Fermadan kelyapman, tushunsangizlar-chi, fermadan! Mollarga xashak solib kelyapman.

Shunday deb, Abduqodir aka bir silkinib ayollarning qo'lidan chiqdi-da, yo'lto'sar xotinlarga uchradim deb qo'rqib ketgan ekan shekilli, qo'llaridan eson-omon chiqib olganiga shukr qilib qochib qoldi. Ko'ylagining etagi Obida kelinoyimning qo'lida qolibdi...

Hovliga kirsam, buvijonim katta tolni mahkam quchoqlaganicha qimir etmay qotib qolibdi.

— Buvijon, tolimiz sariq tilloga aylanyaptimi? — deb so'rardim.

— Ishingni qil, tirmizak, — urishib berdi buvijonim.

Ertasiga bu gapni qo'ni-qo'shnilar eshitib, bizning ustimizdan rosa kulishibdi. Nazarimda, buvijonimning gapiga kirib bugun ham aldanganga o'xshaymiz, bo'lmasa, nega endi sariq Dev haligacha Dononi qo'yib yubormay qornini changallab. jonini qiy Naydi? Rostdan ham gumning oldida devlar yasharmikin-a? Kechasiku, o't qalab o'yinga tushishar ekan, kunduzi qayoqda ketishadi? Changalzorning ichiga berkinib olisharmikin-a...

O'y-xayollarga berilib, hovliga dadam bilan ketma-ket doktor kirib kelganini ham payqamay qolibman. Doktor dardi og'irligidan qora terga botib hushidan ozay deb yotgan Dononi shoshilib u yoq-bu yog'ini ko'rdi-da, boshini keskin ko'tardi:

— Ko'richak bo'pti!

— Nima qil deysiz? — Shoshilib so'radi dadam.

— Qani, mashinaga olib chiqdik.

Birinchi bo'lib buvijonim yig'lab yubordi. Ketidan oyim bilan Oysha ham jo'r bo'lishdi. Bemehr deb nomimni yomonga chiqarib qo'yishlaridan qo'rqib, men ham yig'lashga shuncha urinsam ham ko'zimga yosh kelmasa bo'ladimi?

«Tez yordam» mashinasida rayon markaziga — Yaypanga jo'nadik. Dononing o'ng tomonida doktor, chap tomonida

dadam, oyoq tomonida men o'tirib olganman. Mashina qushdek uchib boryapti-yu, men bo'lsam negadir nuqlu sariq Dev haqida o'layman...

Ko'richakni operatsiya qiladigan oriqqina doktor kasalxonaning bufetida ovqat yeb o'tirgan ekan. Chap qo'lida stakanda bug'i ko'tarilib turgan choy, o'ng qo'lida bir burda non ushlagancha yugurib chiqdi-yu:

— Men hozir... — deb yana bufetga kirib ketdi.

Bir zum o'tar-o'tmas xalat kiygan erkak-ayol doktorlar, haligi mакtabga komissiya kelganda o'qituvchilar tipirchilab qolishadi-ku, ana shunday tipirchilab qolishdi. Buvijonimga o'xshab ko'zoynak taqib olgan bir kampir dadam ikkovimizni orqasidan ergashtirib har xil dorilarning hidi anqib turgan bir xonaga olib kirdi-da:

— Shu yerda o'tirib turinglar,— deb tayinladi.

— Qalay, qizaloqning ahvoli yaxshimi? — tashvishlanib so'radi dadam.

— Operatsiyaga olib kirishdi.

— Operatsiya?! — dadam beixtiyor o'rnidan turib ketdi. Men ham qo'rqqanimdan o'tirgandan o'tirib qoldim... Bordi-yu yo'q... Yo'q... Unday bo'lmaydi, soppa-sog' chiqadi, albatta, sog' chiqadi!

Dono-ey, singilginam-ey! Men bo'lsam doim seni xafa qilaman-a, ish buyuraman-a. Bundan keyin senga hecham ish buyurmayman, hammasini o'zim bajaraman, Hoshimjon bajaradi...

— Yig'lama, — dedi dadam menga o'girilib, — ko'z yoshlaringni artib ol. Erkak kishi yig'lamasligi kerak.

Dadam divanga cho'kib, bolishiga suyangancha jim o'tiribdi, bir narsalar haqida o'layotganga o'xshaydi. Ammo nima to'g'ridaligini bilmayman. Men bo'lsam operatsiya stolida qiynalayotgan singlimning ahvolini ko'z oldimga keltirishdan qo'rqib jo'rttaga Danak qori, Bodom qori, Yong'oq qori pochchamlar to'g'risida o'ylab ketdim... Demak, sariq Devni haydaymiz deb yolg'on gapirishgan ekan-da, dadamning mashina olaman deb yig'ib yurgan puliga chang solgilari kelib qopti-da! Mirobiddinxo'ja-chi, Mirobiddinxo'ja! Tishimning

kovagida asrab yurgan pulimni olib borib beribman-a. «Qaytib olmaysanmi?» deydi-ya tag'in... Hammalari ham shoshmay turishsin hali, qaynatma sho'rvaga garmdori solib ichishni ko'rsatib qo'yamasammi ularga!

Eshik ochilib yo'l-yo'lakay qo'lidagi kapron qo'lqopini yechib oriq doktor kirib keldi. Peshonasidan, yuzlaridan ter quyilyapti, juda charchagan ko'rindi, mast odamdek gandiraklab-gandiraklab ketyapti.

— Qalay, tuzukmi? — shoshilib so'radi dadam. Doktor xiyol kulimsirab, yaxshi degandek, boshini silkitdi-da:

— Besh minut kechikkaningizda... qizchadan ajralib qolardingiz, — dedi dadamga qaramay. Keyin oppoq sochiq bilan yuzlarini artayotib, — nega dard tutgan zahoti olib kelmadingiz? — deb so'radi. Dadam o'zi juda kam gapiradi. Ba'zi paytlarda gapirishga gap topolmay kun bo'yig'ing'illab ashula aytib yuraveradi. Qarasam, shu paytda ham dadam hali-veri javob beradiganga o'xshamaydi.

— Biz uni chilyosin qildirdik! — deb tushuntirdim doktorga.

— Chilyosin? Qanaqa chilyosin? — qiziqib qoldi doktor amaki. Qiziqib qolgani uchun men ham sal tushunadiganroq qilib gapirdim.

— Qori pochchalarni to'plab «vecher» qildik.

Doktor amaki, nazarimda, yana hech narsa tushunmadi. Yelkasini qisib menga boshdan-oyoq razm soldi-da, «bunaqangi joyga yosh bolalarni olib kelish yaramaydi», deb tanbeh berdi dadamga.

— Qizaloq tuzukmi o'zi? — deb so'radi yana dadam.

— Biror soatlardan keyin kirib ko'rishlaring mumkin, — shunday deb doktor amaki chiqib ketdi. Aytganidek, roppa-rosa bir soat o'tgach, dadam ikkovimizga oq xalat berib, ko'rishga ruxsat etishdi. Kirsak, Dono oppoq choyshablarga o'ralib mushuk boladek beozorgina pishillab uxlab yotibdi. Uyg'otgani ko'zimiz qiymay, oyoq uchida yurib tashqari chiqdik.

— Yur endi, — dedi dadam meni ko'chaga boshlab, — singling uyg'onguncha qishloqqa borib kelamiz, oying bilan buvijoningning ko'nglini tinchitmasak, naq yurak o'ynog'i bo'lib qolishadi-ya.

O'sha kuni uyda buvijonim bilan oyimning yo'qligidan foydalaniб, Sehrli qalpoqchamni berkitib qo'ygan joyga borib eski-tuski lattalar orasidan uni yana topib oldim.

- Qalpoqcham! — qichqirib yubordim sevinganimdan...
- Hoshimjon! — dedi qalpoqcham ham quvonchini ichiga sig'dirolmay.
- Men seni sog'inib qoldim, do'stim!
- Men ham qachon kelasan deb kutib yotgandim, azizim.

VI bob

SARIQ DEVNI MINIB OLDIM

— **Sh**unday qilib, Donoxonga hamla qilgan sariq Dev bilan olishsam maylimi? — so'rayman qalpoqchamdan.

- Olish, albatta, olish.
- Yordam berasanmi?
- Berganda qandoq.
- Xo'sh, seningcha ishni nimadan boshlasam ekan?
- Ko'zlarining yumilib ketyapti, hozircha to'yib uxbab ol, — maslahat berdi dono qalpoqcham, — ertaga bir gap bo'lar.

Chindan ham uyqum kelib qolgan ekan, boshimni yostiqqa qo'yishim bilan pishillab uxbab qolibman. Tong saharda, hali hammayoqda xo'rozlar basma-basga qichqirishayotgan bir paytda buvijonim turtilab uyg'ota boshladi.

- Tursang-chi, ko'zing ochig'u o'zingni uxlaganga solasan-a.
- Hali erta-ku, buvijon, — deyman ko'zimni ochgim kelmay.
- Namoz o'qiymiz, tur, bolam.
- Kecha o'qidik-ku, tag'in o'qiymizmi?
- Har kuni o'qiladi. Tur deyapman.
- Buvijon, — dedim sekin ko'rpatmani ustimga tortib, — bugundan boshlab namoz o'qimayman.
- Nega endi o'qimas ekansan?
- Namoz o'qiganlar... do'zaxda kuyar emish...
- Bu gap qaysi payg'ambardan chiqdi? — achchig'i chiqib so'radi buvijonim.

— Hoshim degan payg'ambardan chiqdi.

— Nima, nima! Yana bir gapir!

Yo'q, buvijonim bilan hazillashib bo'lmaydi. Oyim bo'lsa boshqa gap, jahli chiqqani bilan urmoqchidek bir hamla qiladiyu, bari bir urmaydi. Ammo buvijonim... bu kishi kelganlaridan buyon quloqlarim cho'zilaverib har bittasi naq supraday bo'lib ketdi-ya.

Sakrab o'rnimdan turib yuvindim, namoz o'qidik. Keyin qaymoq bilan choy ichdik. Nonushta tugagach, dadam o'z ishiga, buvijonim bilan oyim Donoxonning holidan xabar olgani Yaypanga jo'nab ketishdi. Men bo'lsam oyoqni qo'lga olib, Zokirvoynikiga yugurdim.

Lekin borganim ham ko'p yaxshi bo'lgan ekan-da, nega desangiz, bechora do'stim bir o'zi beda o'rgisi kelmay, ertalabki salqinda jindak mizg'ib olsammi, deb o'ylanib turgan ekan. Menga ko'zi tushishi bilan o'zida yo'q, sevinib ketdi.

— Men bo'lsam, kelmaysan deb turuvdim, — dedi u nima deyishini bilmay.

— Kecha kelardim-u, Dono kasal bo'lib qoldi-da. .

— Aytgandek, Donoga nima bo'ldi o'zi?

— Dev hamla qilibdi unga!

— Dev! Qanaqa Dev?! — Qo'rqqanidan sapchib o'rnidan turib ketdi do'stim.

Kecha uyimizga folbin xola, Danak qori, Bodom qori. Yong'oq qori pochchamlar kelib o'sha Devni quvishga ko'p harakat qilganlarini, ammo hech bir natija chiqarolmay dadamdan pul olib ketganlarini gapirib berdim.

— Men bugun u bilan jang qilmoqchiman, — dedim gapimni tugatib.

— Kim bilan? — shoshilib so'radi Zokir.

— O'sha sariq Dev bilan-da, kim bilan bo'lardi.

Zokir o'zi qo'rkoq bola emasmi, Devning nomini eshitganda yoq rangi oppoq oqarib ketgan edi. U bilan olishmoqchi bo'lginimni eshitib, ishonasizmi, og'zini ochgancha angrayib qoldi. Keyin ishga tushib bedani o'rib bo'lgunimizcha ham bu haqda bir og'iz gap ochmadi. Jo'rttaga gapni nuqul boshqa yoqqa buradi deng. Agar biz ikkimiz doim birga bo'lsak,

har qanday mushkul ishni ham ko'z yumib-ochguncha bajarib tashlar emishmiz, darslardan ham nuql besh olarmishmiz, eng bezori bolalardan ham zig'ircha qo'rmas emishmiz.

Men mavridi keldi deb o'yladimu Zokirni ham kechasi men bilan birga borasan, Devga qarshi jang qilamiz, deb taklif qildim. Zokir bosh chayqab:

— Men kechasi kitob o'qimoqchiman, — deb ko'nmadni.

Mening g'alati bir odatim bor. Birovga aytmayman, deb so'z bersangiz sizga ham aytib berishim mumkin... Agar bitta-yarimta odamni gapimga ko'ndirolmasam, darrov uni maqtashga tushib ketaman. Maqtayverib, eng qaysar odamni ham bir zum o'taro'tmas yog'dek eritib yuboraman. Shu paytda, o'ziga sezdirmasdan, Zokirvoyni ham maqtab yubordim-ku. Botirlarning eng pahlavoni, pahlavonlarning eng botiri sen, dedim. Bora-bora o'zini bu gapga ishontirdim ham.

— Bilagingdag'i kuchni qara, — dedim gapimning oxirida.
— to'rtta dev bilan ham bemalol olishsang bo'laveradi.

Zokir sal yumshagandek bo'ldi.

— Shunday qilib, sariq Dev bilan olish deysanmi? -- bilaklariga ko'z tashlab so'radi u.

— Nega endi sen olishar ekansan. Mening o'zim olishaman. Faqat suvsab qolganimda suv berib tursang bo'ldi.

— Qo'lni ber! — Zokir pahlavonlardek oyoqlarini kerib o'rnidan turdi-yu, nimadir esiga tushib ketdi shekilli, shoshilib so'radi: — bordi-yu Dev meni osmonga olib chiqib ketsa nima qilaman?

— Qo'rhma, olib chiqib ketmaydi. Bordi-yu qo'rqsang arqon olib borib men seni tutga mahkam bog'lab qo'yishim ham mumkin.

— To'g'ri aytasan. Yaxshisi, boylab qo'ya qol meni, -- maslahatga ko'ndi Zokir, — tag'in Dev ko'tarib ketsa oyim axtarib yurmasin.

Zokir bilan gapni bir joyga qo'yib, tashqariga chiqdimu qadamim sustlashayotganini sezib qoldim. Bundoq o'ylab qarasam, hazil-hazil bilan katta ishni boshlab yuboribman. Axir Dev Orifning kuchugi emaski, biqiniga poylab turib bitta temsang vangillab qochib qolsa. Ertaklarda aytishicha, devlar

juda kuchli, juda makkor bo'lishadi. Buning ustiga ularning sehrgarlikdan ham xabari bor. Shunday bo'lgandan keyin men ham tuzukroq, tayyorgarlik ko'rishim, iloji bo'lsa, uni g'aflatda bosishim, hech bo'Imaganda maydonga o't qalab o'yinga tushayotgan paytida hujum qilib qolishim kerak.

To'ppa-to'g'ri Sora xolamnikiga yo'l oldim. Avval Mirobidinxo'jani topib kechagi pulimni qaytarib olaman. Nega desangiz, oyisi kinna solgani bilan, bari bir Dono tuzalmadi. Tuzalmagandan keyin birovning pulini cho'zib qo'ysinda... Undan keyin Sora xolamdan sariq Dev haqida kecha birinchi bo'lib folbin xolam gap ochgan edi-da.

Mirobiddinxo'ja uylarida ko'rinnmaydi. Sora xolam g'ir-g'ir shabada esib turgan ayvonda atlas ko'rpachalarning ustida maza qilib dam olib yotibdi, har zamonda qo'lidagi bir dasta rayhon bilan xira pashshalarni haydab qo'yadi.

— Assalomu alaykum, xolajon! — dedim kelganimni sezdirish uchun.

— Mulla bo'ling, mulla bo'ling, — deb folbin xolam asta o'rnidan turib o'tirdi, — kel, o'g'lim, kel.

— Mirobiddinxo'ja bo'lsa o'ynaymiz deb keluvdim.

— O'rtog'ing dalaga «qovunga ketuvdi-ya. Xabaring yo'qmi bugun kolxoz qovun uzibdi... Dono tuzukmi?

— Tuzuk. Kecha operatsiya qilishdi. Doktor yaxshiyamki kinna soldirganlaring, bo'Imasa o'lib qolar ekan, dedi.

Shunday deyishim bilan negadir, Sora xolam kulib yubordi.

Oyog'iga qo'ngan pashshani rayhon bilan bir urib:

— Obbo o'g'lim-ey, shunday dedimi-a? — deb so'radi.

— Ha, shunday dedi.

— Bundan keyin yolg'on gapirmagin, o'g'lim, xo'pmi?

— Xo'p bo'ladi, xolajon, — dedimu yolg'on gapirganimni sezib qolgani uchun bu yog'ini sal to'g'rilib gapira boshladim.

— Undan keyin, buvijonim, gumning oldiga bormanglar. u yerda Devlar makon qurban, ziyon yetkazadi deyaptilar... Rostdan ham o'sha yerda Dev bormi, xolajon?

— Mana endi o'zingga kelding, bolam, — Sora xola qo'lidagi rayhondan bir shincha uzatdi, — ma, iskab-iskab o'tir, makon ko'rgan. Bemahalda u yoqlarga bora ko'rмагин.

- Kechasiyu kunduzi bo'ladimi-a?
- Yo'q, ko'proq kechasi bo'lishadi.
- Kunduz-chi, kunduzi qayoqqa ketishadi?
- Kunduzi Ko'hiqofga uchib ketishadi, bolam.

Keyin Sora xolam, men yaxshi bola bo'lganim uchun, boshqa narsalar haqida ham gapirib berdi. Devlar goh qanot chiqarib qushdek uchar ekan, goh shamol bo'lib guvillar ekan, goh suv bo'lib shaldirar ekan, goho odamga o'xshab ham ko'rinish qolar emish... Bir kun Sora xolam narigi qishloqdan kelayotgan ekan, yo'lda Mirobiddinxo'jaga o'xshagan bir bola yig'lab o'tirgan emish, nega yig'laysan desa — battar yig'larmish. Yur, uya olib ketay desa, yurolmayman dermish. Shunda Sora xolam rahmi kelib orqasiga opichib olgan ekan, avval qushdek yengil tuyulibdi, keyin tegirmon toshdek og'ir bo'lib ketibdi. Sora xolam ter bosib:

- Ke, o'g'lim, endi birpas piyoda yurgin! — deb bundoq yelkasi osha nazar tashlasa, orqasida bir qop tezak turgan emish.
- Xola, siz qo'rqib ketmadingizmi? — deb so'radim.
- Qo'rqedim, qo'rqsam zarar yetkazardi. — deb tushuntirdi Sora xolam.

Yuragimga vahima tushib qoldi. Qiziq, vahima kuchaygan sari Dev bilan bo'ladigan olishuvga bo'lgan qiziqishim ham oshaverdi. Oxiri omonsiz jang qilishga qaror qildim. «Mayli, buvijonim namozlik o'rgataman deb naq jonimni hiqildog'imga keltirib qo'ydi. Qulog'imdan cho'zaverib bezor qildi. O'lsam, qayta shulardan bir yo'la qutulaman. Bordi-yu uni o'ldirsam yana shuhratim chiqadi, obro'yim oshadi, yana mulla Hoshim, bo'lib ketaman...»

Kun botarga borib hammasi tayyor bo'ldi. Zokirnikiga borib, oyisidan «Zokirjon kechasi biznikida yotsin, kitob o'qiyimiz», deb ruxsat oldik. Biznikiga kelib buvijonimni «Zokirlarnikida yotib ikkovimiz namozlik o'rganmoqchimiz», deb ko'ndirdik-da, jang bo'ladigan joyga qarab yo'l oldik.

Gum deganimizni sizga tushuntirib bersam, u uyimizdan yarim kilometr narida. Past tomondan paxtazor, tog' tomoni odam o'tib bo'lmaydigan changalzor. Ana shu changalzorlar orasidan yoyilib katta anhor oqib chiqadi-da, paxtazorga yetay

deganda uch metr balandlikdan pastga shaldirab tushadi — mana shu yerni gum deb ataymiz.

Qorong'i tushishi bilan o'sha joyga yetib oldik. Darhol u yoq-bu yoqqa ko'z yogurtirib jang bo'ladigan joyni o'zimcha chamalab ham qo'ydim.

— Sherik, ho sherik, — deb meni turta boshladi Zokirjon, — men... men... qaltirab ketyapman.

— Sovqotdingmi?

— Yo'q,sovqotmadim.

— Nega qaltiraysan bo'lmasa?

— Yur, keta qolaylik. Jangni ertaga qilarmiz.

— O'lardek qo'rqaqsan-da.

— Kim qo'rqaq?

— Sen-da, kim bo'lardi.

— Men-a!

— Ha, sen.

— Bo'pti, — dedi Zokir achchig'i chiqib, — qani o'sha Deving kelsin-chi, yakkama-yakka olishmasammi!

Shunday deb, Zokir jim bo'ldi. Ikkovimiz xarsang toshning panasiga yonboshlashib olganmiz. Bu yerdan qishloqdagagi uylarning chiroqlari bemalol ko'rinish turadi. Shamol qulog'imizga odamlarning baqirib-chaqirganini, sutga to'ymay qolgan buzoqchalarning erkalanib ma'ragan ovozini keltirib uradi, bugun klubda kino bo'layotgan bo'lsa kerak, kimdir «Olg'a!» deb baqiryapti.

Oy chiqib, changallarning uchi yiltirab qoldi, osmon xiralashib atrof yorishgandek bo'ldi. Endi changalzorni ham, paxtazor tomonni ham bemalol ko'rsa bo'ladi.

— Bugungi voqeа haqida birovga og'iz ochsang, joningdan umidingni uzaver! — deb pichirladim Zokirga.

— Xo'p, — dedi Zokir ham, — hech kimga aytmayman.

Shu paytda suvning shaldirashi bir oz pasaydi-da, to'satdan yana kuchayib ketdi. Changalzor orasida nimadir qichqirmoqchi bo'lgan xo'rozdek qanotlarini tapillatib «huv-huv» deb qo'ydi. Keyin hammayoq yana suv quygandek jimjit bo'lib qoldi.

Bunday qarasam, Zokir allaqachon uxbab qopti. Bechoraga shu paytda negadir juda rahmim kelib ketdi, ohistagina boshini

silab qo'ydim. So'ngra va'damga binoan arqon keltirgan edim, o'shaning bir uchini do'stimgning qorniga bog'ladim, ikkinchi uchini dev tugul Alvasti ham yecholmaydigan qilib tutga chandib tashladim. Sovqotib shamollab qolsa oyisidan baloga qolmay deb ko'ylagimni yechib ustiga yopib ham qo'ydim...

Yolg'iz qolgach, qo'ltig'imdag'i qalpoqchamni chiqarib boshimga kiyayotgan edim:

— Nega qaltiraysan? — deb so'radi qalpoqcham.

— Rostini aytsam, qo'rqaqman.

— Qo'rqlar. Qo'rqlar hech qachon murodiga yetolmaydi. Shu gap esingdan chiqmasin, — ko'nglimni ko'tardi qalpoqcham.

Ko'zga ko'rinxmaydigan bo'lib olgach, xanjar bilan miltiqni olib nariroq ketdim... Kutyapman, kutyapman, vaqt yarim kechadan o'tib, uyqularim kelib ketdi hamki, ammo sariq Devdan hamon darak yo'q... Bir mahal ko'zim uyquga ketay deb qolgan ekan, changalzor ichidan shatir-shutur ovoz eshitilib qoldi. Sakrab o'rnimdan turib ketdim... Ana, kelyapti! O'zingni dadil tut, Hoshim. Singling Donoxonning o'chini oladigan payt keldi! O'ng qo'limda yalang'och xanjar, chap qo'limda o'qlangan miltiq, maydonda pahlavonlardek tik turibman. Dev menga qarab bostirib kela boshladi, ana, u yaqin qoldi: yelkasida bir qop yuk. Nazarimda, changalzorda o'tirib olib, 20—30 odamning go'shtini yeb, boshini qopga solib ko'tarib kelayotganga o'xshaydi. Obbo makkor-ey, afti angorini boplab o'zgartirib, odamzod qiyofasiga kirib olibdi-ya, xoh ko'ring. xoh ko'rmang, Danak qori pochchamning o'zginasi, deysiz!

— To'xta! — dedim bir odim oldinga tashlab.

Dev to'xtab, u yoq-bu yoqqa nazar tashladi-da, odamga o'xshab:

— Astag'firullo! — deb qo'ydi. Keyin xuddi eski parovozdeki pishillab men tomonga yana bostirib kela boshladi. Meni nazarimda, kajava savatdek keladigan qorni bilan bosib o'lirmoqchiga o'xshaydi.

— To'xta! — deb na'ra tortib yubordim pahlavonlardek.

Dev oyoqlarini kerib to'xtadi-da, yana «astag'firullo!» deb qo'ydi. Keyin pichirlab afsun o'qiy boshladi. Ha, mana endi

jang boshlanadi, endi qo'rqoqlik qilishning payti o'tdi, qani olg'a, Hoshimboy!

— Qani ayt, qilichbozlik qilishamizmi, miltiqda otishamizmi yoki kurash tushasanmi?

Dev o'zini mug'ambirlikka solib avval qaltiradi, so'ngra meni chalg'itish uchun:

— Sen kimsan o'zi? — deb so'radi, — insu jinsmisan yoki devu parimisan?

— Men odamzodman.

— Odamzod? Odamzod bo'lsang nega ko'zga ko'rinxaysan?

— Bu mening ishim... Xo'sh, sening o'zing kimsan? Sariq Devmisan yoki qora Devmisan? Ayt?

— Men Danak qori bo'laman.

— Danak qori?! Nega bo'lmasa changalzorda yuribsan? Nega begunoh odamlarning kallasini ko'tarib yuribsan?

— Kalla emas, bu — qovun. Qovun olib kelyapman.

— Qaysi mamlakatdan o'g'irlab kelyapsan?

— Mamlakatdan emas, o'zimizning brigadadan. Kunduzi borsam mehnat kuningiz yo'q ekan, deb bermadi. Shuning uchun kechasi o'g'irlab kelyapman... Astag'firullo, e xudo, o'zing asragin.

Dunyoda o'zi devdan ayyori bo'lmas ekan. Meni gapga chalg'itib, hayolimni o'g'irlab sekin-asta tappa bosishning payidan bo'lyapti. Yo'q, Hoshimboy unaqangi osonlikcha aldanadiganlardan emas. Yalang'och pichoqni shartta ko'kragiga tirab:

— Pichoqbozlikmi? — deb so'radim.

— Yo'q, yo'-o'-o'-o'q, pichoqdan qo'rqaman...

— Otishamizmi bo'lmasa?

— Aslo, aslo! E odamzod, qo'rqtma meni! — shunday deb, Dev yelkasidagi qovunni tashlab yubordi. Demak, masala ravshan. U men bilan kurash tushmoqchi. Fursatni qo'ldan bermay, bir sakrab yelkasiga minib oldim.

— Yengilganingni tan ol, bo'lmasa chilparchin qilaman.

— Yengildim. E odaanzod, yengildim.

— Bundan keyin odamzodga ziyon-zahmat yetkazmayman...

— Hoshimjonning singlisi Donoxonga nazar solganim uchun tavba qildim de.

— Dam solganim uchun ming tavba qildim.

— Bundan keyin brigada dalasidan qovun o'g'irlamayman, deb so'z berasanmi?

— So'z beraman, qovun o'g'irlamayman, — dedi Dev dag'-dag' qaltirab. Endi nima qilsam ekan, deb o'ylanib qoldim. Ertaklardagi pahlavonlar Devlar bilan olishib, ularni yenggach, o'zlariga qul qilib olishadi. Tog'dan o'tin tashittiradi, xarsanglar keltirib, hashamatli uylar soldiradi. Tomimiz to'la o'tin, uyimiz hali yap-yangi. Shunday bo'lsa ham Devga osonlikcha javob berib yuborgim kelmasdi.

— Qani bir yugur-chi! — dedim Devning jag'iga pichoqning dastasi bilan urib.

— Qayoqqa yuguraman?

— Qishloqni bir sayohat qilib kelaylik.

Dev bir uf tortib oldi-da, lo'killaganicha, yugurib ketdi. Lekin o'ziyam rosa maza qildim-da. Qasam ichib aytamanki, umrimda bunaqangi rohatijon bo'lмаган. Men sizga aystsam, velosiped minib kataysa qilgandan Devni minib kataysa qilgan ming marta yaxshi ekan. Oyog'ing ham charchamaydi, o'zing ham terlamaysan, qadami sal susaysa, boshiga bir mushtlab qo'ysang, tamom — zipillab yugurib ketadi.

Qishloqni ikki marta aylanib, Devni yana gumning oldiga qaytarib keldim-da, qopdag'i qovunlarni yelkasiga ortib:

— Qani, endi o'sha Ko'hiqofingga qarab uchib qol! — dedim, — bundan keyin yana shu atroflarga keladigan bo'lsang joningdan umidingni uzaver!

Dev qushdek uchib ketdi.

Shu paytda Zokirjon esimga tushdi-yu, rostini aystsam, juda ham qo'rqb ketdim. Hali men qari Dev bilan olishayotganimda uning bolalari kelib Zokirni ko'tarib Ko'hiqofga olib ketgan bo'lsa-ya! Yugurib borib qarasam, yo'q, do'stginam o'z joyida ekan — oqshom qanday uyquga ketgan bo'lsa shundayligicha uxbab yotibди. Qalpoqchamni boshimdan olib qo'ynimga soldim-da, turkilab uyg'ota boshladim. Qani endi qimir etsa. Dev bo'g'ib ketgan bo'lsa-chi, deb o'yladimu shoshilib yuragi

uryapgan-urmayapganligini bilish uchun qulog‘imni ko‘kragiga bosdim. Xayriyat, bo‘g‘magan ekan — yuragi gupillab ishlab turibdi. Yuragi duk-duk, dik-dik deb biram chiroyli uryaptiki, eshitgan saring eshitging keladi. Birpas eshitay deb yotib ko‘ksiga boshimni qo‘yanimcha ko‘zim uyquga ketganini o‘zim ham sezmay qolibman.

Kimdir qulog‘imdan qattiq cho‘zganday bo‘ldi. Ko‘zimni ochsam, tepamda oyim, buvijonim, yana ikki-uch ayol yig‘lab turishibdi. Zokirni ham turtkilab uyg‘otishmoqda. Oyisi yig‘lab belidagi arqonni yechish bilan ovora. Quyosh ko‘tarilib naq tepamizga kelib qolipti.

— Oqshom qayerda yotgan edilaring? — dag‘-dag‘ qaltirab so‘radi buvijonim.

Zokir menga qaradi, men unga qarab ko‘zimni qisdim-da:

— Zokirlarning tomida, — deb javob berdim.

— Bu yerga qanday kelib qoldilaring?

— Bilmaymiz, — dedik Zokir ikkimiz.

— Miltiq bilan pichoq qayoqdan keldi?

Zokir ikkimiz nima deyishimizni bilmay baravariga yelkamizni qisib qo‘ya qoldik. «Aytmadimmi, bularni Dev ko‘tarib kelgan...» dedi buvijonim vahimali ovozda. Keyin Zokir ikkovimiz Devning qo‘lidan eson-omon chiqqanimiz uchun bizga hurmatu e’zozlar bildirishib uy-uyimizga olib ketishdi.

O’sha kuni xunuk bir xabar eshitdim.

Danak qori pochcham «kechasi gumning oldida menga Dev hamla qildi, tong otguncha olishib chiqdim...» deb gap tarqatibdi.

Buni eshitib, peshonam terlab ketdi. Men yanglishib, sariq Dev o‘rniga qori pochchamni kechasi bilan minib chiqqanga o‘xshayman...

QORI POCHCHAM PENSIYA SO'RAYERAPTI

Uch-to'rt kungacha ko'nglim gash bo'lib yurdi. Nimadanoligini, o'lay agar, o'zim ham bilmayman. Shu deng, ko'nglim gash bo'lgan paytlarda qo'lim hech ishga bormay sal anqovroq bo'lib qolaman.

— Hoshim, sal mashqing pastroq ko'rindi, — deb so'radi dadam ishga jo'nayotib.

— Nima dedingiz?

— Xafaroq, ko'rinasan deyman.

— Bilmasam.

— Yo men bilan birga borging kelyaptimi?

— Qayoqqa, dada?

— Men ishlayotgan joyga-da.

— Jon deb boraman, rahmat, dadajon! — Sakrab o'rnimdan turib ko'ylagimni kiyayotgan edim, gapimizni eshitib o'tirgan buvijonim:

— Ro'zi! — deb dadamni chaqirib qoldi.

— Nima deysiz? — dedi dadam mototsikl minayotib.

— O'zing ketaver, Hoshimning ishi bor.

— Darrov orqasiga qaytarib yuboraman, — dadam menga qarab ko'zini qisib qo'ydi. Yugurib borib mototsiklning orqasiga o'tirib oldim.

Jo'nab ketdik.

Toqqa qarab chiqib boryapmizu, sevinganimdan dadajonimni mahkamroq quchoqlagim keladi. O'zi mening dadam ajoyib-da. Mototsiklni mana shunaqangi uchirib haydaydi, universal haydar paxta chopiq qilishni ham joyiga qo'yadi, buldozer minib yerlarni tekislab ham ketaveradi. Undan keyin mashinaga o'tirib olib g'isht desangiz g'isht, shag'al desangiz shag'al tashib ishingizni birpasda bitirib beradi. Shuning uchun ham dadamni u yoq-bu yoqqa taklif qilishgani-qilishgan. Bolalar lageri qurilayotgan joyning direktori Abdushukurov amaki cho'lga borib, ataylab dadamni bu yoqqa olib kelgan. O'ziyam Abdushukurov amaki dadamning boshlig'i bilan naq ikki soat tortishibdi.

— Yo'q, Ro'zivoyni berolmayman, — debdi dadamning boshlig'i.

— Nega endi berolmas ekansiz? Yuqoridan topshiriq, olib kelganman, — depti Abdushukurov amaki.

— Chunki Ro'zivoyni biz universal deymiz, universal cho'lga juda ham zarur.

— Afsuski, berishga majbursiz, — deb ikki boshliq qattiq tortishib qolishibdi-yu, oxiri dadamning o'zidan so'rashga majbur bo'lishibdi.

— Boshqa joyga bo'lsa bormasdim, albatta, — depti dadam, — ammo lager qurilishi bo'lgani uchun yo'q deyaolmayman... bolalarni ham bir xursand qilaylik-da, axir...

Shundan keyin Abdushukurov amaki dadamni o'zining yengil mashinasiga o'tkazib, to'ppa-to'g'ri lager qurilayotgan joyga olib kelibdi-da:

— Ishni bugun boshlaymizmi yoki ertagami? — deb so'rabdi.

— Paysalga solib o'tiramizmi? — deb dadam yenglarini shimarib ishga tushib ketibdi.

Xayollarga berilib, qishloqdan chiqib tog' yo'liga burilganimizni ham bilmay qolibman. Bir kilometr yurilgach, Uzunquloq ota mozori keladi. Bugun chorshanba bo'lgani uchun uzoq-yaqindan kelgan ziyoratchilarning hammasi o'sha tomonga qarab ketishyapti: birovi mashinada, birovi dadam ikkimizga o'xshab mototsikl-da, eshak minganlaru piyoda ketayotganlar ham ko'p.

Biz ziyoratgohdan yigirma metrcha pastroqdan to'ppa-to'g'ri qurilish bo'layotgan joyga qarab o'tib ketdik. Dadam mototsiklning oldingi g'ildiragini chinorga qadab:

— Tush! — deb o'zi ham sekin tusha boshladi. Chinorning shundoqqina yonboshidan hayqirib katta soy oqyapti. Soyning o'ng tomonidigi yalanglikda g'ishtlar uyumi, qop-qop sementlar, yog'och bilan taxta yer-ko'kka sig'maydi. Chap tomonda esa skreperda adirlarning past-balandini tekislashyapti.

— Dada, tekislab nima qilishadi? — deb so'radim kiyimini almashtirayotgan dadamdan.

— Badantarbiya maydonchasi bo'larmish.

— Nariroqdagi chuqurcha-chi, yerto'la bo'ladimi?

- Yerto'laga balo bormi. Bolalar cho'miladigan sement hovuz bo'ladi u yerda.
- Dada, rostdan ham bolalar uchun qurilyaptimi-a?
- Bo'imasam-chi.
- Faqat a'lochilar dam oladimi?
- Bo'imasam-chi.
- Dada, menchi, bu yil faqat «5» olib o'qimoqchiman.
- Qani endi qo'lingdan kelsa... Soz bo'lardi-ya... Hoshim, birpas u yoq-bu yoqni tomosha qilginu, darrov qaytib ketgin. Bo'lmasa buvingdan baloga qolamiz.
- Xo'p bo'ladi, dadajon.

Dadam korjomasini kiyib olgach, sekin **borib** yalanglikda tuproq oladigan cho'michini yerga tiragancha dam olib yotgan buldozerning ustiga chiqib, menga qarab qo'lini bir silkitib qo'ydi-da, ishga kirishib ketdi. Cho'michiga shag'alni to'ldirib oladi-da, uni osmoni falakka ko'tarib, asta-asta burib, do'nglik orqasiga to'kadi. Keyin yana boshqatdan boshlaydi. Berilib tomosha qilayotgan edim, orqamda kimdir xaholab kulib yubordi — bir cho'chib tushdim. Burilib qarasam Abdushukurov amaki ekan, ikki qo'lini biqiniga qilib turibdi.

- Hoy bola, nega muqom qilasan? — so'radi u.
- Qani muqom qilganim?
- Goh o'ngga burilasan, goh chapga burilasan.
- Men buldozerni tomosha qilyapman, bildingiz-mi?! — dedim achchig'im chiqib.
- Kimning o'g'lisan?
- Ro'zivoy traktorchining.
- E, og'aynim ekansan-ku. Qani beri kelchi, tegirmondan topib olgan o'g'li sen bo'lasanmi?
- Hecham-da, meni oyim tuqqan. — dedim battar jahlim chiqib.

Abdushukurov amaki bilan birpasda inoq bo'lib ketdik Qiziqchi, dadamga o'xshash oq ko'ngil ekan. Ishimning o'ngidan kelganini qarangki, men ham unga juda ma'qul tushib qolibman. Bolalarni jon-dilidan yaxshi ko'rarkan...

- Lagerni bu yil qurib bitirasizlarmi, kuzgi imtihonni topshirgan bolalar kelib dam olib ketadimi? — deb so'ragan edim:

— Bu yil bitirardik-ku... Ammo Yong'oq qori pochchang ishimizning beliga tepib turibdi-da, Hoshimboy. — deb qo'ydi Abdushukurov amaki. Keyin yonida o'tirgan begona bir odam bilan xuddi shu masala haqida gaplasha boshladi. Ma'lum bo'lishicha, bolalar lageri Uzunquloq ota mozori joylashgan yarlarni ham o'z ichiga olishi, xuddi qabrning o'rniغا yozgi kinoteatr binosi tushishi kerak ekan. Yong'oq qori pochcham bu gapni eshitib, g'azabga kelib, avliyo-anbiyolarga murojaat qilamanu, sizni to'ppa-to'g'ri do'zaxga jo'natib, ikki ming gradus issiqda kuydirib ta'ziringizni beraman depti. Keyin sūl g'azabdan tushib:

— Bordi-yu, gapingizga ko'nsam, mening ham kichkinagina bir shartcham bor, bajarasizmi? — deb so'rabdi.

— Qanaqa shart? — xursand bo'lib so'rabdi Abdushukurov amaki.

— Shartim shuki, — depti qori pochcham tomog'ini qirib, — menga davlatdan jindakkina pensiya undirib berasiz.

— A?! — depti Abdushukurov amaki o'rnidan turib.

— Ha! — depti qori pochcham ham o'rnidan turib.

— Axir, siz hech joyda ishlagansiz-ku?

— Ishlaganmiz... Payg'ambar yo'lida aziyat chekkanmiz.

— Bo'lmasa pensiyani o'sha payg'ambaringiz bersin sizga.

— Hali shundaymi?

— Ha, shunday!

Hozir chinor tagida o'tirib Abdushukurov amaki mana shu gaplarning hammasini oqizmay-tomizmay begona odamga gapirib berdi. Begona odam qo'lida o'ynab o'tirgan lappak toshni soyga otib:

— Menga qolsa, o'sha qabrga bugunoq buldozer qo'yib yuboraman, — deb qo'ydi. Abdushukurov amaki:

— Hay-hay, shashtingizdan qayting. Bunaqa ishda sabr-toqat kerak. Tushunmagan xalq g'alayonga kelishi mumkin... Yaxshisi, shoshmasdan tushuntirish kerak... — deb uni fikridan qaytardi.

Bu gaplarni eshitib, men sizlarga yordam berishim mumkin deb aytay ham dedimu, tag'in o'ylanib qoldim. Bilasiz-ku, yosh bolalar katta odamlarning ishiga aralashsa, ularning achchig'i

keladi yoki bo'lmasa avval burningni artib ol, keyin bir gap bo'lar, deb ustingizdan kulishadi. Shuning uchun ham indamay qo'ya qoldim.

Abdushukurov amaki bilan begona odam o'rinalidan turishib, yog'och-taxtalar uyilib yotgan tomonga jo'nashdi. Qurilish ketayotgan joy bilan ziyoratgohning orasi taxta devor orqali ajratib qo'yilgan ekan. Bir sakrab devorga chiqdim-da, narigi tomonga o'tib ketdim..

VIII bob

O'RGGATILGAN ILON

Ziyoratgoh bugun ziyoratgoh emas, bamisolai katta sayilning o'zginasi bo'libdi — odam demagani hech joyga sig'maydi: oriq-semiz xotinlar, uzun-qisqa kampirlar, men tengi bolalardan tortib Donoxon tengi qizlargacha, dadamga o'xshash erkaklardan tortib Yong'oq qori pochchamdek salla o'ragan, ikki beti qip-qizil chollargacha — hamma-hammasi shu yerda. Buloqlarning bo'yida, katta tollarning tagida, bo'yi osmonga teng chinorlarning salqinida odamlar to'p-to'p bo'lib qozon qaynatishyapti. Aroqni choynakka quyib yashirib ichayotganlar ham bor, pivo ichayotganlar undan ko'p. Hatto, bittasi butilkadagi pivoni shundoqligicha ko'tarib og'ziga qult-qult quydi-da, labini kafti bilan artib:

— Savobini Uzunqulqotamga bag'ishladim, — deb bo'shagan shishani to'ppa-to'g'ri soyga irg'itib yubordi.

Katta chinordan sal nariroqda Uzunqulqotaming qabri bor. Qabrga tosh zinalardan yurib chiqasiz. Zinaning pastrog'ida Danak qori pochcham, sal yuqorirog'ida Bodom qori amakim. eng tepasida uch xonali tosh uyning eshigi oldida baxmal ko'rpachalar ustida Yong'oq qori pochcham cho'kka tushib olib chilyosinda o'qigandek allanarsalarni o'qiyapti. Odamlar pul berib, xursand qilib ketishyapti.

Ziyoratgohning chekkarog'ida kichkinagina bozorcha ham bor. Savdo-sotiq avjida. Yana tag'in qanaqa savdo deng — nuqul ko'tarasiga. Uzumu, chala pishgan qovun deysizmi.

shaftoliyu qurt tushgan olma deysizmi, hatto, ishonasizmi, bitta kampir xaltachada garmdori ham pullab o'tiribdi. Bir mahal Orifga ko'zim tushib qolsa bo'ladimi! Bir xalta qurutni oldiga qo'yib.

— Kep qoling, mazali qurut, yog'li qurut! — deb bulbuldek sayrab yotibdi.

— Quruting sho'r-ku! — dedim bittasini og'zimga solib. Orif meni ko'rди-ю, xoh ishoning, xoh ishonmang, ixtiyor o'zingizda, ammo bola bechora tarrakdek qotib qoldi. Bir vaqt o'ziga kelib:

— O'chingni olmoqchimisan-a! — deb so'radi mendan.

— Bo'lmasam-chi! — dedim men ham jo'rttaga jiddiy turib, men endi senga nemischa fokus ko'rsataman.

— Men... men... axir, o'zing o'tgan yili meniyam kaltakloving-ku?

— Bo'pti, kechirdim, — dedim qurutdan yana bittasini og'zimga solib.

— Rostdanmi?

— Rost.

— Agar kechirsang, bilasanmi... men bu yil o'zim yomon o'qisam ham, senga yordam beraman, seni a'luchi qilmaguncha qo'ymayman... Ol qurutdan... Men buni oyimdan yashirib tomda quritganman. Uncha-muncha tuprog'i bor-ku, lekin o'zi shirin... Kep qoling, mazali qurut, yog'li qurut! — deb yana sayrab ketdi Orif. — Bilasanmi, sherik?

— Yo'q, bilmayman.

— Men, mana shu qurutlarning puliga kutubxonam uchun yangi kitoblar sotib olmoqchiman... Kep qoling, mazali qurut!

Nariroqqa o'tsam, bozorchaning shundoqqina chiqaverishiда chordana qurib o'zimizning Zokirvoy o'tiribdilar. Oldiga gazeta yozib, ustiga yigirmatacha burrak-surrak, ostobda nosqovoqday sarg'ayib ketgan bodringni terib qo'yibdi.

— Nima qilib o'tiribsан? — deb so'radiм bodringdan bittani olib.

— Bodring sotyapman, — xursand bo'lib dedi Zokir. Keyin cho'ntagini paypaslab qo'shib qo'ydi: — Bilasanmi, bu pulga men nima olaman?

- Yo'q. bilmayman.
- Miltiq olaman.
- Miltiqni nima qilasan?
- Sen bilan yana Dev ovlashga chiqaman... Bilasanmi, o'sha kundan buyon men ancha botir bo'lib qoldim. Ilgari mozorning oldidan o'tsam, ko'zlarimni chirt yumib, «bismillo, bismillo», deb o'tardim. Endi bo'lsa ikkala ko'zimni ham ochib ashula aytib o'tyapman, hech narsadan qo'rqlmayapman.

Ikkovimizning suhbatimiz chala qoldi. Nega desangiz, shu paytda odamlar o'rtasida shov-shuv bo'lib «pirim chiqarmishlar, va'z aytar emishlar...» degan gaplar tarqab qoldi. Hamma katta chinorning tagiga to'plana boshladi. Zokir ikkovimiz ham o'sha tomonga qarab yo'l oldik. Borib yetmagan ham edikki, kimdir:

- Ana, chiqyaptilar! — dedi yig'lamsirab.

Bunday qarasak, qabrning yonidagi tosh uydan Yong'oq qori pochcham chiqib kelyapti. O'ng tomonida Danak qori, chap tomonida Bodom qori amaki. Uchovining ham boshida har bittasi laylak uyacha-laylak uyacha keladigan oq salsa, uchovining ham egnida etagi yerni supurib kelayotgan malla chopon. Nazarimda uchovi ham hozirgina yog'li palov yeganga o'xshaydi — lab-lunjlari yaltirab turibdi.

Yong'oq qori pochchamning qo'lida uzunligi ikki metrcha keladigan hassa. Oyoqlari ostiga qaramay negadir osmonga qaragancha bitta-bitta bosib zinadan tushib kelyapti. Shu paytda mening yonginamda turgan bitta bolali xotin «pirimdan aylanay!» deb piqillab yig'lab yuborsa bo'ladimi!

— Gunohkor bandalar! — qaltiloq ovoz bilan dedi Yong'oq qori pochcham, — siz bilan biz insonparvar hukumatimizning soyayı davlatida, hazrati Uzunqulqoq pirimning himoyatida, oblotaoiloning nozu ne'matidan rizqi-ro'zimizni tergilab yeyapmiz... Iloyo ovmin, yetimparvar ham beva-bechoraga rahmdil bo'lgan hukumatimiz yana ham barqaror bo'lsin, hazrati raykomu, hazrati ispolkomning paxtayu jun tayyorlash plani ikki yuz poyiz bajarilsin!

- Ovmiin!.. — deb Danak qori pochcham qichqirib yubordi.

Odamlar ham:

— Ovmiin! — deb fotiha o'qishdi. Yong'oq qori pochcham davom etadi:

— So'nggi paytda shaytonning vasvasasiga uchib, ro'za tutmay, namoz o'qimay gunohga botayotganlar ko'payib, yurt vazmin bo'lib qoldi. Bundan uch-to'rt kun avval Hoshimjon, Zokirjon degan ikki gunohsiz bo'taloqni insu jinslar changalzorga boylab ketishdi. O'sha kechasi hazrati Danak qoriga sariq Dev hamla qildi...

— Voy xudoyim-ey! — deb yig'lab yubordi mening yonimdag'i bolali xotin. Zokir bo'lsa meni sekin turtib, labini g'lati qilib burib qo'ydi.

Yong'oq qori pochcham osmonga qaragancha gapida davom etdi:

— Yurt vazmin. Bu nimaning oqibati? Aziz avliyolar yo'liga xayru ehsanni kamaytirib yubordik — bu mana shuning oqibati. Bedinlarning diliga shayton vasvasa solib, shu kecha-kunduzda hazrati Uzunquloq pirimning qabrularini buzib, o'rniga lager qurmoqchi bo'lishyapti. Bundan xudoysi taolo qattiq g'azabda, bundan pirimning arvochlari ham bezovta... Yurtimizga ofat yog'ildi, ajdarho paydo bo'ldi...

— Ilon!!! — baqirib yubordi odamlardan biri.

Bunday qarasam, chindan ham Uzunquloq otaning qabri yonidan uzunligi besh metr, yo'g'onligi samovar karnaycha, kallasi qumg'oncha keladigan qop-qora ilon buralib-buralib, vishillab chiqib kelyapti. Hammayoq olatasir bo'lib ketdi. Birov dodlagan, birov yig'lagan, mashinaga chopgan qaysi, velosiped mingan qaysi, eshakning to'qimini axtargan qaysi — bilib bo'lmaydi. Birinchi bo'lib hu haligi butilkadagi pivoni paqqos ko'tarib savobini Uzunquloq otaga bag'ishladim, degan yigit qochishga tushdi. Mototsiklga bir sakrab mindi-da, tepkisini bosgan edi, qani endi o't olsa! Mototsiklni qoldirib, o'zi shataloq otgancha toqqa qarab chiqib ketdi. Bolalar chinqirib yig'layapti. Bozorcha ham ayqash-uyqash bo'lib ketdi. Qovunlar dumalab yuribdi, olmalar har tomonga sochilgan. Kimdir qochayotib, sho'rva pishayotgan qozonni bilmasdani ag'darib yuborgan edi, boshqasining oyog'i kuyit qoldi. Zokirni ham yo'qotib qo'ydim — qush bo'lib osmonga uchib ketganga o'xshaydi.

Danak qori pochcham bezgak tutgandek, dag'-dag' qaltirayapti. Bodom qori pochcham qaltiramayapti-yu, ammo

maktabimiz hovlisidagi haykaldek qotib qolibdi. Yong'oq qori pochcham bo'lsa ikki qo'lini osmonga ko'tarib:

— E xudo, bu ofsatni o'zing yubording, o'zing daf qilgin! E Hazrati Uzunquloq pirim, qo'llab yuboring! — deb tinmay javrayapti.

Qanday qilib qalpoqchamni qo'limga olib boshimga kiyganimni o'zim ham bilmay qolibman. O'shanda juda shoshib qolgan bo'lsam kerak, nega desangiz, uzun tayoq qo'limga qayoqdan kelganini hatto hozir ham eslay olmayman... Bir sakrab qora ilonning yonida paydo bo'ldim. «Kecha Dev bilan olishgan edim, bugun sen bilan jang qilishga tayyorman, ey insu jins!» dedim-da, tayoqning yo'g'on tomoni bilan tosh zinadan shiddat bilan tushib kelayotgan ilonning boshiga tushirdim. Shoshib qolganim uchunmi, mo'ljalni jindak noto'g'ri olgan ekanman, tayoq ilonning boshiga emas, yelkasiga tegdi. Og'riq zarbidan g'azabga kelgan qora ilon buralib, havoda muallaq yurgan tayoqni quvlashga tushib qoldiku! Qochmay ilojim qancha, qochdim. Ammo qochganda ham sal kallani ishlatib qochdim. Ingichka chinorni gir aylanaverdim-aylanaverdim. Bir mahal ilon chinorga o'ralib qolgandek bo'lib ko'rindi. Shartta burildim-da, yerda turgan katta tosh bilan qora maxluqning qoq beliga tushirdim. O'zi ilondan joni qattig'i bo'lmas ekan, beli uzilay-uzilay deb qoldi-yu, shunda ham boshini yarim metr ko'tarib, og'zini qappa-qappa ochib, meni quvlab kelyapti-ya! Shu paytda qabriston tomonidan qirqlardagi qiziqchilarga o'xshab quroqdan ko'ylak-ishton kiygan bir odam yugurib chiqdi-da, qo'limdagi tayoqqa tashlanib qoldi. Bu ham insu jins bo'lsa kerak, deb o'ylab tayoq bilan keltirib turib boshiga bir tushirgan edim, ikki qo'li bilan tayoq tekkan joyini changallagancha qanday tezlik bilan chiqqan bo'lsa, ana shunday tezlik bilan ichkariga kirib ketdi.

Birini yengganim uchunmi, shu nafasda charchog'imni ham unutib, o'zimni yana ham kuchliroq, yana ham chaqqonroq his qilgandek bo'ldim. Yaqinlab kelayotgan ilonning boshiga tayoq bilan uch marta ketma-ket tushirdim.

Ilon shilq etib yerga yiqildi-da to'lg'ana boshladidi. Keyin yugurib borib o'choq boshida turgan boltani keltirdim-da, qiyma-qiyma qilib tashladim.

Suvساب ketgan ekanman, borib soydan hovuchlab suv ichayotgan edim, bir-biriga suyanishib hangu mang bo'lib turgan qori pochchamlarga ko'zim tushib qoldi.

— Astag'firullo, kutilmagan voqea bo'ldi-ya! — dedi Danak qori tilga kirib.

— Yo, navizambillo, — deb ko'kragiga tuflab qo'ydi Bodom qori amakim.

— Boring, odamlarni chaqirib kelng, — deb buyurdi Yong'oq qori pochcham Danak qoriga, biz ichkariga kirib anavi injiqni ko'ndiraylik endi, bo'lmasa...

Soy bo'yida o'tirib anchagina dam oldim, odamlar tashlab qochib ketgan qozonlardan go'shtlarni olib maza qilib yedim. Keyin, qani ko'ray-chi, qori pochchamlar nima qilib o'tirishibdi ekan deb, ularning oldiga kirib bordim.

Kirsam, Yong'oq qori pochcham, Bodom qori amakim, undan keyin haligi mendan kaltak yeb qochgan quroq ko'ylakli odam uchovlari bir narsalar to'g'risida gaplashib o'tirishibdi.

— Siz, taqsir, ilonni odamlarga bir ko'rsatasiz, degan edingiz, shundaymi? — so'radi qo'roq ko'ylakli Yong'oq qori pochchamdan, — buning uchun menga uch yuz so'm va'da qilgan edingiz.

— Va'da qilingan pulni oldingiz-ku!

— Buning uchun rahmat... Lekin siz mening ilonimni o'ldirib qo'ydingiz.

— Men emas, xudoyi taolo o'ldirdi, — tushuntirdi Yong'oq qori pochcham.

— Men bu ilonni besh yildan buyon boqayotgan edim, qo'lga tushirganimda ikki qarichgina edi... Men uni bugun-erta sirkka topshirib kattagina pul olmoqchi edim, ilonimning xunini to'laysiz.

— Xunini to'laysiz?

— Ha, to'lab berasiz. Bo'lmasa hoziroq chiqib odamlarga hamma gapni aytaman...

Yong'oq qori pochcham Bodom qori amakimga qaradi. Bodom qori amakim tushunmadim, degandek, yelkasini qisib qo'ydi.

— Xo'sh, o'sha sirkingiz qancha pul bermoqchi edi? — qovog'ini osiltirib so'radi qori pochcham.

— Uch ming so'm.

- Yuz so'm beraman.
- Yo'q. Ilonimni topib berasiz.
- Ikki yuz manot olasiz.
- Menga pul kerak emas.
- Yana yuz so'm qo'shdim, ko'ndingizmi? — cho'ntaklarini paypaslab qoldi qori pochcham.
- Ikki mingdan bir so'm ham kamiga ko'nmayman. Bu ilonni deb men besh yil azob chekdim-a!
- Ortiqcha bir so'm ham qo'sholmayman.
- Bo'lmasa hozir tashqariga chiqib odamlarga arz qilaman.
- Men ham chiqaman-da, bu odamning gapiga ishonmanglar, bu shayton, bizga ofat keltirdi, deyman. Ana unda sizni olomon qora kaltak qilib o'ldiradi, bildingizmi?
- Quroq ko'yakli bir nafas o'ylanib qoldi. Nazarimda qattiq qo'rqib ketdi shekilli:
 - Mayli, taqsir, ming so'm bering bo'lmasa, — dedi shoshilib.
 - Menda hozir pul yo'q.
 - Ana, besh yuz so'mga ko'ndim, pulni tezroq chiqaring.
 - Menda pul yo'q deyapman, qulog'ingiz og'irmi?
 - Qancha pulingiz bor bo'lmasa?
 - Sariq chaqam ham yo'q. Gapni ko'paytirmasdan tezroq jo'nab qoling. Bo'lmasa sizni hoziroq shayton deb e'lon qilaman.
 - Demak, ilonning xunini to'lamaysizmi?
 - Yo'q, to'lamayman.
 - Insofingiz yo'q ekan.
 - Gapingizni qaytib oling, bo'lmasa hozir cho'ntagingizdagi pulni ham qaytarib olaman.
 - Vijdonsiz ekansiz!
 - Nima, nima?! — shunday deb Yong'oq qori pochcham o'rnidan turib ketdi. Qattiq g'azablangani shundoqqina ko'zlaridan bilinib turardi. Quroq ko'yakli odam, qarasa, qori pochchamdan yaxshilik chiqadiganga o'xshamaydi. Ichida so'kinganicha ilon solib kelgan sandiqni yelkasiga oldida, teztez yurib chiqib ketdi. U chiqib ketishi bilan xonaga pildirab Danak qori pochcham kirib keldi-da:

— Taqsir, sizni xaloyiq kutyapti! — deb qo'ydi.

Yong'oq qori pochcham tashqariga chiqib, hali nutq so'zlagan joyiga bordi-yu, osmonga qarab shoshmasdan gapira boshladi:

— Xudoning marhamati ulug'. Ko'z oldingizda insu jinsnai daf qildi. Ana, uning qiymalangan gavdasi, yerda yotibdi. Bularning hammasi hazrati Uzunquloq pirimning qo'llab-quvvatlashlari tufayli bo'ldi. U kishining pokiza ruhlarini shod etmoq uchun nazru niyozni ayamaylik, jonlik so'yib is chiqaraylik...

Yong'oq qori pochcham shundayligicha, ya'ni ikki ko'zini osmonga tikkancha, bitta-bitta yurib tosh uyga kirib ketdi. Danak qori pochcham to'nining o'ngiriga odamlardan pul yig'a boshladi...

Lekin pul demagani ham yog'ilib ketdi-da! Haligi butilkada pivo ichgan yigit qori pochchamning etagiga bitta o'n so'mlikni tashlab:

— Savobini Uzunquloq otaga bag'ishladim, — deb qo'ydi.

Bir soatlardan so'ng Zokir, Orif uchovimiz qishloqqa qaytib ketdik.

IX б о б

OVDA

Xuddi o'sha soatdan boshlab Yong'oq qori pochchamning obro'lari shunaqangi oshib ketdiki, shunaqangi oshib ketdiki, asta qo'yaversasiz. Ko'cha-kuydan eshak minibmi yoki piyoda yuribmi o'tib qolgudek bo'lsa buvijonimga o'xhash bir xil kampirlar to qori pochchamning qorasi o'chib ketguncha egilib salom qilib turadi, deng. Buning ustiga «nima deysan, Yong'oq qori to'ppa-to'g'ri xudoga murojaat qilib, Uzunquloq ota mozorida paydo bo'lgan ajdahoni qiymalab tashlagan emish.

— U kishining o'zları yarim avliyo-da!

— Kechirasiz, yarim avliyo emas, to'liq avliyo!

— O'sha kishi bo'lmaganda Hoshim bilan Zokirni insu jinslar to'ppa-to'g'ri osmonga olib chiqib ketar edi.

— Karomatlaridan aylanay, qori pochchamlarning! Danak qori sariq Dev hamla qilganda darrov yordam qo'llarini cho'zibdilar...»— degan har xil gaplar ham tarqab qoldi. Qori pochchamning obro'lari mana shunaqa ortavergan sari, ochig'ini aytib qo'ya qolay, mening achchig'im chiqa boshladi. Gapni qarang-a, qo'rqinchli ilon bilan olishib, andak bo'lmasa men o'lib ketayozdimu, maqtanishga kelganda qori pochcham maqtanar ekan-da, yolg'onchilik ham evi bilan-da... Sariq Dev deb yanglishib, Danak qori amakimni kechasi mingan men edim-ku, nega endi hamma aybni Devga to'nkashadi?

Shunday qilib desangiz, Yong'oq qori pochchamni butunlay yomon ko'rib qolganimni o'zim ham sezmay qolibman. Qanday qilib endi u kishini fosh qilsam ekan, deb o'ylanib yurgan kunlarimning birida, ya'ni Dononi kasalxonadan olib kelgan kuniimizning ertasiga, dadam, oyim, buvijonim uchovlari dasturxon ustida nima to'g'risidadir uzoq bahslashib o'tirishdi. Men tomonga tez-tez ko'z tashlab qo'yishlari undan keyin buvijonimning ikkovilarini jerkib-jerkib tashlayotganidan sezdimki, gap mening to'g'rimda boryapti.

— O'qishi-chi, o'qishi? — so'radi dadam.

— O'qishining boshlanishiga hali ikki oy bor, — tushuntirdi buvijonim, — ungacha borib kelib xizmatlarini qilsin, duolarini olsin. U kishining duolarini olgan odam u dunyoyu bu dunyo kam bo'lmaydi. Zora, xudo ko'ngliga solib, Hoshimjonginam quyilib, kechalari qochib ketish odatini tashlasa...

— Bilganizingni qiling! — dedi oxiri dadam qo'l siltab.

— O'zim ham tushunolmay qoldim, — dedi oyim ikkilanib.

— Gap bitta. Men nabiramni odam qilmoqchiman, shuning uchun bu yerga kelganman, — dedi buvijonim, keyin oyim bilan dadamga javob berib yubordi-da, meni sekin chaqirib peshonamdan, sochlardan silab, yuzimdan ikki marta o'pib ham qo'ydi.

— O'g'lim, esli-xushli bo'lganidan juda xursandmanda!— deb maqtadi oxirida.

— O'zim ham xursandman, — dedim men taltayib.

— Yong'oq qori pochchangga shogirdlikka bersam borasanmi?

— Jon deb boraman, buvijon!

— Voy tilingdan aylanay, bolaginam, — xursand bo'lib ketdi buvijonim. — Hoy Ro'zi, eshityapsanmi, o'g'ling ko'ndi. Aytmadimmi, xudo ko'ngliga soladi deb.

Bir soatdan so'ng qori pochchamga atab bir savat yog'li patir, bitta avra chopon, oq surpdan yaktak-ishton olib, buvijonim ikkimiz yo'lga tushdik. Shu paytda negadir juda xursandman. Boshimda savat, go'sht o'ng yelkamni oldinga chiqarib, goh chap yelkamni oldinga chiqarib, ba'zan muqomlar qilib o'ynab boryapman... o'ziyam xo'p omadi kelgan bolaman-da, qaysi ishga ixtiyor qilmay, o'ngidan kelgani-kelgan.

— Assalomu alaykum! — dedim ostonadan o'tishimiz bilanoq.

— Vaalaykum... — deb qori pochcham menga qaramadiyu, boshimdag'i savatga tikilib kulimsirab qo'ydi.

Buvijonim nima maqsadda kelganimizni aytgan edi, omadimning yana bir marta kelganini qarang, qori pochcham savdolashib o'tirmasdan:

— Barakalla, o'g'lim! — deb o'ng qo'li bilan yelkamni siladi.

— Inshoollo, mulla Hoshimni o'zim odam qilaman.

O'sha kuni qori pochcham menga uyga kirib chiqish, hovlida harakat qilish qoidalarini o'rgatib qo'ydi. Chaqirsa «labbay, taqsir», ish bo'yursa «xo'p bo'ladi, taqsir!» deyishim kerak. Uyga kirayotganimda o'ng qo'limni ko'ksimga qo'yib xiyol egilib, chiqayotganimda orqam bilan yurib chiqishim kerak ekan. Undan keyin bu yerda ko'rghan-bilganlarim, eshitganlarim haqida birovga og'iz ochsam, qornim yorilib o'lar ekanman, shunday deb tayinladi qori pochcham.

Shunday qilib desangiz, shogirdmisan shogird bo'lib qoldim: sochimni oldirib, boshimga oq do'ppi, egnimga ityoqa ko'ylik kiygizib qo'yishgan. O'zim tengi bolalar qori pochchamga shogird tushganimni eshitib, havaslari kelganidanmi yoki alam qilganidanmi, ishqilib, menga ham «Jiyda qori» deb laqab qo'yishgan.

Qiladigan ishim, rostini aytsam, uncha og'ir emas. Qori pochchamga tahorat uchun suv keltirib beraman, ko'kchoy damlab beraman, dam soldirgani odamlar kelsa, ichkari kirib

bu haqda qori pochchamga xabar beraman. Bu kishining ona-bola eshagi ham bor. O'shang a yashirinchal borib, kolxozining bedasidan o'rib kelaman, eshaklarning tagini tozalayman. Qori pochchamning katta xotini Eshon oyim qoshiga o'sma qo'yish, pishillab uxlashdan boshqasiga yaramaydi. U kishi uyqudan uyg'ongunlaricha o'choqning kulini olaman, hovli supuraman, idish-tovoq yuvaman... Undan keyin qo'lim bo'shadi deguncha:

— Bo'tam, — deb chaqiradi qori pochcham.

— Labbay, taqsir!

— Qani, belimni ikkita siqib tashlang-chi! — deb buyuradi qori pochcham. U kishini darrov teskari ag'darib, avval belini, keyin oyoqlarini, eng oxirida kalta qo'llarini rosa ezb'ilab uqalayman. Qori pochcham ba'zan juda xursand bo'lib ketib:

— Barakallo, bo'talog'im, — deb qo'yadi, — siz asli jannati bolasiz-da, jannati!

— Jannat yaxshimi-a? — deb so'rayman.

— O, nimasini aytasiz, bo'tam!

— Ikkovimiz o'sha yoqqa keta qolsak bo'lmaydimi-a?

— Nima?! — qori pochcham shartta o'rnidan turib ketadi.
— tavba qildim de, shaytonbachcha.

— Tavba qildim, taqsir.

— Kel endi, qolgan gunohing uchun tizzamning pastini ham bir uqalab qo'y.

Oyoqlarini butun kuchimni ishga solib siqib-siqib yana uqalashga tushib ketaman.

— Qattiq og'riyaptimi-a? — deyman jim turolmay.

— Judayam.

— Birovlarga dam solguncha o'zingizga ham bir dam solib olsangiz bo'lmaydimi?

— Sen shaytonbachchaga ming marta aytdim-ku, gap so'ramaguncha og'zingni ochmagin deb. Muncha shakkok bo'lmasang.

Ba'zan og'riq juda ham zo'rayib ketadi shekilli, qori pochcham qo'limga o'n tiyin berib:

— Yugur! — deb qoladi. Bu — dorixonaga borib kel, degani. Pulni aptekachiga uzatsam:

— Buning oz-ku? — deb so'raydi u.

— Qolganiga qori pochcham duo qilib qo'yar ekan, — deyman-da, dorini olib qaytayotganda yo'l-yo'lakay «nega endi qori pochcham o'z oyog'i salgina og'risa ham dori ichadi-yu, birovlarniki og'risa dam solib inshoollo, hech narsa ko'rmagan-dek bo'lib ketasiz», deb qo'yar ekan, deya o'ylanib ketaman. O'ylaymanu, xuddi arifmetikadan berilgan mashqni yecha olmagandek, buni ham yecha olmay, bor-e, menga nima, deb qo'l siltab qo'ya qolaman.

Bir kun qori pochcham bilan tog' ichkarisidagi olis-olis qishloqlarga ovga boradigan bo'lib qoldik. Buni eshitib, xayriyat, uch-to'rt kun bel uqalashdan qutulib, u yoq-bu yoqni tomosha qilib kelar ekanman, deb o'zimda yo'q sevinib ketdim. Dadamning qo'shtig'ini ko'tarib, hovliqib chiqib ketayotgan edim, buvijonim:

— Miltiqni nima qilasan? — deb jerkib berdi.

— Biz qori pochcham bilan murda ovlagani ketyapmiz! — dedim achchig'im chiqib.

Buvijonim qotib-qotib kului-da:

— Murda emas, murid degin, bolam, murid, — deb tushuntirdi. Keyin murda bilan muridning farqini ham gapirib berdi. Shoshilib turganim uchun, bari bir, hech narsa anglamay, miltiqni tashlab qori pochchamnikiga qarab yugurdim.

Yo'lga chiqdik.

Qori pochcham eshakda, men esa eshakning to'qimidan mahkam ushlab u kishining yonida zipillab boryapman. Xo'tikcha goh orqada qoladi, goh yugurib, shataloq otib, mening havasimni keltirib oldinga o'tib ketadi.

Yo'l yurdik, yo'l yoursak ham mo'l yurdik. Yetti dovonni ortda qoldirib qancha-qancha soylardan kechib, buloqlardan suv ichib, archazorlarda ag'anab dam olib, kun botay deganda kichkinagina bir qishloqqa kirib bordik. Magazin oldiga yetganda qori pochcham eshakdan tushayotgan edi. Magazinchi ko'rib qoldi-yu:

— Pirim! — deb baqirib yubordi. Keyin prilavkadan bir sakrab o'tdi-da, yugurib kelib avval qori pochchamning oyog'idan o'pdi, keyin ko'rishayotib qo'llarini ko'ziga surtdi:

— Zap tashrif buyuribsiz-da, taqsir, zap kelibsiz-da! — derdi u tinmay. Keyin bilsam, mana shu magazinchi qori

pochchamning muridi ekan — biz o'shani ovlagani kelgan ekanmiz. Bu kichkinagina qishloqchada qori pochchaning yana uchta muridi bor ekan. Ertalabgacha uchovini ham boplab ovlab chiqdik: biri qo'y so'ydi, boshqasi echki so'ydi, yana bittasi kiyik go'shti solib boplab qovurma palov tayyorladi.

Ertalabki namozdan keyin qori pochcham dami chiqib ketib kasal bo'lgan kishilarga bismillo deya yenglarini shimarib dam solishga tushib ketdi. Hammalaridan pul oldik, xurjunlarning ko'zini to'lg'izib, go'sht, yog', yong'oq, pista olib yana hayyo-huv deb yo'lga ravona bo'ldik.

Yo'l yurdik, yo'l yursak ham mo'l yurdik. Yam-yashil o'tloqlardan, qo'yu qo'zilar ba-bulashib o'tlab yurgan keng yaylovlardan o'tdik, tepasiga qarasang do'pping tushadigan baland qoyalarni, usti yam-yashil archalar bilan qoplangan past-baland adirlarni ortda qoldirib, peshin mahalida soy bo'yiga joylashgan yana bir qishloqchaga kirib bordik.

Yo'q, bu qishloqning qanchalik go'zal ekanligini sizga ta'riflab berolmayman. Bilasiz-ku, so'zga juda ham kambag'alman. Qishloqning past tomonidan toshdan-toshga urilib, yaylovdagi toychoqdek o'ynoqlab katta soy oqadi. Yuqori tomon esa past-baland adirlar. Adirlarda gurkirab yam-yashil archalar o'sib yetibdi. Uylarning tomlarida yovvoyi gullar, har bittasi chinni piyoladek keladigan qip-qizil lolalar qiyg'os ochilgan, qishloqchaning yuzini har kuni ikki mahal yomg'ir yog'ib, yuvib turar ekan. Havosini aytmaysizmi, biram toza, biram musaffoki... Yo'q, yo'q, bu yerning go'zalligini bari bir ta'riflay olmayman, qo'limdan kelmaydi.

Pastakkina uy oldida to'xtab eshakdan xurjunni olayotgan edik, shu payt ichkaridan biri besh yoshlarda, ikkinchisi uch yoshlarda bo'lgan ikkita qip-yalang'och bola otilib chiqdi-da:

— Dadam, dadajonim! — deb charchab turgan qori pochchamning yo'g'on bo'yinlariga osilib olishdi. Qori pochcham hali ularning peshonasini o'pishta ulgurmagan ham ediki, xuddi shu paytda bolalar chiqqan uydan, hamir qorib o'tirgan bo'lsa kerak, tirsaklarigacha oppoq uni bilan 23—24 yoshlardagi bir juvon ham hovliqqancha chiqib keldi:

— Voy, to'ram! Bizni ham yo'qlar ekansiz-a!

— Qalay, eson-omonmisilar? Onang salomatmi? — so‘radi qori pochcham.

— O‘n kundan buyon yo‘lingizga ko‘z tutamiz-a...

— Ish ko‘p-da, onasi. Qo‘l tegmadi...

Ana shu gaplardan keyin eshakni hovliga boylab, pastqam uylardan biriga kirib bordik. Keyin bilsam, haligi «bizni ham yo‘qlar ekansiz-a», degan juvon qori pochchamning xotini, ya’ni mening kelinoyim bo‘lar ekan. Kelinoyim xurjundagi sovg‘a-salomlarni ko‘rib juda xursand bo‘lib ketdi. Bitta atlasni ko‘kragiga bosib:

— Yarashdimi? — deb so‘radi qori pochchamdan.

— Bahorda ochilgan lolaning o‘zi bo‘ldingiz! — dedi qori pochcham.

Biz bu yerda to‘rt-besh kun qolib ketdik. Kunduzlari yana qishloqma-qishloq yurib ov qilamiz, xurjunlarning ko‘zini har xil narsalarga liq to‘ldirib qaytamiz. Kechqurunlari men haligi yalang‘och bolalarni galma-gal yelkamga mindirib ot-ot o‘ynataman. Ayniqsa, kattasi juda shilqim ekan. Hatto kechalari ham uyqumdan uyg‘otib, tag‘in mindirasan, deb xarxasha qiladi deng.

Beshinchı kun ertalab orqamizga qaytdik. Butunlay boshqa yo‘ldan yurgan ekanmiz. Yangi-yangi qishloqlarga tushib, yana ziyofatlar yedik, qimizlar ichdik, kaklik go‘shtidan kaboblar pishirtirdik.

— Osh bo‘lsin, to‘yib-to‘yib ol, bo‘tam! — deb qo‘yadi qori pochcham ko‘zini qisib.

— Yo‘q, endi yeya olmayman, — deyman qornimni silab.

— Bu yog‘ida endi qishloq yo‘q ochqab qolasan.

— Bir haftalikni yeb oldim, taqsir.

Nihoyat, oxirgi manzilni tark etib yana yo‘lga ravona bo‘ldik. Eshakdagagi ikki xurjunning ham ko‘zi liq to‘la, olmayu yong‘oq deysizmi, yangi so‘yilgan qo‘y go‘shti, kuvda pishilgan yog‘ deysizmi, sutda yo‘g‘rilgan chala ko‘pti patiru shisha bankada asal deysizmi — hammasi bor. Xurjunga sig‘maganini men orqalab olganman. Menden ortganini qori pochcham katta qiyiqqa tugib yelkasiga tashlab olgan. Eshaklarni haydab ikkovimiz sal orqaroqda kelyapmiz, qorinlar to‘q, kayfimiz chog‘ qori pochcham ashula aytib kelyapti, men jo‘r bo‘lyapman:

*Alifni dilga jo qilmoqni bismillodin o'rgandim,
Shahid qonini to'kmakni kalomullodin o'rgandim,
Gunoh qilmoqni man Odami Sayfullodin o'rgandim!..*

Kutilmaganda qori pochcham ashulani to'xtatib, og'izlarini katta-katta ochib entika boshladи:

— Bo'tam, eshakni to'xtating! — dedi u kishi yelkasidagi yukni yerga qo'yib, — men bo'may ketyapman...

Eshaklarni to'xtatib, bunday qarasam, chindan ham qori pochcham terga botib ketibdi.

— Qorin shishib ketyapti, qorin... — deb ustozim birovni axtarayotgandek u yoq-bu yoqqa qarab qo'ydi.

Darrov qori pochchamning ustki kiyimlarini yechib, yerga chalqancha yotqizdim-da, ko'ylagi bilan yuzini, qorinlarini yelpiy boshladim. Ilgari qorin og'riganini ham, qorin shishganini ham ko'rgan edim-u, lekin bunaqasiga hech duch kelmagan ekanman... Hoy, ishonasizmi, qorinning shishgani, sekin-asta ko'tarilib borayotgani bemalol ko'rinish turibdi-ya! O'ziyam ovqat nomi borki, aralash-quralash qilib rosa tushirgan edikda: so'lqillatib pishirilgan qatlama, yangi olingan qaymoq, murch sepilgan go'shtkuydi, har xil dorivor o'tlardan solinib tayyorlangan qaynatma sho'rva, kiyik go'shti solingan qazi, pista-magiz aralash tuyilgan tolqon, kashnich solingan ikki kosa mastava, bir tog'ora yog'liq qatiq, yetti piyola qimiz... Yo'q, ayb qori pochchamning o'zida ekan. Axir, bitta qoringa shuncha narsa qayoqdan sig'sin!

— Hoshim, bo'talog'im! Men o'lyapman! — deb ingradi Qori pochcham. Bunday qarasam, chindan ham qorni naq to'nkarilgan tandirdek bo'lib ketibdi. Betlari kichrayib, kuygan kulchadek, oyoqlari ham ingichka tortib, xoh ko'ring, xoh ko'rmang, xuddi o'qlog'idek bo'lib qolibdi. Qo'rqib ketdim. Nima qilsam ekan?

— Doktorga yugur! — dedi qori pochcham entikib.

— Yaqin o'rtada qishloq yo'q-ku, taqsir?

— Hu tiling kesilgur! Doktor top deyapman!

«Nima qilsam ekan? Ey qalpoqcham, ey aqli raso do'stim, yordam ber. Aql o'rgat. Qanday qilib qori pochchamni o'limdan

olib qolsam bo'lar ekan?» — deb yolvordim maykamning ichidan taqib olgan qalpoqchamga.

— Qorniga suv quy! — tilga kirdi qalpoqcham.

— Suv yo'q-ku?

— Nariroqda buloq, bor.

— Suvni nimada keltiraman?

— Gilam xurjunni bo'shat, o'shanda keltirasan, — aql o'rgatdi qalpoqcham.

Qori pochchamga ustingizdan suv qo'yemoqchiman, degan edim, ko'zini ochmasdan boshi bilan ma'qul degan ishorani qildi. Shoshilib gilam xurjunni bo'shatishga tushdim.

— Ehtiyot bo'l, tuxum sinmasin... — ingradi qori pochcham.

Shundan keyin u kishining do'mbiradek shishib ketgan qorniga buloqning muzdek suvidan roppa-rosa yigirma sakkiz xurjun keltirib quydim. Shundan so'ng qorin sal pasayib, qori pochchamning chehrasi ham ochilgandek, bo'ldi.

— Ofarin, bo'tam, ofarin! Inshoollo, sizni keyinchalik o'zimning o'rningma shayx qilib qoldirib ketaman.

Ammo bu xursandchilik uzoqqa cho'zilmadi. Sal o'tmasdan qorin yana shisha boshladidi. Bu gal xuddi men bilan o'chakish-moqchi bo'lgandek juda tezlik bilan ko'tarilib borardi... Endi nima qilsam ekan? Ilgari oyim fermaga ishga kirmasdan avval, ola sigirimiz bo'lardi. Nafsi yomon bo'lgani sababli ko'p yeb qo'yib, qorni shishib bamisolni do'mbira bo'lib ketardi. Shunda dadam baqaterakning shoxidan kesib sigirning og'ziga kergi solsa — shish qaytardi-qolardi. Buloqning bo'yida baqaterak o'sib yetibdi. O'shandan kesib qori pochchamning og'ziga kergi solsam qalay bo'larkan deb, fikrimni o'ziga aytgan edim:

— Tezroq, bo'tam, tez yuguring! — dedi qori pochcham ko'zları ola-kula bo'lib.

Yo'g'onligi tesha sopidek keladigan kergi kesib, qori pochchamning og'ziga ko'ndalang soldim-da, sallasi bilan bo'yniga chandib, ikki qo'lini orqasiga qayirib turdim. Ustozim kaltakni chaynab, o'qchib, ko'zlar olayib, ter bosib, besh-o'n minut qiyaldidiyu, bora-bora qorni pasayib, yorilgan koptokdek puch bo'lib qoldi. Keyin qori pochcham toshga boshini qo'yib shiringina uyquga ketdi. Qancha uxlaganini bilmayman. Bir mahal ko'zini ochib:

- Hoshimjon, bugun haftaning qaysi kuni? — deb so'radi.
- Seshanba.
- Seshanba? — sakrab o'rnidan turib ketdi qori pochcham,
- ertaga chorshanba deng... Qani, eshakka orting xurjunni!
- Qori pochcham ertaga chorshanbada Uzunquloq ota mozorida bo'lishi kerak. Bo'lmasa o'rniga Danak qori pochchammi yoki Bodom qori amakimmi o'tirib oladi-yu, tushgan pulni paqqos cho'ntakka uradi.

Shoshilib yo'lga tushdik.

Asta-asta tezligini oshirgan mashinadek biz ham bora-bora yurishni tezlatib, bir-birimizni ortda qoldirib keta boshladik. Goh choponining etaklarini pirpiratib qori pochcham o'zib ketadi, goh tumshug'ini oldinga cho'zib qari eshak o'zib ketadi, goh oldinga men chiqib olaman, goho xo'tikcha o'tib, shataloq otib hammamizni ortda qoldirib ketadi...

Xufston mahalida Xo'jaqishloqqa eson-omon kirib oldik.

X bob

YONG'OQ QORINING ZIYOFATI

Fsingizda bo'lsa kerak, qori pochchamning hech kimga ma'lum bo'lмаган sirlarini fosh qilib tashlayman degan niyatda u kishiga shogird tushgan edim. Ammo bora-bora bu niyatim-dan qayta boshladim. Nega desangiz, bu yerga kelganimdan buyon jonginam rohatda bo'lib qoldi. Qori pochcham buvijonimga o'xshab Muhammad payg'ambarning she'rini o'rgata-man deb qiynamaydi, qulog'imdan cho'zg'ilamaydi. Birgalashib namoz o'qiyimiz, deb qistamaydi.

- Mulla Hoshim! — deb chaqiradi qori pochcham.
- Labbay, taqsir! — deyman darrov qo'limni ko'ksimga qo'yib.
- Yuraklar qisilib ketyapti-ku, bo'tam.
- Belingizni uqalab qo'yaymi, taqsir?
- Yo'q, bo'tam, anavi obizamzamdan oling.

Obizamzam degani nima ekanligini haligacha bilmayman. Ammo uning rangi ham, hidi ham dadam xumchaga solib chiqaradigan musallasga juda o'xshab ketadi.

Buyruqni eshitib, darrov o'rnimdan turaman-da, ko'zadagi obizamzamdan bir piyola quyib, ustozimga uzataman.

— Bay-bay-bay! — deydi qori pochcham piyoladagini simirib, — obikavsarning o'zi-ya!

— Qori pochcha, men ham jindak ichsam maylimi? — deb so'rayman ba'zan, — mening ham yuragim qisilib ketyapti.

— Yuragingiz qisilmay o'lsin, bo'tam, — deb urishib beradi qori pochcham, — bu bolalar uchun zaharning o'zi-ya!

— Ichsam o'lib qolamanmi?

— Til tortmay o'lasiz, bo'tam. Qani, yana bir piyola quyingchi... Ha, barakalla... Endi boring, ichkari kirib eshon oyingizga qarashib yuboring. Odamlar kelsa, mening yonimga kiritmang, kitob ko'ryaptilar deng...

Shunday qilib, biz qori pochcham bilan apoq-chapoq yashab, maza qilib yurgan edik. Hali aytganimdek, u kishini fosh qilishni unutayozgan edim. Bir voqeа sabab bo'ldi-yu, men yana to'nimni teskari kiyib.

— Ha, shoshmay tursinlar hali! — deb qo'ydim.

O'sha kuni nimadanligini aniq bilmayman-u, lekin juda xursand edim. Ashula aytib Uzunquloq ota mozoriga, qori pochchamning oldiga ketayotgan edim? Yo'lda Orif bilan Zokirga duch kelib qoldim. Xunob bo'lib nimanidir axtarishyapti.

— Nima yo'qotdilaring? — so'radim sekin. — Pul. Ko'rmadingmi? — dedi Orif.

— Qanaqa pul?

— Puldaka pul-da. Qanaqa bo'lardi, — jerkdi Orif.

Ma'lum bo'lishicha, ertalab ikkovlari mana shu yo'ldan yurib, ona tili o'qituvchimiznikiga o'tishgan ekan. Orif Zokirga ona tilidan o'rgatayotgan edi-da. Bugun imtihon topshirgani borishibdi.

— Rostdan topshirdingmi-a? — sekin turtib qo'ydim Zokirni.

— O'lay agar, topshirdim.

— Nechta savol berdi?

— O'nta savol berdi.

— Rostdan-a?

— Rost. Undan keyin mashq daftaramni ham bir boshdan varaqlab ko'rdi. Chakki emas, ancha mehnat qilganing bilinib turibdi, dedi. Ishonmayapsan-a? Ishonmasang, senga ham aytib berishim mumkin. Qani, so'ra-chi... So'rayver. Gapni aytib beraymi? Gap tugal fikr anglatgan... Tugal fikr anglatgan. Orif, u yog'i nima edi?

— Ishingni qil! — deb urishib berdi Orif. Zokir chap qo'lining ko'rsatkich barmog'ini chakkasiga qo'yib birpas o'ylanib turdi-da:

— Topdim, — dedi hovliqib, — tugal fikr anglatgan so'z yoki so'zlar birikmasiga aytildi.

— Shunday qilib, ona tilidan qutilibsangda?

— Qutuldim. Endi algebra qoldi... Ana undan keyin to'ppato'g'ri yettinchi sinfga kirib o'qiyveraman... Agar sen bilan yuraverganimda, bilasanmi, men ham qolib ketar edim.

Negadir shu paytda Zokirning gaplariga quloq solgim kelmay qoldi. Undan shartta yuzimii o'girdimda:

— Pulingni topdingmi? — deb so'radim ariqning bo'yiga o'tirib olib o'tlarning orasini titkilayotgan Orifdan.

— Yo'q, — boshini ko'tarmay dedi Orif, — ertalab Zokir kelguncha mana shu yerga o'tirib sanagan edim. Keyin cho'ntagimga solib mana bu tutdan chumchuq bola olib tushgan edim.

— Xafa bo'lma, — deb ko'nglini ko'tardim do'stimning.

— Bilasanmi, men uni kutubxona tashkil qilaman deb bittalab yiqqan edim. Kelasi bozorga oyim bilan shaharga borib, oynali javon olib kelmoqchi edim...

Shunday deb, hech narsadan-hech narsa yo'q. Orif yig'lab yuborsa bo'ladimi. Ko'nglim buzilib ketdi, yupatay desam hech gap topolmayman.

— Ko'pmidi? — dedim nihoyat.

— Yigirma bir so'm edi, — hiqillab dedi Orif.

Uchovimiz yana izlashga tushib ketdik. Kun tepaga kelguncha axtardik hamki, bari bir topilmadi.

Uzunquloq ota mozoriga ko'nglim g'ash keldi. Bugun garchi chorshanba bo'lmasa ham odam yana hech joyga sig'may ketibdi. Qori pochcham o'z joyida, duxoba to'shaklarda o'tirib nazr-niyoq qabul qilyapti.

— Nega kech qoldingiz, bo'tam? — deb so'radi asta.

— Bu yoqqa kelish esimdan chiqibdi, — bahona qildim.

— Boring, eshaklarining xabar oling, ertalabdan buyon hech narsa solganim yo'q — och yotgandir.

Qori pochchamning eshagi ancha narida, pastqam bir joyda turadi. Och yotgan bo'lsa xashak solib, suv ham berib qo'yay, deb o'sha tomonga o'tgan edim, ona-bola eshakni xotinlar, men tengi, menden kichkina bolalar qurshab olishibdi. Kap-katta bir odam xo'tikchaning boshidan ushlab, besh-olti yoshlari chamasidagi bitta qizchani hadeb mindirmoqchi bo'lyapti.

— Mindirmang, belini sindirib qo'yasiz, — dedim jahlim chiqib.

— Belini sindirsam pulini to'layman, akasi.

— Bo'lmasa avval to'lab qo'ying.

— Qancha olasan?

— Topganingizni beravering.

O'zim ham mana shunaqa ishlarga suyagi yo'q bolamanda. Xo'tikchaning ustiga eski to'n tashlab, qizchani mindirib bir aylantirib kelgan edim, boshqa bolalar ham ishqiboz bo'lib qolishdi. Bilasiz-ku, bizning tomonlarda motorli velosiped chiqqandan buyon eshak zoti kamayib, ajoyibxonadagi hayvondek odamlarni qiziqtiradigan bo'lib qolgan. Uch-to'rt so'm ishlab, Orifga bersam zoraki ko'ngli ko'tarilsa, kutubxonasiga kitob olib, xursand bo'lsa degan niyatda darhol yeng shimarib ishga kirishib ketdim. O'zim tengi bir bolani kassir qilib tayinladim. Eshakchaga bir-ikkitasini mindirib soy bo'yiga oborib kelgunimcha kassir bola yangilaridan pul olib, navbat belgilab qo'yadi. Bir borib kelishim bora-bora ellik tiyinga chiqib ketdi. Shunday qilib desangiz, rosa pul ishладим-da. Xo'tikniyam naq bo'lmasa o'ldirib qo'yayozdim, bechora madori qurigandan oxiri ter bosib yurolmay qoldi. Endi ishni yig'ishtirib, tushgan pullarni bir sanab ko'ray-chi, deb turgan edim, o'n sakkiz-o'n to'qqiz yoshlardagi bir qiz kelib:

— Hoy bola, xo'tikchangga meni ham bir mindir. — deb iltimos qildi.

— Yo'q, xo'tikcha charchab qoldi.

— Voy, charchasa nima qipti?

— Xo‘p desangiz, qari eshakka mindiraman. Quloqlarini qarang, har bittasi karnaydek keladi...

— Juni hurpaymay o‘lsin eshagingni!.. Anvar aka — deb yonidagi turgan yigitga murojaat qildi qiz, — siz ayting, jo-on Anvar aka.

— Kel endi, uka, kelinoyingni bir kataysa qildir! — deb yelkamga qo‘lini qo‘ydi Anvar aka.

— Yo‘q, besh so‘m bersangiz ham ko‘nmayman.

— Bir so‘m bersakchi? — so‘radi qiz.

— Yo‘q, to‘rt so‘mga ham ko‘nmayman.

— Ha, ana, bir so‘m ellik tiyin!.. Tur endi!

— Yo‘q, uch so‘mga ham ko‘nmayman.

— Ikki so‘mga-chi? — qoshlarini chimirib dedi qiz.

«Ha, mayli», deb o‘yladim ichimda. Ikki so‘mni olsam ola qolay, shunda pulim roppa-rosa o‘n to‘qqiz so‘m bo‘ladi. Orifni rosa quvontiradigan bo‘ldim-da. O‘zim yaxshi o‘qimagandan keyin yaxshi o‘qiganlarga yordam berib turishim kerak-da.

— Avval bersangiz, keyin mindiraman, — deb sekin o‘rnimdan turdim, — lekin o‘ziyam xudda «Volga»ga tushgandek maza qilasiz-da, kelinoyi.

Falokat oyoq ostida deganlari paqqos rost ekan. Kelinoyimni xo‘tikchaga mindirib, tepalikka olib chiqayotganimda, jonivor avval oyoqlarini kerib, ter bosib, qaltiradi. Keyin baqadek yerga yalpayib qoldi — beli uzilib ketgan ekan. Qayoqdandir paydo bo‘lib qolgan qori pochcham qulog‘imdan cho‘zib:

— Nima qilding, badbaxt?! — deb so‘radi.

— Hali o‘lgani yo‘q, — dedim nima deyishimni bilmay. Qulog‘imdan cho‘zgancha tosh uyga olib kirib ketdi qori pochcham. Men endi rosa kaltakni ham yesam kerak, deb jonimni hovuchlab turgan edim, yo‘q, qori pochcham to‘satdan yumshab qoldi.

— Qancha pul tushdi, bo‘tam?

— Pul tushgani yo‘q.

— Yolg‘on gapirmang, bo‘tam. Yolg‘onchining joyi do‘zax bo‘ladi. — Avvalgidan ham yumshab, yarim kulib, yarim jiddiy turib davom etdi qori pochcham: — Kira qilayotganingizni ertalabdan buyon kuzatib o‘tirgan edim... Qani, pulni oling-chi, bir sanaylikchi.

- Men bu pulni Orifga beraman, bildingizmi? Kutubxona tashkil qilmoqchi u, bildingizmi?
- Kutubxonaga balo bormi, qani, pulni chiqaring.
- Bermayman.
- Nima?
- Bermayman, vassalom!

— Nima-nima?! — shunday deb qori pochcham meni tappa bosdi-da, cho'ntagimdag'i pullarning hammasini olib qo'ydi. Orasidan ikkita besh tiyinlikni tanlab menga uzatdi:

- Mang, bunga xo'roqzand olib yeng, bo'tam!

Shunaqangi xafa bo'ldimki, shunaqangi xafa bo'lib ketdimki, ishonasizmi yig'lavorayozdim. Yo'q, yig'lagan ham ekanman, buni men qoii pochchamning gapidan bilib qoldim.

— Iye, iye, bo'talog'im, nega yig'laysiz? — deb avra choponining o'ngiri bilan ko'z yoshimni artib qo'ydi ustozim, — bitta xo'tikchaga ham shuncha xafa bo'ladimi odam. O'lsa o'libdi-da. Men sizga unaqasidan ertaga bir yo'la ikkitasini keltirib beraman. Ustiga chiroyli gilam to'qimchalar bosib, peshonasiga ipak popukchalar taqib, ko'zmunchoqlar osib qo'g'irchoqdek yasatib beraman... Siz kirakashlik qilib turasiz, men tushgan pullarni to'plab turaman. Ana undan keyin men sizga yangi «Moskvich» olib beraman... Haydashni bilasizmi?

- Yo'q! — dedim burnimni tortib.

— Hechqisi yo'q, inshoollo, o'rghanib olasiz. Endi, o'rningizdan turib mana bu go'shtlarni qassobga topshirinda, pulini naqd berar ekansiz deng. Inshoollo, sizni o'zimdan keyin mana shu yerga shayx etib tayinlab ketaman...

Qori pochcham bir so'zli odam ekan. Kechasi qayoqqadir yo'q bo'lib ketdi-yu, ertasiga ertalab o'zi aytgandek chiroylikkina ikkita xo'tikchani yetaklab keldi. Hatto gilam to'qimchalar, o'zangiyu taqinchoqlarigacha hamma-hammasini taxt qilib kelibdi. O'sha kuni chorshanba bo'lgani uchun ziyyoratgohga kechagidan ham ko'p odam kelib, bamisol katta sayilning o'zginasi edi.

— Qani, bo'tam, boshlamaysizmi? — deb imo qilib qo'ydi qori pochcham.

- Hozir boshlaymi yoki haliroq boshlaymi?

— Yo'q, yo'q, darhol boshlang!

— Boshlasam boshlayveraman-da... — dedimu shoshilib kechasi o'ylab qo'yan rejamni amalga oshirishga kirishdim. Xo'tikchalarni odamlar ko'proq to'plangan joyga yetaklab keldim-da, dumining tagiga changal qistirib, ketma-ket qo'yib yubordim. Nariroqdagi bolasidan ajrab shumshayib turgan qari eshakni ham xuddi shunday qildim, u ham bir yayrab olsin dedim-da!

— Qoch, eshak bosib ketadi! — dedi kimdir.

— Oyi! — deb dodladi bir bola.

Bir nafasda hammayoq alg'ov-dalg'ov bo'lib ketdi. Eshaklar ham nuqul odamlar turgan tomonga yugurib shataloq otadi deng. Qiyqirib kulgan kim, chapak chalgan kimsa voy-voylab yig'lagan kim — ajratib bo'lmaydi. O'zim ham bu tomoshaga berilib qulog'imning tagiga tarsaki kelib tushganini ham bilmay qolibman.

— Badbaxt!

— Labbay, taqsir? — deb o'girildim qori pochchamga.

— Betavfiq. — qori pochcham bu qulog'imning tagiga ham bir tarsaki tushirdi.

— Xo'p bo'ladi, taqsir, — dedim nima deganlariga tushunmay. Qori pochcham bilagimdan ombir bilan qisganday qisib, dikonglatgancha, oyog'imni yerga tekkizmay hujraga olib kirib ketdi...

Bu yerda qanaqangi voqealar yuz bergenini sizga aytmay qo'ya qolay. Faqat shuni aytmoqchimanki, qori pochcham meni boplab ziyofat qildilar. Lekin bu ziyofatda og'ir-og'ir musht, qaynoq-qaynoq tarsaki, yengil-yengil tepkidan boshqa hech narsa yemadim.

— Tavba qildim, de, betavfiq! — dedi qori pochcham ziyofatning birinchi qismini tugatib.

— Tavba qilmayman, taqsir, — dedim juftakni rostlab qolish uchun sekin eshikka yaqinlashib, — shoshmay tursangiz hali boshqa sirlaringizni ham ochib tashlayman.

— Nima-nima?!

Bir sakrab ostonadan o'tib ketdim.

YARASH-YARASH

Qori pochchamdan kaltak yeganimni eshitib buvijonim rosa xafa bo'lar, degan uyda bo'lgan voqeani oshirib-toshirib so'zlab bergen edim, buvijonim sevinganidan ko'zları qisilib:

— Xayriyat-ey! — deb qo'ydi.

— Nega endi xayriyat deysiz, axir, biqinlarim og'rib ketyapti...

— Og'risa yana yaxshi, bolam. U kishining qo'llari tekkan joy do'zaxda kuymaydi. Aylanib ketay pirimdan... Bundan keyin o'ng betingga ursalar, chap betingni ham tutib bergen, bolam...

Xullas, o'sha kuni buvijonim u dedi, men bu dedim, oxiri qori pochcham bilan yarashishga, hoziroq borib kechirim so'rashga ko'na qoldim. Ko'nmas edimu, ammo hali u kishining odamlarga ma'lum bo'lмаган sirlarini ochganimcha yo'q edida. Rostini aytsam, u kishining sirlarini ochib tashlash oson ish emas. Qori pochcham shunaqangi puxta, shunaqangi ishbilarmonki, mening o'zimni shaytonning bolasi deb odamlarga tutib berib, o'ldirib yuborishi hech gap emas. Danak qori pochcham bilan Bodom qori amakim u kishining nomini eshitgandayoq zir-zir titrab qolishadi. Hatto bir kuni ikkovolarini qori pochcham shunaqangi boplab savaladilarki, toshkentlik birinchi razryadli boksyor Imomaliyev aka ham bunaqangi chaqqon, bunaqangi kuchli bo'lmasa kerak deb qo'ydim ichimda.

Qori pochchamga shogird tushganimning birinchi haftasimidi, ikkinchi haftasimidi, hozir aniq eslay olmay turibman, ishqilib, chorshanba kuni edi-da. Kech kirib, ziyoratchilar ketib bo'lgan. Men qori pochchamning hujrasini changitib supurayotibman, u kishi eshikka teskari o'tirib olib, kun bo'yi tushgan pullarni ikki oyog'i orasiga to'kib sanash bilan ovora. Hujra eshigini birov avval tirnog'i bilan tirnagandek bo'ldi. Keyin so'roqsiz kirsam kaltak yeyman, deb o'yladi shekilli, qo'rqa-pisa taqillatdi.

— Kimdir u? — oyog'ini birov bosib olgandek og'riq bilan so'radi Yong'oq qori pochcham.

— Bu bizmiz, taqsir, — surnayning ovoziga o'xhash ingichka ovoz eshitildi.

Qori pochcham pullarni shoshilib qiyiqqa solib beliga mahkam bog'lab, ustidan malla choponini kiydi-da:

— Bo'tam, eshikni oching! — deb qo'ydi. Eshikni ochdim.

— Assalomu alaykum, — deb avval Danak qori pochcham, ketidan Bodom qori amakim ikkovi ham kalta qo'llarini ko'ksiga qo'ygancha, pakkidek bukilib kirib kelishdi.

— Vaalaykum, — Yong'oq qori pochcham to'satdan qovog'ini uyib oldi.

— Taqsir... — dedi bittasi gapini yo'qotib.

— Biz... — dedi boshqasi ham tutilib.

— Bo'tam, siz chiqib turing-chi, — buyurdi menga Yong'oq qori pochcham.

Tashqariga chiqdimu, darrov qo'ltig'imdag'i qalpoqchamni boshimga kiyib, ko'zga ko'rinxaydigan bo'lib olgach, yana orqamga qaytdim. Ichkariga kirishim bilan Yong'oq qori pochcham eshikning zanjirini solib:

— Xo'sh? — dedi ikkovlariga bir-bir qarab, qo'log'im ixtiyorlariningizda.

— Siz boshlang, — dedi Danak qori pochcham.

— Yo'q, o'zлari boshlasinlar, — dedi Bodom qori amakim orqaga tisarilib.

— Belingizdag'i pulni arra qilamiz, — deyishdi keyin ikkovlari baravariga.

Yong'oq qori pochcham o'ng qoshini pastga, chap qoshini balandga qilib xo'mraydi:

— Nima?

— Shunday, taqsir! — deyishdi yana ikkovlari, — bugundan boshlab, tushgan pul o'rtada arra qilinadi.

— Arra qilinadi?

— Ha, taqsir, arra qilamiz.

— Siz, Bodom qori, jindak aqlidan ozgan ko'rinasiz. Siz, mulla Danak, butunlay tentak bo'lib qopsiz.

— Yo'q, taqsir, — deb bir odim oldinga tashlashdi ikki qori,

— biz, xudoga shukur, soppa-sog'miz. Soppa-sog' bo'la turib, kasal odamchalik ham pul ishlay olmayapmiz. Qishloqma-

qishloq yurib qavmlarga Yong'oq qori hazratlarining dami o'tkir deb tushuntirgan kim? Biz Yong'oq qori Uzunqulqoq pirimning so'nggi avlodi bo'ladi, deb, yana o'sha qavmni ishontirgan kim? Biz har kim o'z mahallasidan chiqqan o'likning janozasini o'qiydi, deb kelishib olgan edik. Siz bizdan oldin borib janozani o'qib qo'yyapsiz, pulini olib bizga hech narsa bermayapsiz... Anavi kuni Hoshim degan shogirdingiz tahorat suviga qalampir, tuz solib bizni ko'p qiyab qo'ydi. Buni kim o'rgatgan, siz!.. Yo'q, taqsir, bugundan boshlab pul arra.

— Nima, ikkingiz isyon ko'tarmoqchimisiz? — g'azab bilan so'radi Yong'oq qori pochcham.

— Ha, taqsir, — deb gapga aralashdi Danak qori pochcham,
— biz isyon ko'tarmoqchimiz.

Bodom qori amakim ustozimning belidagi pulga sekin qo'l uzatgan edi, u kishi:

— Nari tur, betavfiq! — deb baqirib berdi.

— Yo'q, taqsirim, o'z ulishimizni berasiz. Yong'oq qori pochcham og'zini katta ochib, ko'zlarini yumib:

— Apchshu! — deya qattiq chuchkirib yubordi, — ana sizlarga pul, bo'lib olinglar!

— Biz hali sizning mishig'ingizga teng bo'ldikmi?

Danak qori bilan Bodom qori amakim jon talvasasida ustozimning belidagi pulga yopishishdi. Yong'oq qori pochcham ikkovini baquvvat qo'llari bilan ikki tomonga itarib yuborgan edi, biri hujraning o'ng devoriga, ikkinchisi chap devoriga borib urildi. Yana qaytib yopishmoqchi bo'lgan edi, ustozim engashib kalla solishni mo'ljallab kelayotgan Bodom qori amakining betiga «bismillohi rahmoni rahim» deb tarsaki tortib yubordi.

Ana shundan keyin desangiz, zo'r mushtlashish boshlanib ketdi, agar televizorda olib ko'rsatsa, «yo tavba, qori pochchalar ham boksga tushar ekan-da», deb yoqangizni ushlardingiz.

Bir mahal Yong'oq qori pochcham ikkovini ham yerga yotqizib, ustiga minib oldi-da, yenglarini shimarib olib:

— Yo Hasan, yo Husan! — deya do'pposlashga tushib ketdi. Urib-urib charchadi shekilli, hushidan ozgudek bo'lib yotgan Bodom qori amakimning qulog'idan buvijonim mening qulog'imdan cho'zgandaka cho'zib:

— Pul haqida yana og'iz ochasanmi? — deb so'radi.

— Yo'q, taqsir, minba'd og'iz ochmayman. Ustozim Danak qori pochchamning ham o'ng qulog'idan cho'zib:

— Xo'sh, mulla Danak, ahvollari qalay? — deb kalta soqolini silkitib, he-helab kuldil. Nazarimda, Danak qori pochcham ham unga o'xshatib kulmoqchi bo'ldi-yu, ustidagi yuk og'irlik qilib:

— He... — deb qo'ya qoldi.

Yong'oq qori pochcham ostida hansirab yotgan azamatlarga yana bir mushtdan sovg'a qilib:

— Tavba qildilaringmi? — deb so'radi.

— Ming bor tavba qildik!

Uchovlari ham bir-birlaridan hadiksirashib, etaklarini qoqa-qoqa sekin o'rinalardan turishdi. Yong'oq qori pochcham og'zini katta oolib kulib turibdi. Bodom qori amakimning labi kulyapti-yu, ko'zi xo'mraygan, Danak qori pochcham kulishini ham, xo'mrayishini ham bilmay, entikib, goh unisiga, goh bunisiga qaraydi.

— Lekin taqsir, xudoyi taolo sizga kuchni ham bergen ekan-da, — deb qo'ydi Bodom qori amakim. Keyin, negadir uchovlari ham baravariga kulib yuborishdi.

— Ho, ho-hoh, — deb qornini silkitdi mening ustozim.

— He-he-he! — deb yelkasini uchirdi Bodom qori amaki.

Danak qori pochcham bo'lsa xuddi echkining ma'rashiga o'xshatib uzoq kuldidi-da:

— Taqsir, biz shunchaki hazillashgan edik, — deb qo'ydi.

— Men ham hazillashib urdim, — soqolini silab qo'ydi. Yong'oq qori pochcham, — chinakamiga urganimda biringizni do'zaxga, biringizni undan nariga jo'natardim.

Keyin uchovlari yarash-yarash qilib bu gap shu yerda qolishi kerak, odamlar eshitsa sha'nimizga yaxshi bo'lmaydi, kulgi bo'lamic. Kimki bu xususda gap ochsa, soch-soqoli to'kilib pes bo'lsin, deb fotiha o'qishdi. Go'yo hech gap bo'limgandek mehribon aka-ukalardek bir-birini qo'ltiqlashib tashqariga chiqqa boshlashdi. Yong'oq qori o'rtada, Bodom qori o'ng qo'ltig'idan, Danak qori chap qo'ltig'idan ko'tarib olishgan.

— Qani, taqsir, marhamat qilsinlar.

— Yo'q, yo'q, o'zlaridan bo'lsin.

— Yo'g'-e, xo'jam, qani, boshlasinlar.

Shu gaplardan so'ng uchovlari eshikdan barvariga qiya bo'lib chiqib ketishdi.

Xullas, Yong'oq qori pochcam hazilakam odam emas. U kishining sirlarini oshkor qilish uchun puxta tayyorgarlik ko'rishim kerak. Tayyorgarlikni esa o'zлari bilan birgalikda olib borishim zarur.

— Shunday qilib, buvijon, borib kechirim so'ra deysizmi?
— deb so'radim o'rnimidan turib.

— Oyoqlariga yiqil, — dedi buvijonim, — u kishining dargohlari keng, albatta kechiradilar.

— Qani, ketdik, bo'lmasa.

Bir qiyiq chala qurigan shaftoli qoqi olib buvijonim bilan ustozimnikiga jo'nadik. Haqiqatan ham u kishining dargohi juda keng ekan, menga o'xshab birovga kek saqlashni yomon ko'rар ekan. Buvijonim mendan oldin kirib yotig'i bilan tushuntirgan edi, qori pochcam:

— Bola-da, bola, — deb qo'ydi. Keyin mening boshimni silab, qo'shimcha qildi, — obbo qochqoqvoy-ey, ertaga xo'tikchalarni to'qimlab, ziyoratchilarni xursand qilamizmi?

— Bo'lmasam-chi, taqsir, — dedim xursand bo'lib.

— Barakalla, bo'tam, lekin Bibirobiya, nabirangizdan ajoyib mulla chiqadi-da. Inshoollo, o'rninga qoldirib ketmoqchiman. Avvalgi gapim gap.

Buvijonim qori pochcamni duo qilib, chiqib ketdi. Ustozim meni yoniga o'tqizib olib, mulla bo'lish juda mashaqqat ekanligi, bu yo'lda ko'p zahmat chekish zarurligini aytib, hatto o'zi Buxoroda roppa-rosa uch yil tuproq yalaganligini ham gapirib berdi.

— Ko'nglingiz aynimadimi? — deb so'radim qo'rqa-pisa.

— Nega endi ko'nglim aynar ekan, bo'tam?

— Axir tuproq yalabsiz-ku?.. Men tuproq yalasam, darrov ko'nglim ayniydi.

Qori pochcam javob qaytarmadi-yu, qornini silkitib kuldi. Kulib bo'lgach:

— Endi, bo'talog'im, sizga andakkina yumush bor, — dedi.

— Buyuring, taqsir.

— Xozir qo'shni qishloqqa, Rafqonga o'tasizda, kimlar kasal yotganini, ismi nima, yoshi nechada, qanaqa kasal bilan og'rigan — hammasini bilib qaytasiz. Lekin, bo'tam, zinhor kimligingizni birovga ayta ko'rmang. Kasal qarindoshimiz bor, otini bilmayman, o'shani izlab keldim, deng. Uddasidan chiga olasizmi?

— Qoyillatib tashlayman, taqsir.

— Ofarin, bo'tam, inshoollo, sizga yangi «Moskvich» olib beraman.

Rafqonga borib peshin mahaligacha beshta kasal borligini aniqlab keldim. Kechqurun qori pochcham bolasi o'lgan qari eshakni minib o'sha qishloqqa shoshilinch jo'nab ketdi.

XII bob

QOCHMAGAN NOMARD

To'satdan bolalar lageri qurilishi uchun keltirilgan yog'och-taxtalar kuyib ketdi. Kechasi bo'lgani uchun odamlar to'planib to o'tni o'chirguncha yog'och-taxtaning ancha qismi yonib tamom bo'ldi.

— Bu mana shu pismiqning ishi, — dedi dadam kechqurun hammamiz so'rida choy ichib o'tirgan edik.

— Pismig'ing kim? — so'radi buvijonim.

— Kim bo'lardi. Yong'oq qori-da.

— Hoy, og'zingga qarab gapir, bolam.

— Og'zimga qarab gapisam ham, qaramasdan gapisam ham bu ishda o'shaning qo'li bor. Lager qurilishiga kim qarshi chiqyapti? Yong'oq qori qarshi chiqyapti. Negaki, lager bitsa, qori mo'may daromaddan mahrum bo'lib qoladi-da. Ba'zi bir go'l odamlarni qurilishdan ketib qolishga undayotgan ham, mana shu pismiq. Shu bugundan kechikmay uchastkavoy militsionerni boshlab kelaman.

— Hoy, bolam, astag'firullo de, — buvijonimning achchig'i chiqib ketdi.

— Qo'ying-e, — qo'l siltadi dadam. — Hoshim, bugundan boshlab sen ham o'sha haromxo'rnikiga bormaysan.

Buvijonim juda xafa bo'lib ketdi shekilli, lablari uchib, shartta o'rnidan turdi:

— Ro'zi, bu gaplarni bilib gapiryapsanmi?

— Bilib gapiryapman. Hozir borib militsiyaga xabar qilaman.

— Menga qara, men seni tuqqan onangman-a?

— Ha, onamsiz.

— Oq sut berib katta qilganman-a?

— Ha, katta qilgansiz.

— Yaxshi yemadim, yaxshi kiymadim, — yig'lamsirab dedi bувijonim. — otasi yo'q, o'ksimasin, deb, topganimni senga berdim, odam qildim. Oqibat sendan ko'rgan hurmatim shu bo'ldimi? Mening ko'z oldimda mening pirimni haqorat qiladigan bo'ldingmi? Bir oyog'i go'rda bo'lib qolgan onangning hurmati shu bo'ldimi?

Shunday deb bувijonim ho'ngrab yig'lab yubordi. Shunaqangi bir alam bilan yig'ladiki, rostini aytsam, andak bo'lmasa men ham yig'lavoray dedim. Ichkaridan oyim chiqib dadamga qarab o'qrayib qo'ydi. Xuddi kelishib olgandek, Oysha bilan Dono ham bувijonimga jo'r bo'lib qolishsa bo'ladimi?

Bувijonim yelkasini silkitib-silkitib o'rnidan turdi-da. ichkariga kirib eski paranjini qiyshiq yopinib chiqdi:

— Men... Men... sig'may qoldim endi bu uyga.

— Oyim borib bувijonimning yo'lini to'sdi. **Dono** bilan Oysha oyog'iga yopishib:

— Bувijon, qayting! — deb battar yig'lay boshlashdi.

— Hoy erkak, nega o'shshayib turibsiz, — jerkib dedi oyim.

— Qaysi o'g'il o'z onasini uyidan haydab chiqaradi!

Shu paytda dadam bo'lganicha bo'ldi. Nazarimda aytgan gapiga ham ming bor pushaymon bo'lib ketdi.

— Bo'pti endi, oyi, bir aytdim-qo'ydim-da.

— Tavba qilmaguningcha orqaga qaytmayman, — oyog'ini tirab turib oldi bувijonim.

— Ha, ana, tavba qildim. Ko'nglingiz joyiga tushdimi?

— Anavi uchastkavoyingga bormaysanmi?

— Yo'q, bormayman. Qayting, endi, oyi!

Bувijonim ko'z yoshlарини artib uyga kirib ketdi. Dadam so'rida do'ppisini o'ynab o'tиргандан o'tирib qoldi. O'zi men

qiziqman-da! Hozirgina yig'layotganini ko'rib buvijonimga achingan edim... Endi bo'lsa dadamga rahmim kelib o'tiribdi... Dadamga hech kun berishmaydi. Biror narsani o'ylab amalga oshirmoqchi bo'lsa, avvalo oyim qarshilik ko'rsatadi. Oyimning qarshiligini yengib o'tsa, bu yoqda buvijonim yeng shimarib turgan bo'ladi. Shunda dadam:

— Bilganlaringni qilinglar, — deb qo'l siltaydi-da, dalaga qarab jo'nab qoladi. Mana hozir ham bechora juda xafa bo'lib o'tiribdi.

— Dada, issiq choy quyib beraymi? — deb so'radim.

— Ke qo'y, shu topda choy ham tomoqdan o'tmaydi, — dadam do'ppisini kaftiga qoqib, boshiga kiydi-da, qayoqadir chiqib ketdi.

U juda xafa edi.

Tuni bilan o'ylab chiqdim. Yo'q, endi yeng shimarib kirishmasam bo'lmaydiganga o'xshaydi. Qori pochchamning hamma kirdikorlarini odamlarga aytib berishim, ertadan qolmay uni fosh qilishim kerak. Shunchadan buyon ikkilanib yurganim ham yetar, bas endi. Ertagayoq ziyoratgohga borib to'plangan odamlarga hammasini oqizmay-tomizmay aytib beraman. Qori pochcham g'azablanib meni shaytonning bolasi deb toshbo'ron qildirmoqchi bo'lsalar, qalpoqchamni kiyib olamanu... u yog'iga yana biror narsa o'ylab topaman. Ammo sirlarini fosh qilib, shataloq otib qochmagunlaricha qo'ymayman...

Ertasiga choshgoh mahalida u kishining chillaxonalariga salom bermasdan kirib borgan edim, atlas ko'rpa cha ustida biram chiroqli uqlab yotibdilarki... kim biladi, allaqachon jannatga borib olib, huru paykarlarga bellarini uqalatyaptilarmi, ammo xurrakniyam juda keltirib tortyaptilar-da. Sekin turtib uyg'otgan edim, avval xurrak tindi. Keyin qori pochcham ko'zlarini ochib, boshlarini sekin ko'tardilaru:

— Yo'q, ko'tarolmayapman, — deb tap etkazib yana yostiqqa tashladilar, — la'nat, musallasga spirit qo'shgan ekanda...

— Boshingiz og'riyaptimi? — deb so'radim nima deyishimni bilmay.

— Og'riyapti, qattiq og'riyapti. Mulla Hoshim bo'talog'im, ichkarida ko'zada obizamzam bor, ana shu zormandadan bir piyola qo'yib chiqing.

— Xo'p bo'ladi, taqsir.

Ichkari kirib anor suvidek qip-qizil obizamzamdan guruch o'lchaydigan katta piyolada to'ldirib olib chiqdim. Ustozim ko'zlarini yumib, huzur qilib simirdilarda, kaftlarining orqasi bilan lablarini artib:

— Bay-bay-bay, muzdakligini qarang-a, — deb qo'ydilar.

— Yana bir piyola olib chiqaymi?

— Olib chiqsangiz, olib chiqing!

Yana bir piyolani pok-pokiza urib oldilar. Urib oldilaru, nazarimda Shotursunning dadasiga o'xshab qip-qizil mast ham bo'lib qoldilar. Buni men ko'zlarini xiyol suzib kulimsirab turishlaridan sezib qoldim.

— Bari bir o'lib ketamiz, bo'talog'im. Yana bir piyola olib chiqing-chi...

Xiyol o'tmay qori pochcham butunlay mast bo'lib, to'shakka cho'zilib qoldilar.

Kimdir ko'cha eshikni shiddat bilan do'pira-dupiriga olib qoqa boshladi. Yugurib chiqsam, sochlari to'zg'igan, ko'zlar yoshli, oltmis yoshlardagi bir kampir. Yonida uchta devdek-devdek barvasta yigit ham turibdi. Yigitlar aka-uka bo'lishsa kerak, nega desangiz, hammasining afti bir-biriga o'xshab ketadi. Uchovi ham velosipedda, juda tez haydab kelishgan bo'lsa kerak — hansirab turishibdi.

— Yong'oq qorining hovlisi shumi? — so'radi kampir.

— Shu.

— Yer yutkur o'zi uydami?

— Uyda. Lekin o'rinalardan turolmaydilar, mast bo'lib yotibdilar.

— Mast? — to'rt kishi birdan so'radi.

— Ha, mast. Obizamzamdan ko'p ichib mast bo'lib qoldilar.

Shunday deyishimni bilaman, sochi to'zg'igan xotin o'zini eshikka urdi. Ketidan yigitlar ham kirib borishdi. Bir nafasda hovli to'polon, qiy-chuv bo'lib ketdi. Nima gap bo'ldiykin, deb ichkari hovlidan o'sma qo'yib o'tirgan eshon oyim ham bir

qoshida o'sma, bir qoshi o'smasiz yugurib chiqdi. Bepul tomosha ko'rish uchun qo'ni-qo'shnilar ham chiqishdi. Bundan to'rt kun avval sochi to'zg'igan xolaning kichik o'g'li o'lib qolibdi.

— O'g'limni topib berasan, nomard, — deb nuql qori pochchamga tashlanadi deng. Qori pochcham bo'lsalar qattiq mast bo'lib qolgan ekanlar, shuncha surgalashsa ham qani endi bunday ko'zini ochsa — nuql ruschalab so'kinadi deng. Nihoyat, bir mahal muborak boshlarini ko'tarib:

— Kim u, bemahalda shovqin ko'targan? — deb so'radilar.
 — Piyanista, bolamni o'lording. Shuhratjonimni topib ber!
 — deb sochi to'zg'igan xola qori pochchamning soqoliga yopishib qoldi-ku! Odamlar ajratib qo'ymaganda, kim biladi bu janjal nima bilan tugardi.

Qori pochchamning kayfi uchib, ko'zlari katta-katta ochilib ketdi-yu, gandiraklab sekin o'rinalidan turdilar:

— Nima gap o'zi?
 — Shuhratjonim o'ldi!!
 — O'lgan bo'lsa, joyi jannatda bo'lsin, oblovhu akbar!
 Shunday deb qori pochcham sekin eshikka chiqib ketmoqchi bo'lgan edilar, ayol u kishining yo'lini to'sdi:
 — To'xtang, o'sha kuni bizning uyni qanday topib borgan edingiz?
 — Aytdim-ku, xobimda ayon bo'lgan edi...
 — Ismi-chi, axir siz, Shuhratjonimning nomini aytib kirib bordingiz.
 — Ismi ham, kasali ham xobimda ayon bo'lgan edi,— deb qo'ydilar qori pochcham.

— Axir siz, meni o'sha kuni sariq qo'y so'yishga majbur qildingiz, issiqliqna terisiga bolaginamni o'rab yetti xil mevaning novdasi bilan savaladingiz... Endi doktorga ko'rsatmang. inshoollo, o'g'lingiz ertagayoq chopqillab ketadi dedingiz... Bechora Shuhratjonim doktor chaqiring. deb biram zorlandiki. biram zorlandiki, o'ligini ko'rgan doktorlar bir kun avval bilganimizda kasali hech gap emas ekan, olib qolardik deyishdi... Voy bolaginam-ey, voy Shuhratjonim-ey... Shu piyanistaning gapiga kirdi, onaginang o'zi o'lsa bo'lmasmidt!

Ayol shunday bir alam bilan yig'ladiki, to'planganlar ham o'zlarini tutolmay ho'ng-ho'ng yig'lab yuborishdi. Mehrim

qattiqligi bilan nom chiqargan bo'lishimga qaramay, ishon-sangiz, shu paytda men ham yig'lab yubordim.

— Shuhratjonim dilida armon bilan ketdi, armoni bilan ketdi, — deb yig'lardi ayol.

Demak, masala ravshan, men ahmoq qori pochchamning gapiga kirib, qishloqma-qishloq yurib kasallarning kasali qanaqa ekanligini, ismi nima ekanligini bilib kelar ekanman-u, qori pochcham «xobimda ayon bo'ldi» deb asta borib, bechoralarni shilib kelar ekanlar. Yashavorsinlar-ey! «Bo'talog'im», deb yelkamni silab qo'yishlarida gap bor ekan-da. Shartta o'rtaqa chiqdim:

— Xolajon, meni taniyapsizmi?

— Yo'q, seni tanimayman.

— Uyingizga kirib o'g'lingizning ismini, kasali nima ekanligini so'ragan edim-ku?

— Voy esim qursin! Kirgan eding, kasal qarindoshimizni axtarib yuribman, deb eding...

Shundan keyin butun voqeani to'planganlarga shartta-shartta gapirib berdim. Zodiyon, Makiyon, Elash, To lash degan qishloqlarga ham borib, kasallarni surishtirib kelaman deb, yo'llarda rosa itlarga talangan edim. Ana shulargacha hammasini gapirib berdim.

— Bu betavsiqning gapiga qulq solmanglar! — deb xuddi bo'g'ib tashlamoqchidek ikki qo'lini changak qilib, tishlarini g'ijirlatib qori pochcham men tomonga qarab bostirib kela boshladilar, — bu aqldan ozgan bola. Buvijoni o'qib, dam solib odam qiling, deb bergen edi. Mana bunday qilib bo'g'ib tashlamoqchi edimu...

Qori pochcham menga tashlangan edilar, lip etib qo'ltiqlarining tagidan o'tdim-da, bexavotirroq joyga borib:

— Obizamzamni siz icharkansizu, aqldan biz ozar ekanmizza, — deb qo'ydim.

Xuddi shu payt sochi to'zg'igan xolaning o'g'illari domla pochchamning ikki qo'lidan mahkam ushlab:

— Qani, oldimizga tushsinlar-chi! — deb qolishdi.

— Qayoqqa borar ekanman?

— Sizni hoziroq prokurorga topshiramiz.

- Prokurorga?!
- Ha, prokurorga! Prokurorga topshirmaguncha o'lgan ukamizning alamidan chiqolmaymiz.
- Chuchvarani xom sanabsizlar! Uyimga bostirib kirib, meni o'ldirmoqchi bo'lganlaring uchun o'zlarining sudga beraman,
- deb shovqin solib qoldilar qori pochcham, — hali sizlar meni bilmas ekansizlar...

Yigitlar qori pochchamning ikki qo'ltig'idan olib, kalta oyoqlarini yerga tekkizmay dikonglatgancha olib chiqishayotgan edi:

— To'xtanglar, to'xtanglar! — deb oyoqlarini pitillatib qoldilar qori pochcham. — Men kiyimimni almashtirib chiqay bo'lmasa... Lekin siz tuhmatchilar bilan o'sha yerda gaplashaman... E parvardigor, qanaqa kunlarga qoldim-a!

Qori pochcham shunday deb, go'yo kiyinib chiqsalar butun dunyoni osti-ustin qilib yuboradigandek bir vajohat bilan ichkari hovliga kirib ketdilar...

Besh minut, o'n minut, e boringki, yigirma besh minut kutdik hamki, qani endi qori pochcham chiqsalar. Bir mahal ko'cha eshik tomondan hovliqqancha Mirobiddinxo'ja kirib keldi.

- Qori pochcham qochdilar! — dedi u entikib.
- Qochdilar?! — Baravariga so'radi yigirma chog'li odam.
- Katta ariqning bo'yida ko'rdim. Motorli velosipedga minib, tog' tomonga qarab qochib ketyaptilar.

Yopirilib ichkari hovliga kirgan edik, chindan ham hech kim yo'q, bog' tomonga chiqadigan eshik lang ochiq.

— Oldimizga poxol solib ketibdi-yu! — deb baqirdi qasos olgani kelgan azamat yigitlardan biri. Keyin ko'chaga chiqib, uchovlari ham shoshilinch velosipedga o'tirishdi. Men ham ustozim bilan hech bo'lmasa xayrashib qolay degan yaxshi bir niyatda Mirobiddinxo'janing motorli velosipedini bir soatga so'rab oldim-da, orqalaridan quvib qoldim.

Maktabimizda bo'ladigan velosiped poygalariga ilgari ham ko'p qatnashgan edi-u, ammo bunaqa poygani, o'lay agar, birinchi marta ko'rishim. Qasos olgani kelgan yigitlar chinakam pahlavon yigitlar ekan. Yarim soat deganda qori pochchamni quvib yetishdi. Ustozim avra choponlarining o'ngirini pirpiratib.

haybatli bir qushdek ikki yuz metr oldinda uchib borar edilar. Yigitlar butun vujudlaridan ter chelaklab quyilayotgan bo'lishiga qaramay, tinmay pedalni tepib, olg'a intilishadi. Qori pochcham ilgari ham shunga o'xhash quvdi-quvdilarda ishtirok etib, tajribalari ortib ketgan ekanmi yoki Uzunquloq pirim madad qilyaptimi, ishqilib, qochganda ham jo'n qochmay, o'yin ko'rsatib, yigitlarning jig'iga tegib, jahlini chiqarib qochyaptilar. Motorni uchirib sekinlatib boradilar-da, yigitlar yetay-yetay deganda motorni o't oldirib, yana juda-juda ham oldinlab ketadilar...

Nihoyat, tepalikka chiqayotganda yigitlar holdan toyib ketma-ket velosipeddan yiqilib tushishdi.

- Obbo, mug'ambir-ey! — deb qo'ydi biri entikib.
- Devdek kuchi bor ekan — dedi boshqasi.
- Qaytdik, — dedi uchinchisi hafsalasi pir bo'lib.

Dovonning tepasiga eson-omon chiqib olgan qori pochcham velosipeddan tushib sallalarining uchi bilan yuz va peshonalaridagi terni artib, menga qarab qo'llarini mushqildilar:

— Sen hali qarab turgin! — degan bo'lsalar kerak. Men ham darrov ikki kaftimni og'zimga quvacha qildim-da:

- Oyog'ingizni uqalab qo'yaymi, taqsir! — deb baqirdim.

Tog'dan qaytib kelgunimizcha azamat yigitlar negadir bir-birlariga gap qo'shishmadi...

O'sha kuni qishloqda har xil gaplar tarqab ketdi. Xotinlar, chollar, ilgari qori pochchamga dam soldirib ketgan kasalmand odamlar to'p-to'p bo'lib olishib:

- Yong'oq qori Uzunquloq pirimning qarg'ishiga qolibdi.
- Yo'g'e, u kishi Makkatilloga ketibdi-ku?
- Qip-qizil piyanista ekan, hujrasidan yetmishta butilka chiqibdi.
- O'ziyam ko'hnabisot boy edi-da.
- To'g'ri aytasiz, qo'shni, qorining tillasi ham bor edi, — singari gaplarning keti uzilmas edi.

Men bo'lsam, hammasidan xabardor bo'lganim uchun odamlarning: «Bu yoqqa kel-chi, bir boshdan gapirib ber-chi», deb chaqirganlariga ham parvo qilmay-sovun olib magazindan

qaytar edim. Ko'chada taxta qo'ltiqlab ketayotgan Zokirga duch kelib qoldim. Men keyingi paytda, nimagadir, Zokir bilan nuqul ko'chada uchrashadigan bo'lib qoldim. Dars tayyorlayman deydi-yu, doim mana shunaqa ko'cha changitib yuradi.

— Qori pochcha qochib ketibdi, endi nima qilasan? — xuddi «ajab bo'lsin» degandek bir ohangda so'radi Zokir.

— Nima qilardim, endi sen bilan Dev ovlaymiz-da, — dedim jo'rttaga.

— Hecham-da, — Zokir qo'lidagi taxtani yerga qo'yib gapida davom etdi, — endi men hech shunaqa ishlarga yurmayman. Rostini aytsam, sherik, endi sen bilan kamroq bordi-keldi qilaman... Oyim Hoshimga qo'shilsang, odam bo'lmaisan, deyapti... Mana, Orifga qo'shilib odam bo'p qoldim. Sen kuzgi imtihon emas, yaxshisi, oltinchi sinfda ikkinchi yili ham qolib o'qish kerak, deb eding. Mana shu gaplar g'irt yolg'on ekan. Kuratorimizga aytgan edim, «bu — dangasaning gapi», deb meni urishib berdi... Men-chi, sherik, algebraniyam topshirdim.

— Hisobga juda usta bo'lib ketibsan-da, bo'lmasa?

— Rost, sherik, hisobga juda usta bo'lib qoldim o'qituvchimiz o'zi sen bo'ladigan bolasan, deyapti.

— Hozir biqiningga bitta tepsam, yelkangga ikkita mushtlasamu, shuni uchga ko'paytirsam hammasi nechta bo'ladi?

— Iya, sherik, meni urmoqchimisan?

— Yo'q urmayman, qani ayt-chi, nechta bo'ladi?

— Umumiy yig'indisini so'rayapsanmi?.. Hozir... Qo'lingni musht qilmay turda, adashib ketyapman... Hozir o'n beshta bo'ladi!

— Topding, qandingni ur! Qani yur endi, taxtangni eltishib beray.

Taxtaning bir uchini Zokir, ikkinchi uchini men yelkamga qo'yib Oriflarnikiga jo'nadik. Yo'l-yo'lakay Zokir Orif tashkil qilayotgan kutubxona to'g'risida gapirib berdi. Uning aytishicha, bunaqangi kitobga boy kutubxona butun dunyoda ham topilmas emish. Darslikdan boshqa hamma kitobni o'sha yerdan olsa bo'larmish. Hatto qalinligi bir qarich keladigan

kitoblar ham bor emish. Mana shu taxtani so'kichak qilish uchun olib borayotgan emish. Umuman, Orifning aytishicha, kitoblarni ozoda saqlash uchun oynali javondan so'kichak yaxshi bo'lar emish.

— So'kichakni kim qilib beradi?

— Kim bo'lardi, men-da...

— Voy-boy, sen hali mix qoqishni bilmaysan-ku!

— Orif o'rgatib turgandan keyin... bilaman-da!

— Menga qara, kitoblarni to'plab-to'plab, keyin nima qilasizlar?

— O'qiymiz-da. Orif, uxlagandan kitob o'qigan yaxshi deydi. Sherik, seni ham ro'yxatga qo'shib qo'ydik. Kitob o'qizing kelsa, kirib avval qo'l qo'yasan-da, istagan kitobingni olaverasan. Biz ikkinchi sinf bolalariga kitob bermaydigan bo'ldik. Bilasan-ku, ularning qo'liga kitob tushsa rasmini qirqib olib qo'g'irchoq yasashadi.

Gap bilan bo'lib Orifjonnikiga kirib borganimizni ham bilmay qolibmiz. Orif qo'lida dastarra, biz ko'tarib kelgandan sal kaltaroq bir taxtani arralayotgan ekan. Bizni ko'rди-yu, sevinib ketdi. Hammadan ham taxtaga xursand bo'ldi. Darsxonasining to'riga qilayotgan so'kichagi bitay deb qopti. Menga ko'rsatib:

— Qalay? — deb so'radi.

— Taxtasini randalamabsan-ku!

— Shunisi yaxshi. Randalasa silliq bo'lib kitob turmaydigan bo'lib qoladi, — tushuntirdi Orif.

O'sha kuni oyim sovunni tezlik bilan keltirib bergin deganini ham unutib kun botguncha Oriflarnikida qolib ketdim. So'kichakni bitkazmaguncha, uchovimiz ham uydan chiqmadik.

QOTILLAR MASLAHATI

Kechasi bilan qo'rqib uxlay olmadim. Ko'zim uyquga ilindi deguncha, qori pochcham orqa tomondan pisib kelib, xuddi tovuqni tappa bosgandek bosadi-da, ikki qo'llab bo'g'ib:

— Ha, hali senmiding meni sharmanda qiladigan? — deb qiyinay boshlaydi. Qo'rqib uyg'onib ketaman. Uyg'onsam, yo og'zimga ko'rpa to'g'ri kelib qolgan bo'ladi, yo yerga qarab yotib qolgan bo'laman. Bir mahal tushimda qornim tarsillab yorilib ketgandek bo'ldi. Endi ovqatni qayerimga yer ekanman, deb xasa bo'lib yig'lab, yig'laganimcha uyg'onib ketdim.

Qori pochcham ikkovimiz o'rtamizdag'i sirni birovga aytsang qorning yorilib o'lasan, degan edi... Demak, endi qornim yorilar ekan-da, deb qo'rqib, ko'zimni ochib o'zimga quloq solib yotdim. Kun chiqib qoldi hamki, qornim yorilmadi. Demak, meni qo'rqtish uchun shunday degan ekanda, deb ko'nglimni to'q qilib, xursand bo'lib o'rnimdan turdim. Yetti marta kerishib, uch marta esnab muzdek suvda mazza qilib yuvindim. Keyin husayni uzum bilan choy ichdim-da, qori pochcham hoyna-hoy Uzunquloq ota mozorida berkinib yotgandir, qani, bir boray-chi, ehtimol, belini uqalab qo'yishga to'g'ri kelar, degan o'y bilan to'ppa-to'g'ri ziyoratgohga jo'nadim.

Qori pochchamning hujrasiga har kuni chopqillab kirib boraverardim, bugun, negadir to'ppa-to'g'ri kirib borishga botinolmadim. Tushim o'ngidan kelib qori pochcham bo'g'ib o'ldirib qo'ysa ko'nglimdag'i orzularim amalga oshmay qolib ketishiqan qo'rqedim. Hamisha mushkulimni oson qiladigan qadrdon qalpoqchamni boshimga kiyib, ichkari kirib bordim... Yong'oq qori pochcham o'tiradigan atlas qo'rpachalar to'shalgan marmar supachada bugun, negadir, rasmga tushayotgandek savlatli bo'lib, xoda yutgandek kekkayib Bodom qori amaki o'tiribdi: boshida oppoq salsa, egnida olacha chopon, tasbeh o'girib bir narsalarni pichirlab o'qiyapti. Hujraga kirishim bilan orqamdan Danak qori pochcham ham kirib bordi.

— Xo'sh, mulla Danak, keldingizmi? — tasbeh, o'girishdan to'xtab so'radi Bodom qori amakim, — avvalo eshikni ichidan berkitib qo'ying... Barakalla! Qani endi, beriroq, kelib o'tiring-chi. Ko'p ajoyib ishlar bo'ldimi-a?

— Nimasini aytasiz, xo'jam.

— Ammo lekin xalq Yong'oq qorini toshbo'ron qilib o'ldirganda savobga qolardi-da.

— Qochib qoldi-da, bo'lmasa o'ldirish ham gapmi, terisiga somon tiqardi.

— Endi, mulla Danak u kishining o'rirlariga bugundan e'tiboran men o'tiraman.

— A? — og'zini va ko'zlarini katta ochgancha angrayib qoldi Danak qori pochcham.

— Nima, o'zlar ham umidvormidilar? O'ttiz yildan buyon Yong'oq qori hazratlari o'rninga sizni qoldirib ketaman, deb kaminaning ko'nglini gul-gul yashnatib keladilar... Bugun men murodi maqsadimga yetdim...

— Kaminani kechiring. Ammo bu o'rin shu soatdan e'tiboran meniki bo'lsa, — deb sekin Bodom qoriga yaqinlashdi Danak qori pochcham, — avvalambor, Uzunquloq ota hazratlarining avlodlaridan bo'laman. So'ngra, Yong'oq qori bu o'rinni menga o'ttiz besh yildan bo'yon va'da qilib: «Mulla Danak, belni mahkam bog'lab, xizmatni qilavering, o'zimdan so'ng bu mozorni sizga xat qilib berib ketaman...» — deb ko'nglimni tog'dek ko'tarib keladilar.

— Chuchvarani xom sanabsiz, mulla Danak.

— O'zlar xom sanabdilar mulla Bodom.

— Bu o'ringa siz noloyiqsiz, — ovozini bir parda yuqorilatib dedi Bodom qori amakim, sababkim, halqumingiz nopokdir. Kuni kecha qisir g'unajinni bo'g'oz deb pulladingiz va yana kolxozning poliziga qorovul bo'lib turganiningizda yetti pud piyozni bir qadoq ko'knoriga almashtirib ichgansiz...

— Yo navzambillo! — yoqasini ushlab o'rnidan turdi Danak qori pochcham — halqumi nopok deb o'zlarini atamoq darkorkim, bog'laridan kesib olingen behi tayoq Makkatillodan kelgan hassai Muso deb avomni aldab yuribdilar.

Qarasam, ikkovlari o'rtasidagi janjal hali-beri tugaydigan emas. Kechasi uyqudan qolgan emasmanmi, bu yoqda uyqum

kelib ko'zlarim yumilib ketyapti. Nariroqdagi bo'sh ko'rpa chaga cho'zilib to'satdan uxlab qolibman. Qancha uxlaganimni eslay olmayman. Bir mahal ko'zimni ochsam, ikkovlari bir o'ringa o'tirib olib, xuddi yelimlab qo'yilgandek bir-birlariga qapishib yelkalari bilan hadeb biri ikkinchisini itaryapti.

— Qani, nariroq o'tirsinlar-chi! — deydi Bodom qori.

— Yo'q o'zları nariroq o'tirsinlar, — dedi Danak qori pochcham.

O'zi uyqudan zo'ri bo'lmas ekan. Shu paytda men o'zimni shuncha xushyor tutishga harakat qilsam ham bari bir yana uxlab qoldim. Nazarimda bu gal uncha uzoq uxlamadim shekilli. Nega desangiz, ko'zimni ochganimda ikkovlari hamon bir joyda o'tirishar edi. Endi ular Yong'oq qori hammamizning obro'yimizga putur yetkazib qochdi, endi mana bu lagerni qurayotganlar kuchayib, hech kimdan hayiqmay bugun-erta Uzunquloq pirimning qabrlarini buzib tashlaydi, shuning oldini olishimiz kerak, deb maslahat qilishar edi. Danak qori endi odamlar bizning gapimizga kirmaydi, deb bu taklifga qo'shilmadi.

— Xo'sh, unda nima qilamiz, mulla Bodom?

— Abdushukurovni o'ldiramiz.

Danak qori juda qo'rqaq ekan, bu gapni eshitib, rangi-qutti o'chib ketdi:

— Ra'yingizdan qayting.

— Qaror qat'iy. Aks holda, Uzunquloq pirimning qabrlaridan judo bo'lamiz.

— Men bu ishga bosh qo'sholmayman, — qaltirab dedi Danak qori pochcham, — yaxshisi, mozor ham o'zingizga bo'la qolsin. Menga xatmi-qur'on bilan janozadan tushgan pul ham yetadi... Sizning yuragingiz dadilroq, qo'rboshiga yigit bo'lgansiz botirsiz!

Keyin ikkovlari Abdushukurov amakini qanday hech kimga bildirmasdan o'ldirish to'g'risida rejalar tuza boshlashdi. Bu ishni, mana shu lagerda tilanchilik qilib o'tiradigan beli bukri, soqoli oppoq oqargan bir darvish bor edi, o'shangacha topshiradigan bo'lishdi. Bukri bukri emas, balki «Qizil yulduz» kolxzozining omborchisi Sultonov degan yosh yigit ekan.

O'n yilga qamalib ketayotganda qochib mening ustozim bo'lmish Yong'oq qoridan panoh so'rab kelgan ekan. Qori

pochcham o'z qo'li bilan oppoq soqol yasab berib boshiga ham yasama soch kiygizib, beli bukri bo'lsin deb yelkasiga uvada bog'lab: «Uzunquloq pirimga xizmat qil!» deb tayinlagan ekan.

— Yong'oq qori ko'p puxta odam edilar, — deb so'zini tugatdi Bodom qori amakim. Danak qoriga tashqariga chiqib darvishni chaqirib kelng, deb buyurdi.

Men qora oshqovoqning yarim pallasini bo'yniga osib olgan, bir yildan buyon qo'liga ham, yuziga ham suv tegmaganidan soch-soqoligacha sarg'ayib ketgan juldur kiyimli bu darvishni har kuni ko'raman, gaplashaman. Kun bo'yi tilanchilik qiladi. Aziz avliyolarning she'rlarini aytib, boshini tebratib, paranji yopingan xotinlarni rosa yig'latadi, cho'ntagidagi bor pulini qoqib oladi.

She'rclarini ko'p eshitganidan ohangi yoqib qolgani uchunmi, xatto uni yodlab ham olganman:

*Bismillodin bayon aylab,
Hikmat aytdim toliblarga,
Durri-gavhar sochdim mano,
Riyozatni qattiq tutib,
Qonlar yutib,
Men daftariy sonin so'zin
Ochdim mano...*

Danak qori darvishni boshlab kirdi. Darvish uzun irgay tayoqqa osilib, Bodom qori amakimga ta'zim qilib, qo'l qovushtirgancha buyruq kutardi.

— Xo'sh, mulla Bolta, ishlar qalay?

— Bir navi, pul yaxshi tushmayapti.

— Pulni qo'ya turing hozircha, — qo'lini siltab qo'ydi Bodom qori, — sizni xavf-xatardan ogoh qilib qo'ymoqchiman.

— Qanaqa xavf? — qaddini rostlab ko'zlarini o'ynatib so'radi darvish.

— Sizni bu yerda ekanligingizdan hech kimning xabari bormidi?

— Xudoyi taolodan boshqa hech kimning xabari yo'q.

— Lager qurilishining direktori Abdushukurovni taniysizmi?

— Taniyman. Lekin u meni tanimaydi.

- Shu odam sizning kimligingizni bilib qolibdi.
- Kecha yonimdan o'ta turib: «Ivirsimay o'l!» degan edi-ya,— dedi darvish tashvishlanib.
- Ha, barakallo! — xursand bo'lib dedi Bodom qori amakim.
- Shu odam sizni melisaga chaqib bermoqchi.
- Melisaga?! — qattiq qo'rqiб ketdi shekilli, darvishning ko'zlarini naq joyidan chiqib ketayozdi.
- Ha, melisaga, — tasdiqladi Danak qori pochcham ham.
- Men hoziroq borib uni chavaqlab tashlayman! — darvish yonini paypaslab pichog'ini axtara boshladi, — ichagini boshiga salsa qilaman.
- Hay, hay, o'zingizni bosing. Shaytonga hay bering, — nasihat qildi Bodom qori. Keyin Abdushukurovni o'ldirish yo'llarini axtara boshlashdi. Pichoqlab o'ldirish — bu jinoyat bo'lar ekan. Shuning uchun darvish uni bo'g'ib o'ldiradiganu, qori pochcham ertasiga odamlarga: «Yigit bechora Uzunquloq piri mozorini buzib o'rniqa lager quraman» deb o'z joniga jabr qildi. Bu xudoyi taoloning g'azabini keltirdi, xudo o'z omonatini oldi-qo'ydi... Esizgina, yosh ketdi-da... bolalariga jabr bo'ldi...» deb hammadan oldin yig'laydigan bo'ldi.
- Kechasi, el uxlaganda qishloqqa tushib borib o'z uyida, uxbab yotgan o'rniда bo'g'asiz, — deb davom etdi Bodom qori amakim.
- Ko'nglingiz tinch bo'sin, taqsirim, — kulib qo'ydi darvish, — bunaqangi ishni birinchi qilayotganim yo'q xudoga shukr, ishim doim o'ngidan kelgan.
- Iloyo omin! — qo'l ko'tarib fotiha berishdi qorilar, — xayrli ishingizda Uzunquloq pirim madadkor bo'lsin. ziyyoratchilar ko'payib, nazri niyozga baraka kirsin, oblovhu akbar!
- Har kuni fotiha o'qib o'rganib qolgan emasmanmi, qayerda o'tirganimni ham unutib men ham ovozimni cho'zib:
- Oblovhu akbar! — deb yuboribman. Yashirmay qo'ya qolay, shu paytda o'zimni yo'qtugudek shoshib qolgan edim. Nima qilishimni, ishni nimadan boshlashimni bilmayman deng. Qori pochchamning qo'lidagi behi tayoqni olib hammalarini savalab ketay desam, o'zingdan katta odamni urish aqdan emas...

Shartta o'rnimdan turib uchastkovoy militsionerni axtarib ketdim. Uchastkovoy amaki qiladigan ishi bo'limgani uchun qishlog'imizdagi aptekachi bilan kun bo'yи shaxmat o'ynab o'tiradi. Uni bugun ham xuddi aptekaning o'zidan topdim.

— Amaki, amakijon! — deb yuboribman osongina topganim uchun o'zimda yo'q sevinib.

— Sal o'zingni bos, nima gap o'zi? — xavotirlanib o'rnidan turdi uchastkavoy amaki.

— Siz Bolta Sultonovni tanirmidingiz?

— Taniyman. Ikki yil avval qamoqdan qochgan.

— Men uning qayerdaligini bilaman.

— Rost aytyapsanmi? — negadir yonboshidagi naganini paypaslab qo'ydi uchastkavoy amaki.

— Menga qara, sen anavi Ro'zi traktorchining o'g'limisan?

— Topdingiz, o'shaman.

— Yong'oq qori uxlab yotganda... ushlab bergen senmiding?

— O'sha men edim-da, — deb qo'ydim yaxshiroq gap eshitsam kerak deb taltayib.

— Agar bu gaping ham rost bo'lsa, men senga... Men seni drujinachilar ro'yxatiga yozib qo'yaman. Yo'q,... yaxshisi. militsiya nachalnigiga aytib, katta mukofot olib beraman.

— Amaki, menga mukofot kerak emas, — dedim shoshib-pishib, — mengachi, kitob soladigan bitta javon olib berasiz. Men uni Orifga sovg'a qilmoqchiman...

— Ketdik! — dedi uchastkavoy amaki qizil shapkasini boshiga kiyib, — gaping rost bo'lsa, bitta emas, ikkita javon olib beraman.

Oradan yarim soat o'tar-o'tmas, diydiyo o'qib xotinlarni yig'latib o'tirgan darvishning qo'lini orqasiga bog'lab, iyagiga yelim bilan yopishtirib olgan uzun soqolini yulib tashladik.

— Qani, yur! — dedi uchastkavoy amaki yelkasiga naganning sopi bilan turtib.

— Javon esingizdan chiqmasin, amaki! — deb qichqirdim orqalaridan.

UZUNQULOQ OTA YOKI URG'OCHI ESHAK QISSASI

Yuguraverib rosa holdan toygan ekanman, muzdakkina tosh ustiga o'tirib har narsalar to'g'risida o'yylanib ketdim. O'ylab-o'ylab zerikkanimdan keyin qo'ltig'imda turgan qadpoqcham bilan shiringina suhabat qurdim.

— Balli senga, qalpoqcham, hammasi sen tusayli bo'lyapti. Xo'p desang, uchastkavoy amakiga aytib, senga ham bir mukofot olib bersam?

— Menga mukofot kerak emas, — tilga kirdi qalpoqcham, — hozir o'rningdan turib, Bodom qorining orqasidan yugur.

— Uni qayerdan topaman?

— Uyiga ketyapti, yo'lidan topasan.

Shartta o'rnimdan turib qadrdon qalpoqchamni boshimga kiydim-da, nariroqda ziyoratchilar qozonda sho'rva pishirishayotgan ekan, Yong'oq qori pochchamning haqlari deb go'shtining yarmini oldim-da, yo'l-yo'lakay yeb Bodom qori amakimning orqasidan yugurdim.

Qorin go'shtga to'ygan odam yaxshi yugurishini men o'shanda bildim. Ishonasizmi, yarim soatlak yo'lni o'n besh minutda bosib qo'yibman-a! Qori amakim yo'l yurganda, men uyqumda gapirib chiqgandek, u ham gapirib yurar ekan. Mana, hozir ham ovozini chiqarib, javrab boryapti:

— E parvardigori olam, marhamatingga ming qatla shukr. Mana, eson-omon kattagina mozorning shayxi ham bo'lib oldim. Kechalari qilgan nolamni, tezroq, Yong'oq qorini gumdon qilgin, deb qilgan iltijolarimni inobatga olisan-da. Mana endi, jaraq-jaraq pullar, nazru niyozlar, meva-cheva, o'z oyog'i bilan yurib keladigan qo'yu echkilar...

Bir mahal qarasam, Bodom qori amakim, haligi radiodan Mulla Do'stning ashulasini beradi-ku, xuddi o'shaning ohangiga moslab ashula aytib yelkalarini uchirib o'ynavorsa bo'ladimi!

— *Mullo Bodom, oving keldi,
oving keldi.*

*Davringni sur, doving keldi,
doving keldi.*

Ho, doving keldi... —

Deb ashulani vang qo'yib, yana birov ko'rib qolmadimikan, deya u yoq-bu yog'iga qarab qo'yadi deng.

— Juft bo'lzin, qori pochcha! — deb yuborganimni o'zim ham bilmay qoldim.

Qori amaki atrosiga ko'z yogurtirib hech kimni ko'rmagach, «qornim quldiradi shekilli...» deb qo'ydi o'ziga.

— Ashuladan yana eshitaylik, — dedim yana.

— A? Birov gapirgandek bo'ldimi?

— Ha, men gapirdim.

— Tavba, sen kimsan o'zi?

— Men Hoshimjon... Yo'q, men... Dev bo'laman!

— Dev?! Exudo, e xudovando! — qori amakim og'zini katta ochib ko'zlarini olaytirib qo'lidagi tayoqdek qotdi-qoldi. Anchadan keyin kelib Muhammad payg'ambarning she'ridan juft o'qib, o'ng va chap tomoniga dam soldi-da:

— Menden nima istaysan, e ulug' Dev? — deb so'radi.

— Hozir borib Uzunquloq pirimning mozorini buzasiz.

— Buzasiz?!

— Ha, tekislab tashlaysiz. O'rniga yozgi kinoteatr solinadi.

— Nima, qabrni boshqa yoqqa ko'chiramizmi?

— Ko'chirsak ham bo'ladi. Qani orqaga qayting, — deb qo'lidagi xassani tortib olib o'sha bilan sekin turtib qo'ydim qori amakimni, — bo'lmasa joningizni olaman.

Qori amaki qanaqa voqeа yuz berayotganiga aqli yetmay, o'ngimi-tushimi, xatto shuni ham aniqlay olmay, qo'rqa-pisa duolar o'qib mozorga qarab yo'l oldi. Nima qilish kerakligini, ishni avvalo nimadan boshlash zarurligini ukdirib boryapman. Yo'lda boryapti-yu, aroqni ko'p ichib qo'ygan odamdek gandiraklab-gandiraklab ketadi. Ikki marta shataloq otib qochmoqchi ham bo'lgan edi, to'sib qo'limdagи tayoq bilan yengil-yelpi turtib qo'ydim.

Ziyoratgohga yetgach, qabrni quchoqlab:

— Ey, Uzunqulqoq pirim, o'zingiz panohingizda asrang. — deya
iltijo qila boshladi. — qabringizni boshqa joyga ko'chirmoqchilar...
insu jinslar yelkamga tayoq, tirab turibdi... Ey pirim!

Qori amakim men nima deb tayinlagan bo'lsam, xuddi
shunday qildi. Ziyoratchilarni, tilanchilarni, qassobu choyxona-
chini, lager qurilishida ishlayotgan ishchilarning hammasini qabr
atrofiga to'plab:

— Pirimning hoklarini boshqa joyga olamiz, — dedi qaltiroq
ovozi bilan.

Ziyoratchilardan yetti kishi ho'ngrab yig'lab yubordi, besh
kishi yuzini teskari o'girdi. Uch kishi bu dargohdan darrov
jo'nab qoldi. Ishchilarning ko'pchiligi, nazarimda, qarsak chalib
yuborgandek bo'ldi. Qurilish direktori, ertalab qori amakim
tomonidan o'limga mahkum etilgan Abdushukurov amaki:

— Qori pochcha, siz o'zi ajoyib odam ekansiz! — dedi sevinib.

— Ajoyib bo'lmay o'lay! — deb qori amakim qabrga ketmon
urdi. Keyin ko'plashib ketishdi. Hash-pash deguncha
Uzunqulqoq pirimning suyaklari ham chiqib qoldi.

— Ie, bu eshakning suyagi-ku! — dedi qabrdan suyaklarni
olayotgan kishi.

To'planganlar angrayib qolishdi. Bir xili xuddi «apshu» deb
aksirmoqchi bo'lgandek og'zini ochib, ko'zini yumgancha; bir
xili ham ko'zini, ham og'zini ochgan-cha; oldingi qatorda
turbanlar boshini orqaga tashlab, orqada turbanlar xiyol oldinga
egilgancha qotib turishardi. Nariroqda Bodom qori amakim
bilan Danak qori pochcham xuddi jin chalib ketgandek tildan
qolib, yoqalarini ushlashib, galma-gal yelka qisishyapti.

— Yo'q, otning suyagi. — dedi odamlardan biri nihoyat
tilga kirib.

— Kechirasiz, bu xachirning suyagi, — dedi ikkinchisi.

Ziyoratgohning mo'ylovdor qassobi suyaklarni qo'liga olib,
ko'zini qisib u yoq-bu yog'iga nazar tashladi-da:

— Eshakniki, — dedi ishonch bilan, — urg'ochi eshakning
suyagi...

Odamlar asta-sekin o'ziga kelib qabrni yana ham chuqurroq
kovlab ko'rish kerak, pirimning suyaklari ehtimol pastroqdadir,

deb iltimos qilishdi. Qabr yana kovlandi. Toshdan boshqa hech parsa chiqmadi. Yigirma choqli odam o'sha atrofni ilma-teshik qilib yubordi hamki — hech narsa yo'q.

— Xo'sh, taqsir, bu qanaqasi bo'ldi? — deb so'radi ziyorat-chilardan biri Bodom qori amakimdan.

— Men... yo'g'-e, yaxshisi, mullo Danak gapirsinlar. — orqaga tisarildi qori amakim, — bu kishi Uzunquloq pirimning avlodи bo'ladilar...

— Yo'q, o'zlaridan bo'lsin, — shunday deb Danak qori Bodom qorining orqasiga o'tib, bekinib oldi.

Odamlar o'rtasida avval pichir-pichir, keyin g'ala-g'ovur bosilmadi. Qorilar bizni laqillatib yurishgan ekan, degan gaplar ham bo'ldi. «Pirimning suyaklarini kofirlar o'g'irlab, o'rniga urg'ochi eshakning suyagini ko'mib ketishgan ekan..., mazmu-nidagi mulohazalar ham o'rtaga tashlandi. Nihoyat, lager qurilishida ishlayotgan soqolsiz bir chol o'rtaga chiqib: «Tog'ning ichkarisida bir yuz o'ttiz to'rt yoshga kirgan Qobilbo-bo ismli bir chol yashaydi. Har gal ko'rgani borganimda: «O'sha eshakka sig'inuvchilar», deb so'rashadi. Ehtimol, o'sha kishidan bir gap chiqar...» — degan edi, ko'pchilik chuvillab:

— O'sha cholni olib kelish kerak!

— Darrov mashina yuborish kerak! — deb qoldi.

Hazil-hazil bilan haligi soqolsiz cholni qurilishda ishlayotgan bir mashinaga o'tkazib toqqa jo'natib yuborishdi.

Pirimning qabridan urg'ochi eshakning suyagi chiqqani to'g'risidagi shum xabar birpasda yaqin o'rtadagi qishloqlarga ham tarqab, to bir yuz o'ttiz to'rt yoshga kirgan cholni olib kelgunlaricha ziyoratgohni odam demagani chumolidek bosib ketdi. Eski paranjini yopinib, hatto buvijonim ham kelib qoldi.

— Sen nima qilib yuribsan, Hoshim? — deb so'radi mendan.

— O'ziм, shunday... O'ynab yuribman. — tushuntirdim buvijonimga.

Qobilboboni mashinaning kabinasida olib kelishdi. Qo'ltig'idan olib Yong'oq qori pochcham va'z aytadigan tepalikka olib chiqishdi:

— Endi bolalarim... — entikib dedi Qobilbobo. — qarilik qursin, charchab qoldim. Bir oz nafasimni rostlab olay... zap to'planibsizlar-da, hammasini gapirib beraman...

Bu voqeaga bir yuzu yigirma yetti yil bo'ldi. O'shanda men yetti yoshli bola edim. Pastki qishloqda Rahim o'tinkash degan bir chol yashardi. Bechoraning bitta urg'ochi eshagidan boshqa hech narsasi yo'q edi. Toqqa chiqib o'tin kesib, o'sha eshagiga yuklab bozorga borar edi. Bir kuni tog'dan archa ortib kelayotganda, eshak mana shu men turgan tepalikdan pastga tushayotib, oyog'i tiyg'onib, yiqiladi-yu, beli cho'rt uzilib ketadi... Chol yig'laydi, siqtaydi, yigirma yil ro'zg'orini tebratishga yordam qilgan bu qari eshakni ko'p hurmatu e'zoz bilan mana shu yerga ko'madi. Charchab, qabrga suyanib dam olayotganida tog'dan begona o'tinchilar tushib kelishib:

— E, bobo, bu qanaqa qabr? — deb so'rashadi. Chol yig'lab:

— Valine'matimni ko'mdim, — deydi yarim hazil, yarim chin qilib, — meni yigirma yildan bo'yon boqib kelgan... Uzunquloq pirimni ko'mdim...

O'tinchilar bechora cholga achinib, bir tanga, yarim tangadan berib o'tib ketishadi.

Chol uch-to'rt yil mana shu yerda tilanchilik qilib Rahimqul o'lgandan keyin Azizzon eshon bu yerga kelib dahma soldirdi, tol, chinorlar ektirdi, buloqlarning atrofiga ko'rib turganlaringdek, harsang toshlar yotqizdirdi. Qabrnning ustiga marmar toshdan sag'ana qildirib:

— Uzunquloq pirim katta avliyo edilar. Kofirlar bilan jang qila-qila mana shu tepalik yonida shahid bo'ldilar... — deb boplab ma'ruza qildi.

Shu-shu bo'ldi-yu, Uzunquloq pirimning ovozasi yetti muzosotga tarqalib ziyoratchilar bu yerga seldek oqib kela boshlashdi. Kimki, bu gaplar yolg'on desa, uni toshbo'ron qilishga buyurdilar... Eh-he, bu yerda ne-ne eshon, eshonvachchalar boyib davrudavron surmadi... qo'rboshi zamonida ne-ne yigitlarning qoni to'kilmadi, bosmachilarga qarshi chiqqani uchun kofir deb atalib, bu qabr atrosida ne-ne azamatlar qo'ydek bo'g'izlanib ketdi...

Bir kun men ham bu yerga eshak ko'milgan, deb baloyi azimga qoldim, toqqa qochib, arang qutuldim.

Bundoq qarasam, odamlar xuddi gipnoz qilingandek qotib qolishibdi. Ammo hammalari ham qo'llarini musht qilib, tishlarini g'ijirlatib turibdi. Buvijonim bo'lsa nima qilarini,

shuncha yil aldanib kelgani uchun alamini kimdan olarini bilmay, bezgak tutgandek dag'-dag' qaltirayapti.

— Endi so'z qorilarga, qorilar gapirsin! — dedi Abdushukurov amaki.

Qori pochchalar Qobil bobo gapirib odamlarni og'ziga qaratib turgan paytda xayr-ma'zurni nasiya qilib sekingina juftakni rostlab qolishgan ekan, hech joydan topib bo'lmadi.

Odamlardan biri ajoyib bir taklif kiritib qoldi. O'sha aqlli odamning ta'rifi bilan eshakning suyaklarini yig'ib, sim bilan bog'lab, chinorga, eng novcha odamlarning ham qo'li yetmaydigan joyga osib qo'yishdi. Tagidagi bir parcha taxtachada esa birinchi sinf o'quvchilari ham bemalol o'qiy oladigan katta-katta harflar bilan mana bunday yozuv yozilgan edi:

«Bir yuz yigirma yetti yildan buyon dindorlar sig'inib kelgan, beli sinib o'lgan urg'ochi eshak — hazrati Uzunquloq pirimning suyaklari mana shu bo'ladi... Qo'l tekkizilmasin, shtraf o'n so'm».

XV bob

YAPROQLAR QARSAK CHALADI

Shunday qilib desangiz, ishlarim yana yurishgandan yurishib ketdi. Buvijonim meni boplab tarbiyalayman deb, o'rtoqlarimdan ajratib olib, uyga qamab, eshon pochchamga shogirdlikka berib jonginamni qiyayotgan edi. Endi u bu fikridan butunlay qaytganga o'xshaydi, nega desangiz, bugun ertalab namozga meni uyg'otmadi.

Ko'zimni ochib:

— Buvijon, men ham turaymi? — deb so'radim.

— Uxlayver, bolam, — dedi bувijonim qo'l siltab, — mening aldanganim ham yetar.

Buning ustiga xuddi o'sha kuni ertalab uchastkavoy amakim va'dasining ustidan chiqib yuk tashiydigan mashinaga eskiroq bo'lsa ham bitta kitob soladigan javon yuklab kelib qoldi. Mashinaning orqasini to'ppa-to'g'ri Oriflarning ko'cha eshigiga to'g'rila'dik. O'zimizning uyga tushirsak ham bo'lar edi-yu, lekin

gap-so'z ko'payishidan qo'rqidim. Buvijonimning odatini bilasiz-ku, axir har xil savollarni qalashtirib tashlashda algebra o'qituvchimizdan keyin qishloqda ikkinchi o'rinda turadi. «Nega militsioner senga shkaf keltirib berdi, nega boshqaga bermaydi, yo yashirinchcha aloqang bormi?..» degan savollarga ko'milib ketishim turgan gap. Shuning uchun to'ppa-to'g'ri Oriflarnikiga tushiraverdik.

Uchastkavoy amaki shkafni chertib:

— Taraqlashini qara, — deb qo'ydi, — eski bo'lsa ham, yangisidan yaxshi!

— To'g'ri, — dedim men ham sevinib, — bo'yab, ko'chgan taxtalarini qaytadan qoqsa — yap-yangi bo'ladi.

Orif shunaqangi xursand bo'ldiki, shunaqangi xursand bo'ldiki, shkafning bir chekkasidan ko'tarish o'rniga, mening yelkamdan quchoqlab:

— Sherik, sherikvoy! — deydi nuqul irg'ishlab, — kitoblarimning hammasi sig'adi endi, bemalol sig'adi. Ming rahmat senga!..

— Hatto o'zing ham sig'asan, — deb yana ham xursand qilib yubordim do'stimni, — oying bilan arazlashib qolgan kunlaringda ichiga kirib bemalol uxlayverasan...

Shkafni ko'plashib joyiga qo'yib kitoblarni tartibi bilan terib bo'lgan ham edikki, qovog'ini ayron xaltadek osiltirgancha Mirobiddinxo'ja kelib qoldi. «Senga aytadigan yashirinchcha gapim bor», deb meni qo'ymasdan tashqariga olib chiqib ketdi:

— Sherik, maslahat so'rab keldim, — dedi u shivirlab.

Xayriyat, mendan ham maslahat so'raydigan odam bor ekan bu dunyoda deb, ishonsangiz shu paytda boshim osmonga yetdi:

— Qanaqa maslahat?

— Hech kimga aytmayman, deb so'z bergin avval.

— Birovga aytasam. kallamni shartga kesib tashlayman.

— Men, sherik, bugun kechasi qochib ketmoqchiman...

Sen menga yo'l-yo'rig'ini o'rgatib qo'y. Axir sen bunaqa ishlarga ustasan-ku.

— Nima, sen ham qalpoqcha topib oldingmi? — deb yuborganimni bilmay qolibman. Aytishga aytdimu qo'lting'imda turgan qalpoqchamni paypaslab ko'rdim, yo'q, joyida turgan ekan.

— Qalpoq, topganim yo'q, — dedi Mirobiddinxo'ja, — men, bilasanmi, yangi do'ppimni kiyib qochmoqchiman.

— Nega endi qochmoqchi bo'lning?

— Ishlar chatoq, men rasvo bo'ldim, — yig'lamsirab dedi Mirobiddinxo'ja, — hech kimga aytmaysan-a? Xo'p, ochig'ini aytaman. Men o'tgan yili Azroil boboni ko'rganman. Xumga qamab olib, meni rosa savalagan. Yana tag'in yolg'on gapirib, odamlarni aldasang, joningni olaman degan.

— Rostdan-a? — deb qo'ydim jo'rttaga.

— Rost. Oyim, mana, qorilar rasvosi chiqib qochdi, endi qishloq o'zimizga qoldi. Tag'in xumga tushasan, bolam, deyapti. Men endi tushmayman desam, oyim boshimga mushtlab «tushmasang teringga somon tiqaman» deydi. Bu yodqa Azroil boboden qo'rqaman, qori pochchalarniyam, oyimniyam — hammasini yomon ko'rib qoldim. Yo'q, oyim o'zлari yaxshi-ku. mana shu yolg'on gapirtirgani yomon-da. Bu yodqa o'qishim ham rasvo bo'lgan, xumda o'tirib o'yinga tushaverib hammayoqni «2»ga bostirib yuborgan ekanman. Ko'chmay qoldim, oltinchida qolib ketganman.

Bir xil vaqtida, nima sababdanligini bilmaymanu, ammo gapga juda chechan bo'lib ketaman. O'zimdan katta odamlarni ham og'zimga qaratib o'tirgan paytlarim ko'p bo'lgan. Shu topda ham gapdonligim juda tutib ketdiyu Mirobiddinxo'jani ham xash-pash deguncha uydan qochish to'g'risidagi fikrdan butunlay qaytardim-qo'ydim.

— O'qish masalasida esa tashvishlanma, — dedim, — ikkovimiz birga o'qiyimiz. Xo'p desang, derazaning yonidagi katta partada birga o'tiramiz. Men bu yil albatta sifskom bo'lsam kerak. Seni tozalik komissiyasiga rais qilib qo'yaman. Qara, qo'llaring oppoqqina, tirnoqlaring olingan... Oyingni. hali aytganimdek, shu bugundan qoldirmay o'zim ko'ndiraman. Lekin mening borishimni avvaldan aytma, xo'pmi?

— Xo'p, — dedi Mirobiddinxo'ja xursand bo'lib.

— Demak, kelishdik. Qani, oppoq qo'lingni bir qisib qo'yaychi, tozalik komissiyasining bo'laja'k raisi, — deb

qo'llarini qattiq qisib, peshonasidan o'pib, qiqirlatib kuldirib do'stimni kuzatib qo'ydim.

Uyga kirib Sora xolamning odamlarni aldaydigan katta xumini qanday qilib sindirsam ekan, deb har xil rejalar tuzayotgan edim, ko'chadan avval mashinaning signali, ketidan bolalarning qiyqirig'i, Hoshim deb chaqirgani eshitildi. Tashqariga chiqib kelgan buvijonim:

— Hoshimjon, chiq, o'g'lim, o'rtoqlaring keldi, — deb qistadi, — lager qurilayotgan joyga borib, tosh terarmishsizlar.

— Chiqmayman, buvijon, — dedim jo'rttaga.

— Nega endi chiqmaysan, bolam?

— Men siz bilan o'tirib bu yerda har xil she'r o'rganaman. Narigi dunyoning payidan bo'laman... Nima qilaman, esi yo'q bolalarga qo'shibil.

— Narigi dunyosi qurib ketsin! — shunday deb buvijonim menga yaqinlashib asta meni tizzasiga oldi. Erkalab peshonam-lan o'pdi. — Obbo o'zimning eslik o'g'lim-ey, buvijoningning oltmisht yil eshakka sig'ingani ham yetar... Seni behuda qiyab qo'yibman. Mayli, yomon o'qisang ham o'rtoqlaringning ichida bo'l. Tur endi, qarab qolishdi.

Shartta o'rnimdan turdim-da:

— Buvijon, mana shu gapingiz uchun sizga, albatta. ko'zoynak olib beraman, — deb tashqariga chiqqa boshladim.

— Umringdan baraka top, bolam.

— Yo'q, buvijon, qo'shqavatligidan olib beraman. qo'shqavatligidan! — Yugurib ko'chaga chiqib ketdim.

Besh tonnalik katta mashina liq to'la bola ekan. Meni ko'rishlar bilan qiyqirishib, darrov qo'limdan tortishdi. Qancha vaqtlardan buyon bunaqangi ko'pchilik bo'lib to'planmagan edik. Sevinishib. qarsaklar chalib, ashula boshlab yuborganimizni o'zimiz ham bilmay qolibmiz. Sheriklarim mening o'yinlarimni sog'inib qolishgan ekan, men ham tarang qilib o'tirmay darrov kabinaning tomiga teskari o'tirib, o'ynashga tushib ketdim:

*Bo'sh bola, bo'sh bola,
O'yinlari besh bola,
besh bola,*

deyishib qarsak chalishganda egilib hammalariga salom berib qo'yaman.

O'yin-kulgi bilan ziyyoratgohga yetib borganimizni sezmay qolibmiz. Mashinadan tushib birinchi qilgan ishimiz chinorga osib qo'yilgan eshakning suyagini tomosha qilishu ostidagi yozuvni o'qish bo'ldi. Orifning fikricha, «eshak» deganda ikkita «sh» yezilar ekan. Men darrov e'tiroz bildirib nega endi, ikkita «sh» yozilar ekan, qari eshakka bitta «sh» yozishsa ham bo'laveradi, deb zo'rg'a ko'ndirdim.

Shu atrofda bir yo'la beshta buldozer ishlab, o'nqir-cho'nqir-larni tekislayotgan ekan. Tekislangan yerlardagi tuproqdan chiqib qolgan katta-kichik toshlarni tezroq terib olishda yordamlashishimiz kerak ekan. O'ng-tersini surishtirib o'tirmay, ko'ylaklarni yechib har tomonga uloqtirdik-da, ishslash mana bunaqa bo'ladi deb, ishga tushib ketdik. Men darrov yigirma chog'li bolani ajratib, alohida brigada tuzib, narigi brigadani o'zaro musobaqaga chaqirdim. Bilasiz-ku, qishlog'imizning bolalari sho'xlik qilib, doim oyilaridan gap eshitib yursa ham, ammo ishga kelganda katta odamlarni ham qochiradi. Ikki soat o'tar-o'tmas. uch paykal yerning toshini terib, chinorning tagiga uyub tashladik.

— Tag'in ish bormi, ko'rsating? — deb so'radi o'qituvchimiz Abdushukurov amakidan.

— Bir oz dam olib turinglar, hozir buldozer narigi yerga o'tib ketadi.

Endigma ziyyoratchilar har kuni maza qilib dam oladigan salqin buloqlar bo'yiga, soy ustidagi bahavo so'rirlarga o'tirib, birpas dam olsak olaylik, deb turgan edik, qishloq tomondan halloslagancha Zokir kelib qoldi:

— Meni chaqirmabsizlar-a! — dedi u xafa bo'lib.

— Chaqirish ham gapmi, — deb qo'ydi tosh tashishda hozircha ikkinchi o'rinni egallab turgan Mirobiddinxo'ja, — mashinaning signalini chalaverib, qishloqni ko'chirib yuboray dedik-ku!

— Men bo'lsam bog'da uxbab yotuvdim, — o'zini oqladi Zokir, — signalni eshituvdimu tush ko'rayotgan bo'lsam kerak, deb yotaverdim. Qani, menga ham ish bormi?

— Bor, — dedi o'qituvchimiz, — qani, bir «Kichkinajon»ga o'ynab yubor-chi.

Sizga aytaman deb, esimdan chiqib qolgan ekan, Zokir jindak uyquchiroq-ku, ammo qiziqchilik o‘yinlariga tushishda undan o‘tadigani yo‘q. Ayniqla, «Kichkinajon»ni qiyib tashlaydi.

Hammamiz katta chinor tagiga to‘planib, davra olib, Zokirni o‘rtaga chiqardik. Avval uyalib turdi-da, keyin qo‘llarini yoniga qisib san’atini ko‘rsata boshladi Zokir.

*Kichkinajon, kichkina,
Tovuqdan ham kichkina,
Tarovuzdan ham kichkina
Kichkinajon, kichkina,
Tariqdan ham kichkina,
Kichkinajon kichkina
Qo‘noqdan ham kichkina,
Kichkina, kichikkina.*

Yeru ko‘kni qarsak, qiyqiriq ovozi tutib ketdi. Ishonasizmi, xuddi shu paytda xursand bo‘lganidan tepamizdag‘i chinorning yaproqlari ham bizga qo‘shilib qarsak chalar edi.

O‘sha kuni lager qurilishidan qosh qorayganda xayrashdik. Do‘sstarim bilan xayrashib, uyimizga tomon jadal kelayotgan edim, to‘satdan qalpoqcham:

— Sheriklaring bilan uchrashganingdan xursandmisan? — deb so‘rab qoldi.

— Bo‘lmasam-chi?! — deb qo‘ydim.

— Bugun-erta o‘qishlar ham boshlanadi, xabaring bormi. Xabarim bor. Men bu yil yeng shimarib o‘qimoqchiman.

— Unda meni o‘z uyimga eltilib qo‘y, — dedi qalpoqcham. — qachon yordamim kerak bo‘lsa tortinmay boraver sen uchun hamisha xizmatga tayyorman...

Shunday qilib desangiz, men o‘sha kuni qadrdon qalpoqcham bilan ikkinchi bor xayrashdim.

— Xayr, qalpoqcham! — dedim ko‘zimga yosh olib, — biz yana ko‘rishamiz.

— Xayr, quvnoq do‘stim, — dedi qalpoqcham ham yig‘lab. — albatta, ko‘rishamiz.

MENING HAM DO‘STLARIM BOR

I bob

BIR TOVOQ SHIRGURUCH

Yigirma oltinchi avgust kuni, yo‘q, kechirasiz, yigirma yettinchi avgust ekan. Yigirma yettinchi avgustmikan-a? Har qalay, o‘sha kuni havo juda ham issiq edi-da, qishloq ko‘chalari jimjit, zog‘ ham uchmaydi. Tirik jon borki hammasi o‘zini salqinga urgan. Orifning kuchugi ham muzdekkina ariqda bag‘rini berib tilini chiqarib, hansirab yotibdi. Daraxtlar ham qilt etmaydi, butun narsalar turgan joyida qotib qolgandek. Tol shoxiga berkingan chumchuqlar ham chirqillashmay qolishgan, atrof dim, juda ham dim.

Biz bo‘lsak, ya‘ni Orif, Zokir, Ikromiddin olako‘z, Mirobiddin injiq — hammamiz tutdan chumchuq bola olib Mirzabuvanining bog‘idan shaftoli o‘g‘irlab, gumning etagida cho‘milishib, maza qilib o‘ynayotgan edik. Uzoqdan Dono chaqirib qoldi.

- Beriroq kelsang-chi! — dedim o‘rnimdan turgim kelmay.
- Yalang‘ochsizlar, uyalaman.
- Bo‘lmasa gapingni qattiqroq ayt.
- Sizni yangi muallim so‘rayapti.

Suvdan chiqqim kelmasa ham yangi kelgan muallim bilan tanishsam tanishib qo‘ya qolay, deb shoshilib kiyindim-da, uyga jo‘nadim.

Borsam, chindan ham hovlimizda begona yigit o‘tiribdi. Yoshi yigirma ikki-yigirma uchlarda, bo‘yi novcha, o‘zi orig, qop-qora sochini silliq qilib tarab olgan, yaqiniga borib tikilgan edim. yuzi cho‘ziq, ko‘zlari katta-katta, peshonasi do‘ng bir kishi ekan. Menga yer ostidan razm solgan edi. beixtiyor yurishdan to‘xtab:

— Assalomu alaykum! — deb yuborganimni o‘zim ham sezmay qolibman.

— Hoshimjonmisiz? — yangi muallim bir bosh uzumni cho‘qilab yeb o‘tirgan ekan, uni laganga qo‘yib, sekin o‘rnidan turdi-da ikki qo‘lini menga uzatdi.

Ma'lum bo'lishicha yangi muallimning ismi shariflari Vohid Soliyevich Soliyev ekan. Institutni bu yil bitirib, to'ppa-to'g'ri bizning qishloqqa ishga kelibdi. O'zi algebradan, matematikadan dars berarmish. Bundan uch kun avval, men o'qishim kerak bo'lgan 6 «B» sinfiga kurator etib tayinlanibdi. U, bu gaplarni menga emas, buvijonimga qarab gapirardi. Buvijonimga qarab yana davom etdi:

— Sinf o'quvchilarining shaxsiy delosi bilan tanishib chiqdimu, bir xillari bilan alohida-alohida gaplashib ko'rishga qaror qildim, — dedi u yana uzum yeyishga tushib.

— Yaxshi qilibsiz-da, aylanay, — deb qo'ydi buvijonim ham.

— Endi opoqi, o'z sififtdagi o'quvchilarning ota-onasi, uy sharoiti bilan ertaroq tanishib qo'yan yaxshi-da... Yolg'iz o'zim turaman. Qiladigan ishimning tayini ham yo'q.

— Ota-onalaringiz qayerda, aylanay? — deb so'radi buvijonim.

— Shaharda... Lekin uzumlaringiz shirin ekan, opoqi.

— Osh bo'lsin, yeyavering, qoqindiq. Uylanganmisiz?

— Yo'g'e, hali yoshmiz-u, opoqi.

— Kiyim-boshlaringiz kir bo'lsa, tortinmay olib kelavering. Vaqtibemahal issig'ingizdan ham, aylanay, o'zim xabar olib turaman... Ishqilib, mana shu shumshuqni sal epaqaga keltirib bersangiz bo'lgani. Dadasi ishdan boshqasini bilmaydi. Oyisi kunbo'yi fermada. Menga bo'yin egmay qo'ydi bu bola. Qarang, orqangizga o'tib olib, yelkasini uchirib menga muqom qilyapti...

— Qani muqom qilganim, orqam qichiyapti, o'shani qashiyapman, — dedim buvijonim begona odamga meni yomonlagani uchun sal jahlim chiqib.

Yangi o'qituvchi dadamga o'xshab xotin kishilarning gapiga ko'pam quloq solavermaydigan bir kishi ekan. Buvijonim gapiryapti-yu, u bo'lsa, nuqul uzum yeydi. Nihoyat, uzum ko'ngliga urdi shekilli, laganni chori bilan nariroq surdi-da, labidagi shirani oppoq sochiq bilan artayotib:

— Qani, Hoshimjon, beriroq keling-chi, — deb qo'ydi. So'rining bir chekkasiga omonatgina o'tirdim. Buvijonim nima ish bilandir boqqa kirib ketdi.

— Kanikulni yaxshi o'tkazdingizmi? — so'radi muallim.

— Yaxshi o'tkazdim.
— Qanaqa kitoblar o'qidingiz?
— Kitob o'qimadim, domla.
— Nega o'qimadingiz?
— Kitob o'qisam, shu deng, uyqum kelib, yuragim qisilaveradi.

— Yuragim qisilaveradi? — muallim hayron bo'lgandek menqa tikildi, — nega endi yuragingiz qisilar ekan?

— Men o'zi nervinniyman-da, domla, — dedim jo'rttaga hazilga olib.

— Nervinniyman? Halitdan-a, qanday qilib nervinniy bo'la qoldingiz?

— Domlalar uy vazifalarini juda ko'p berishadi-da, o'shalarni ishlayman deb, nervinniy bo'lib qolganman.

Muallim tizzasiga shappalab, kulib yubordi. Qotib-qotib kuldil. Kulganda og'zini katta-katta ochib, osmonga qarab kular ekan. Qahqaha ovozidan toldagi chumchuqlar xurkib har tomonga uchib ketishdi. Yangi muallimning bunchalik xursand bo'lganini ko'rib, men ham gapimni davom ettiraverdim:

— Undan keyin, singlim Oysha ham nervinniy, mendan qo'rqqanidan shunaqa bo'lib qolgan. Eng kichkina singlim Dono bor-ku, hu, ana qarang — so'rining tagida mushuk bolani o'ynatib o'tiribdi, o'sha ham nervinniy.

— Zig'irday qizcha-ya?

— Zig'irdak emas, ikkinchida o'qiydi... u ham nervinniy, bog'chada qo'g'irchoq talashaverib shunaqa bo'lib qolgan... biz hammamiz nervinniyimiz.

Muallim yana kulib yubordi. Bu gal ham chin yurakdan kulgan bo'lsa kerak, nega desangiz ko'zlaridan yosh chiqib ketdi.

— Obbo Hoshimboy-ey, Siz ja qiziqchi ekansiz. Menga ma'qul bo'lib qoldingiz.

— Mana shu qiziqchiligidan uchun buvijonim meni tiriklayin ko'mmoqchi bo'lib yuribdi, — arz qildim yangi muallimga.

— Nega ko'mar ekanlar?

— Bilmasam. Ishqilib, tiriklayin ko'mmasam murodinga yetmayman, deydilar.

Muallim menga tikilib, kulimsiragancha jim bo'lib qoldi. Nimalarnidir o'ylab ketdi. Peshonalari tirishib, ko'zlar qisilganini shundoqqina ko'rib turibman.

— Buvijoningizni xafa qilmang. Mening ham ana shunday buvijonim bo'lganda boshimga ko'tarardim. Qarang, kiyimlaringizni yuvib, dazmollab beribdilar. Hovlilaring ozoda, hammayoq supurilgan, saranjom-sarishta... Xo'sh, darsliklarning hammasi butmi?

— Hammasi tayyor-da, domlajon.

-- Qani, olib chiqing-chi.

G'izillib qirib uydan katta papkamni olib chiqdim. Bir xil fanlardan hali darsliklarim yetishmas ekan, buni men papkamni olib chiqayottanimda eslab qoldim.

O'sha kuni muallim meni boshlab borib, maktabdan darsliklar olishib berdi. Keyin menga o'xshash qoloqroq, bo'lgan yana uch o'quvchining uyiga birgalashib bordik. Soy bo'yidagi Akromlarnikiga ham birrov kirib chiqdik. Hovlilarida hayvonu qushlar shunaqangi ko'pki, avvaliga hayvonot bog'iga kirib qoldikmi, deb ikkovimiz ham hayron bo'lib qoldik.

— Domla, boshqa bolalarnikiga ham kiramizmi? — deb so'rardim qaytayotganda.

— Yo'q, endi bo'ldi, — deb qo'ydi muallim.

— Nega boshqalarnikiga kirmaymiz?

— Biz uylariga kirgan bolalar beshinchi sinfda yaxshi o'qimagan. O'shalar bilan alohida-alohida shug'ullanishga to'g'ri keladi.

— Demak, men bilan ham alohida shug'ullanasizmi?

— Siz ham o'tgan yili sinfda qolgansiz. Demak, siz bilan ham alohida shug'ullanishga to'g'ri keladi...

Gap bilan bo'lib maktabimiz hovlisidagi muallimlarga ajratib berilgan uyg'a yetib borganimizni ham sezmay qolibmiz. O'tgan yili bu uyda er-xotin Ryabovlar turishar edi. Eri nemis tilidan, malla sochli xotini rus tilidan dars berardi. Ikkala fandan ham sal chatoqroq bo'lgani uchun bu uyning yaqiniga ham yo'lamasdim. Hatto, o'sha atrosdan o'tganda jo'rttaga teskari qarab o'tardim. Vohid Soliyevich kutilmaganda meni mana shu uyg'a taklif qilib qolsa bo'ladimi. Ichkariga sal qo'rqibroq

kirib bordimu, xoh ishoning, xoh ishonmang, hangu mang bo'lib qoldim. Bu yerni kitobxonaning o'zginasi deysiz. Tokchalarga ham, oriq-semiz kitoblarni shunaqangi ko'p tashlashibdiki, asti qo'yaverasiz.

— Hammasi o'zingiznikimi? — birinchi savolim shu bo'ldi.

— Yo'q, Ryabovlarniki ham bor, — tushuntirdi muallim.

U, negadir, o'zi juda kam gapiradiyu nuqlul meni gapga soladi. Kunbo'yi mendan, so'ramagan narsasi qolmadni. Nega algebrani yomon ko'raman qochib ketishimning sababi nima, qaysi bolalar bilan mushtlashganman. Yong'oq qoriga shogird tushishga buvijonim nega majbur qildi, qishloqda namoz o'qiydigan nechta bola bor, qizlar ham namoz o'qiydimi — xullas, mana shunaqa narsalarni rosa so'radi-da.

— Jurnallar ham Ryabovlarnikimi? — deb so'radim jo'rttaga gapni chalg'itish uchun.

— Yo'q, bular meniki. O'qimoqchi bo'lsangiz, ola qoling. Keyin keltirib berarsiz.

— Shaxmat-chi, shaxmat ham ularnikimi?

— Yo'q, shaxmat meniki. O'ynaysizmi?

— Men shashkani bilaman-da.

— Qani oling, bir kuch sinashib ko'raylik-chi! Lekin bilib qo'ying. Men qattiq, o'ynayman.

— Men ham bo'sh kelmayman, domla.

Shashkani o'ynayotibmiz-u, lekin mening xayolim butunlay boshqa yoqda. Shu kungacha biron ta o'qituvchim menga o'zini yaqin olib muomala qolgan emas. Hammasi bezoridan olib, bezoriga soladi, sendan odam chiqmaydi, deb kamsitgani-kamsitgan. Vohid Soliyevich bo'lsa, mana meni odam qatoriga qo'shib, men bilan gaplashgani uyimizga boribdi, yonmayon o'tirib shashka o'ynayapti.

— Domla, mendan tuzukroq odam chiqmaydimi-a? — deb so'raganimni o'zim ham bilmay qoldim.

— Nega unday deysiz?

— Hamma shunaqa deydi-da.

— Bo'limgan gap, — dedi Vohid Soliyevich ketma-ket ikkita toshimni olib, — shoshmay tursangiz... hammasi uyalib qoladi.

O'sha kuni har qancha urinsam ham, baribir shashkadan omadim kelmadi: ketma-ket to'rt marta yutqizib qo'ydim. Lekin shunday bo'lsa ham yana to'rt marta yutkaziib, Vohid Soliyevichni xursand qilishga tayyor edim. Nega desangiz, hali aytganimday, bu kishini astoydil yaxshi ko'rib qoldim.

— Hovlingizga suv sepib beraymi? — dedim shartta o'rnimdan turib.

Vohid Soliyevich bosh chayqadi:

— O'zim sepaman. Siz mening ishimni qilib bersangiz, bora-bora men dangasa bo'lib qolaman-ku, Hoshimjon.

— Bo'lmasa picha qatiq olib beraymi? Judayam shirinda. Xuddi qaymoqning o'zi deysiz.

— Rahmat, uka, qatiqni uncha xushlamayman.

— Bo'lmasa, domla, men Sizga hali yegan uzumingizdan bir chelak keltirib beraman.

— Rahmat, uzum kerak bo'lsa o'zim boraman. Bahonada buvijoningiz bilan birpas gaplashib o'tirib kelaman. Ajoyib kampir ekanlar...

Vohid Soliyevich o'qib, rasmini tomosha qiling deb, menga bir dasta suratli jurnallar berdi. O'zimda yo'q, sevinib ketdim. Nega desangiz, surat tomosha qilib tagidagi xatlarni o'qishni joni dilimdan yaxshi ko'raman.

Qo'Itig'imdag'i jurnalni ko'rib, xayriyat, sening qo'lingda ham kitob ko'radigan zamonlar kelar ekan, deb buvijonim ham sevinib ketdi.

— Endi meni tiriklayin ko'mmaysizmi? — deb so'radim buvijonimdan.

— Voy tentagim-ey, shu gaplarni haliyam eslab yuribsani-mi-a? Qani, beriroq kel, bir achomlashib qo'yaylik.

Buvijonim bilan achomlashib bo'lganimizdan keyin so'riga chordana qurib o'tirib olib, singillarimu buvijonim, dadajonimu oyijonimga jurnallardagi suratlardan ko'rsatdim. Tagidagi xatlarni sharillatib o'qib berdim. Hammalari o'zlarida yo'q xursand bo'lib ketishdi. Hatto nazarimda shu paytda Oysha ham ich-ichidan sevinib o'tiribdi. Akam o'qishga havas qo'ysa, uy vazifalarini o'zi ishlab meni jonim ham tinchir ekan, deb sevinayotgan bo'lsa kerak.

Kechqurun so'rida shirguruch yeb o'tirib men yana Vohid Soliyevichni eslab ketdim... bechora bir o'zi matabning katta hovlisida zerikib o'tirgandir. Ehtimol, zerikkanidan hushtak chalib u yoq-bu yoqqa yurayotgandir, yo ovqat pishirmoqchi bo'lib, primusga o't qalay olmay qiynalayotganmikin-a?

- Oyi, ovqatingizdan yana bormi? — dedim.
- Dadangga olib qo'yganim qoldi. Yeysanmi?
- Muallimga olib bormoqchi edim.

— Kelin, ustiga sariyog'dan ko'proq solib bering, — gapga aralashib qoldi shu paytda buvijonim ham, — bir parishtalik yigit ekan. Hoshimjon, aytgin, tez tez kelib tursin.

Bir minutdan so'ng tovoqdagi shirguruchni katta sochiqqa o'rab, matab tomonga qarab o'qdek uchib borardim. Aytganimdek, Vohid Soliyevich kastryulga sho'rva solib, o'zi kattaligi xontaxtadek keladigan bir kitobni varaqlab o'tirgan ekan. Meni ko'rib, rostini aytsam, uncha xafa ham, xursand ham bo'lmadi:

— Ie, o'zim ham ovqat qiluvdim-ku, — deb kulimsirab qo'ydi, xolos.

Qaytayotganimda domlamiz yashab turgan uyning hovlisiga ko'zim tushdi-yu, yuragim «shuv» etib ketdi: Ryabovlar ko'chib ketgandan buyon bu atrofga suv kelmapti. Gullar qurigan, rayhonlar so'ligan, markazdagi ajriqlar sarg'aygan, olmalarning pastki shoxi suvsizlikdan quriy-quriy deb turibdi.

Kechasi Vohid Soliyevichga sezdirmasdan sug'orib qo'yishga, u kishini to'satdan juda-juda ham xursand qilishga qattiq ahd qildim. Buvijonim uyquga ketishi bilan katta ketmonni olib, matabning hovlisiga jo'nadim. Hovliga suv kiradigan quloq, ariqlarni ochib, asta-sekin katta anhorga chiqib bordim-da, yarim tegimon keladigan suvni ochib yubordim. O'sha yerda, anhorning shundoqqina labida jindakkina mizg'ib olmoqchi bo'lib, uyqum qurib ketsin, tong otguncha dong qotib uxlab qolibman. Uyg'ondimu oyoqni qo'lga olib matabning hovlisiga yugurdim. Andak kechikkan ekanman. Hammayoqni suv bosib ketibdi. Vohid Soliyevich tizzasidan suv kechib, nishabini qayqqa olishni bilmay, garang bo'lib turgan ekan:

- Ketmon kerakmi? — deb so‘radim nima deyishni bilmay.
- Tezroq, keltiring, tezroq! — dedi muallimimiz entikib. Ertalabgacha suv bilan olishib chiqdik.

II bob

JARANGLA, QO‘NG‘IROG‘IM

Grtaga o‘qish boshlanadi, degan kuni kechasi, rostini aytib qo‘ya qolay, uxlay olmadim. Har xil shirin xayollar surib, bir mahal uxlاب qolibmanu xayolimning bir tomoni sekingina tushga ulanib ketganini o‘zi payqamay qolibman. Bir vaqt bunday qarasam, Otajon Azizovich jamiki o‘quvchilarni to‘plab, menga maqtov qog‘ozи topshirmoqchi bo‘layotgan emishlaru men xomkalla bo‘lsam, uni olmayman deb, qochib yurgan emishman. Nihoyat, meni ushlab qo‘limga maqtov qog‘ozini zo‘rlab berishdi. Qarsak demagani, hammayoqni qoplab ketdi. O‘zim ham qo‘shilishib qarsak chalib yuboribman deng.

— Hoshim, tek yotasani, yo‘qmi — deb buvijonim sekingina biqinimga turtib qo‘ydi.

— Maqtov qog‘ozim qani? — so‘radim uyqusirab.

— Qanaqa maqtov qog‘oz?

— Hozir qo‘limda turuvdi-ku?

— Uyqusirama. O‘ng tomoningni bosib yot.

O‘ng tomonimni bosib yotgan edim, chindan ham dong qotib uxlاب qolibman. Qattiq zang ovozidan uyg‘onib ketdim. Maktabimizning hovlisidagi qari tutning shoxiga katta temir osib qo‘yishgan edi. Kimdir ana o‘shani jaranglatib uryapti. Xiyol o‘tmay gorn ham chala boshlashdi, yana xiyol o‘tmay yoniga childirma ovozi qo‘silib ketdi.

— Salom, maktab, salom, sentyabr! — dedim-da, sakrab o‘rnimdan turdim. Nonushta ham qilmay papkani qo‘ltiqqa olib, o‘zimni ko‘chaga urmoqchi bo‘lgan edim, buvijonim:

— Singillaring bilan ketasan! — deb yo‘limni to‘sdi.

Bunday qarasam... Obbo, sochlariга lentalar taqib, oppoqqina ko‘ylaklarini kiyib, bir gazeta gulni bag‘riga bosib bir chekkada Donoxon turibdilar!

— Xohladimga boryaptilarmi? — deb sekingina biqinidan chimdib qo'ydim.

Nariroqda Oyshaxon ham yasan-tusanni joyiga qo'yib, tayyorgarlik ko'ryaptilar.

— Qani, maktab tomon shagom-marsh! — dedim-da, ikkovini oldimga solib ko'chaga chiqdim.

Hay-hay, bugun ko'chada chindan ham bayram bo'lyapti, hamma yasangan-tusangan, qo'llarida gul, lablarida kulgi, maktabga shoshishyapti. Maktab tomonda hamon gorn yangraydi, childirma gumburlaydi:

<i>Gumbura gum,</i>	<i>Maktab borar.</i>
<i>Gumbura gum,</i>	<i>A 'lo o 'qish</i>
<i>Chal tezroq!</i>	<i>Niyati, niyati,</i>
<i>Mulla Hoshim</i>	<i>Algebra,</i>
<i>Ona tili</i>	<i>Chal tezroq.</i>
<i>Hammasi ham</i>	<i>Chal tezroq.</i>
<i>Besh bo 'lar,</i>	<i>Gumbura gum,</i>
<i>Besh bo 'lar.</i>	<i>Gumbura gum!..</i>

Maktab hovlisiga o'yinga tushib, muqomlar qilib kirib bordim. Gornni Asad degan bola-yu childirmani Sulton yig'loqi chalayotgan ekan. Shartta qo'lidan oldimda, yengni shimarib, barmoqlarimni ho'llab, childirma chalish mana bunaqa bo'ladi, deb savalab ketdim.

*Taqa tum-tum, tum taka tum,
Har yonlarni kezib yurdim.
Yaxshi-yomon barin ko 'rdim.
A 'lo o 'qiyman deb keldim.*

Ana shunaqangi gaplarni xayolimdan o'tkazib, childirmani zavq bilan urayotgan edim, kimdir orqamdan kelib bilagimdan mahkam qisdi. Qarasam, Vohid Soliyevich ekan:

- Barakalla, childirmani yaxshi chalar ekansiz!
- Boplab tashlaymiz-da, domlajon!

— Chalavering, qattiqroq chaling! — deb Vohid Soliyevich yana qayoqqadir ketdi. Aksiga yurib xuddi shu paytda qo'llarim charchab qolgan edi. Childirmanni yonginamda ko'zni mo'ltillatib turgan Sulton yig'loqiga uzatdim-da, do'stlarim bilan quchoqlashib ko'rishib ketdim. Maktab hovlisiga birin-ketin yettinchi sinfga bir amallab ko'chib olgan Zokirvoy, kutubxona tashkil qildim, deb kerilib yurgan Orisboy, mendan qo'rqqanidan doim oxirgi soatdan qochib ketadigan Hakimjon, Mirobiddinxo'jalar kirib kela boshlashdi. Bolalar to'p-to'p bo'lib gaplashishar, lagerlarda, sayohatlarda ko'rgan-bilganlarini bir-biriga so'zlab maqtanishar, kulishar edi. Ikrom kemaga tushib, daryoda suzibdi, Shoolim dadasi bilan cho'lida qovun ekishgan ekan, bitta qovunni so'yishsa, ichidan tarvuzning urug'i chiqib kelibdi.

— Yolg'on! — dedi Zokir ishonmay.

— Bas boylashaman, — dedi Shoolim gapiga hech kim ishonmaganiga yig'lagudek bo'lib.

Yettinchi sinfda o'qiydigan bir oyog'i cho'loq Rafiq shaharda Afrikadan kelgan negrlarni o'z ko'zi bilan ko'rib, o'shalar bilan bitta stolda yonma-yon o'tirib ovqat yebdi. Qorasi kiyimiga yuqarmikan, yo'qmikan, deb sinchiklab qaragan ekan, ko'ylagining yoqasi oppoq emish. Bu yil biz bilan o'qiydigan Shohida mening oyim ishlaydigan fermada buzoq boqqan ekan, ferma mudiri: «O'ninchini bitirsang, seni sigir sog'uvchi qilib olaman, rasmingni gazetada chiqartiraman», deb va'da beribdi.

Xuddi shu paytda turnikka chiqa olmaydigan fizrugimiz Odiljon aka baland ovoz bilan, hamma bo'y-bo'yi bilan, sinfsinfi bilan safga tizilsin, deb buyruq berib qoldi. Bir-birimizni itarishib, turtishib, endigina safga tizilib bo'lgan edikki, ichkaridan mening jonajon muallimlarim — Vohid Soliyevich, algebra o'qituvchisi Qobilov, qadrdon direktorimiz Otajon Azizovichlar birin-ketin chiqib kelishdi. Otajon Azizovich meni ko'rsin, deb oyog'imning uchida turib shuncha bo'ynimni cho'zaman, qani endi bir qyio boqsa!

Direktorimiz o'quv yili boshlangani bilan bizni tabriklab, hammamiz a'lo o'qishda, a'lo xulqli bo'lishda bir-birimizga

namuna bo'lishimiz kerakligi to'g'risida roppa-rosa 21 minut gapirgandan keyin o'qimagan kishi u dunyoyu bu dunyo odam bo'lmaydi, degan mazmunda ham yetti minutcha gapirib, oxirida:

— To'g'rimi, Hoshim? — deb so'rab qo'ydi mendan.

— Juda to'g'ri, — dedim men ham shoshib-pishib.

— A'lo o'qish bu senga childirma chalish emas! — dedi bir chekkada turgan Qobilov domla.

— Bu yil algebrani ham childirma qilib yuboraman, domlajon, — dedim men ham gapdan qolmay.

Majlis tugab qiy-chuv, to'polon bilan sinf rahbarlarimiz boshchiligidagi o'z sinfimizga qarab yo'l oldik. Mirobiddinxo'ja bilan kelishib, deraza oldidagi partani tanladik. Nega desangiz, bu yerdan ko'chadan o'tgan-ketganlarni bemalol ko'rib o'tirsa bo'ladi. Joy-joyimizga o'tirishimiz bilan Vohid Soliyevich:

— Qani, galstuklarni bir to'g'rila olinglar-chi! — deb buyurdi.

Galstuklarni to'g'rila oldik.

— Abbasov, nega sen kir galstuk taqib kelding? — so'radi muallim.

— Yangisini taqsam kir bo'lib qoladi-da, — hazilga olib dedi Akrom.

Bolalar sharaqlab kulib yuborishdi. Muallim kulmadi. Akromga qarab shunday bir tikildiki, bolalar kulgisi bo'g'zida qotib qolgandek bo'lди.

— O'quvchining intizomi galstukni qanday taqqaniga qarab bilinadi. Tushunarlimi?

— Ertaga yangisini taqib kelaman, — sekingina dedi Akrom.

Xuddi shu paytda sinfning eshigi ovozsiz ochilib ostonada Akromning bu yil birinchi sinfga kelgan singlisi Hojar ko'rindi.

— Aka, mening familiyam nima bo'ladi? — deb so'radi u qo'rqa-pisa. Bolalar yana kulmoqchi bo'lib chog'lanishdi-yu, ammo muallimning haligi qarashi eslariga tushib ketdi shekilli, hech birlari botina olmadi.

— Familiyang Abbasova bo'ladi, — tushuntirdi Akrom singlisiga.

Shundan so'ng muallim yo'qlama bo'yicha o'quvchilar bilan birma-bir tanisha boshladi. Oxirida o'zini ham tanitdi:

— Meni Vohid Soliyevich, deb chaqirasizlar!

— Xo'p bo'ladi, domla, — dedi Mirobiddinxo'ja!

— Domla degan so'z, bugundan e'tiboran ishlatilmasin! — ta'kidladi Vohid Soliyevich, — kimki meni domla deb chaqirsa, javob bermayman. Qani, sinfkom qilib kimni saylaymiz?

Bo'yim novcharoq bo'lgani uchun omadim kelib meni saylab yuborisharmikan, degan yashirin bir umidda negadir o'zimdan-o'zim ham xursand bo'lib, ham uyalib qizarib-bo'zarib o'tiribman. Bordiyu saylaymiz, deyishsa, shoshib qolib yo'q, deb qo'ymay deb o'zimni xushyor tutishga tirishib turgan edim:

— Hamroqulning o'zi bo'la qolsin! — deb qoldi kimdir oradan. Shundan keyin butun sinf:

— Hamroqul bo'lsin!

— O'zi a'lo o'qiydi.

— Intizomi ham yaxshi, — deb har tomondan chuvillab yubordi. Bolalar chuvillashgan sari men o'zimdan-o'zim battar uyalib, bo'ynimni ichimga tortaman deng.

— Tozalik komissiyasiga raislikka kimni ko'rsatamiz? — so'radi Vohid Soliyevich. Hamma jim. Nazarimda kimni saylasak ekan, deb har biri o'zicha o'ylayotganga o'xshaydi. Shartta o'rnimdan turdim:

— Mirobiddinxo'jani saylaymiz. Qaranglar, bo'yoni ham oppoq, kiyimlari ham yuvilgan, dazmollangan. Oyisi dazmol bosishni bilmaydi, o'zi dazmollagan. To'g'rimi? Undan keyin, bitta-yarimtalarining tugmalaring uzilib ketsa, darrov qadab ham beraveradi, do'ppisining ichiga doim igna qadab yuradi. to'g'rimi? — shunday deb do'stiginamning do'ppisini olib, ich tomonini o'quvchilarga qo'rsatgan edim. chindan ham qizagida ikkita ko'rpa qaviydigan igna turgan ekan — bolalar kulib yuborishdi. Hazil-hazil bilan Mirobiddinxo'ja tozalik komissiya-siga rais bo'lib ko'tarildi.

Ana shundan keyin sinf rahbarimiz o'quvchilar bir-birlari bilan musobaqalashib o'qishlari kerak, a'lochi o'quvchilar qoloq o'quvchilarni musobaqaga chaqirsin, bir-biriga qo'lidan

kelgancha ko'maklashishsin, deb qoldi. Hamroqul birinchi bo'lib Akromni musobaqaga chaqirdi. O'qituvchi:

— Ko'ndingmi? — deb so'ragan edi, Akrom o'rnidan turib kafti bilan og'zini bekitdi-da:

— Im... — deb qo'ydi.

— Xo'pmi, yo'qmi? — yana so'radi muallim.

— Imm, — dedi yana Akrom. Xuddi shu paytda uning ko'zлari olayib, lablari qiyshayib ketdi. Hammamiz qo'rqib ketdik. Yonida o'tirgan bola:

— Vohid Soliyevich tomog'iga non tiqilib qoldi, — dedi shoshilib. Keyin zarb bilan yelkasiga bir musht tushirgan edi, yo'q, do'stimning tomoqqinasiga qurib ketmagur kolbasa tiqilib qolgan ekan, og'zidan bir parcha go'sht uchib chiqdi. Hamma kulib yubordi. Bu gal Vohid Soliyevich ham o'zini tutib tura olmadi. Halidan buyon jiddiy turganini ko'rib, rosa siqib suvimidni ichadigan sinf rahbariga uchrab qoldik shekilli, deb hammamiz ham qo'rqib, yuragimizni hovuchlab turgan edik. Kulganini ko'rib, o'zimizni sal erkinroq tuta boshladik.

— Men u bilan musobaqa o'ynamayman, — dedi Akrom sinfda g'ovur bosilgach.

— Nega o'ynamaysan?

— O'tgan yili varragimni olib, pulini bermagan.

— Hecham-da, — o'rnidan turib ketdi Hamroqul, — men senga uning o'rniغا avtoruchka bergen edim-ku!

— Avtoruchkang yozmas ekan, varragimni to'lab qo'y. Vohid Soliyevich shartta o'rnidan turib:

— Uyat emasmi! — dedi-da, ikkovini ham o'rniغا o'tkazib qo'ydi. Keyin musobaqa o'ynagan boshqa bolalarning familiyasini daftariga yoza boshladi. Bir mahal navbat menga yetib qoldi-ku.

— Ro'ziyev kim musobaqaga chaqiradi? — so'radi muallim. Hozir bolalar meni talashib qolishsa kerak, deb o'yladimu, o'zimdan-o'zim xursand bo'lib ketdim. Ammo bir minut, ikki minut... mana o'n minut o'tdi hamki, hech kimdan sado chiqmaydi. Shunaqa o'sal bo'ldimki, asti qo'yaverasiz. O'tirishimni ham tikka turishimni ham bilmay, nuqul barmoqlarimni g'ijimlayman deng.

— Nahotki, Ro'ziyevga hech kim do'stlarcha yordam berishni istamasa, — hayron bo'ldi muallim. Shundan keyin ham bittasi g'ing demasa-ya, qizarib-bo'zarib endi o'rninga o'tirayotgan edim:

— Men musobaqaga chaqiraman! — deb qoldi oldingi partada o'tirgan Saddinisa. Avvaliga, o'lay agar butunlay ishonmadim, meni mazax qilyapti, deb o'yladim. Nega desangiz, anovi kuni Saddinisa boshiga o't qo'yib daladan qaytayotganida ariqning ichiga berkinib olib, it bo'lib vovillab. panalab orqasidan quvib rosa o'takasini yorgan edim. O'sha kuni Saddinisa dadangga aytib bir kaltaklatmasammi, degan edi. Esidan chiqib ketdi shekilli, dadamga aytib kaltaklatmadи. Kaltaklatish o'rniqa, bugun, hech kim meni mensimay, odam qatoriga qo'shmay turgan bir paytda, hijolatdan qutqarib jonimga ora kirib o'tirsa-ya, bunisi necha puldan tushdi endi, Mullahoshim!

— Hazillashayotganing yo'qmi? — so'radim qo'rqa-pisa.

— Rost aytyapman, — menga emas, muallimga qarab dedi Saddinisa.

Sal vaqt o'tmasdan qo'ng'iroq chalinib darslar ham boshlanib ketdi. Dars boshlangandan keyin, o'zingiz ham bilasizki, o'qituvchilar ishni darrov savol-javobdan boshlashadi. O'sha kuni to'rtta fan kirdi. Lekin to'rtovida ham yangi dars o'tilmay, nuqul o'tganlarni qaytarishdi, javob bermagan bola qolmadi. Men kamtarlik qilib derazadan o'tgan-ketganlarni tomosha qilib, jimgina o'tiraverdim. Nega desangiz, o'tgan yili safarda bo'lganim uchun hammasi esimdan chiqib ketgan ekan. Geografiya muallimimiz menga ko'zi tushishi bilan:

— Iy-e, Hoshim sen ham shu yerdamisan? — deb negadir kulimsirab qo'ysi.

Xullas, oltinchi «B» sinfida men yana o'qishlarimni boshlab yubordim. Darsdan qaytayotganimizda Saddinisa yonimga kelib:

— Hoshim aka, darsni biznikida tayyorlaymizmi yoki sizlarnikiga boramizmi? — deb so'radi.

Bugun men yangi-yangi do'stlar orttirganim, hech qaysi fandan ikki olmaganim, biron ta ham o'qituvchim dakki

eshitmaganim uchun o'zimda yo'q xursand edim. Shuning uchun ham:

- Yo'q, darsni ertaga tayyorlaymiz, — deb qo'ya qoldim.
- O'zingiz bilasiz. Lekin oyingiz anovi kuni biznikiga borib, oyim bilan gaplashib o'tirganlarida yig'ladilar...
- Nima deb yig'ladı?
- Hoshim meni kuydirgani-kuydirgan, deb yig'ladilar.
- Hechqisi yo'q, hozir borib bir kuldiraman, hammasi esidan chiqib ketadi, — dedim-da, tezroq yurib ilgarilab ketdim. Meni Akrom kutib turgan edi-da.

III b o b

SADDINISA

Гendi bu qizning kimligini sizga aytib bersam, ko'zлari katta-katta, yuzlari cho'ziqqina, sochini maydalab o'rib, uchiga o'zimizning paxtadan jamalak qilib, orqasiga tashlab yuradi. O'zi juda nozik, qattiqroq yo'talib yuborsangiz shabadasiga uchib ketadigandek. Yegan ovqati aql bo'lib, to'ppa-to'g'ri miyasiga boradimi, kallasi shunaqangi tez ishlaydiki, uning oldida hozir yettinchi sinsda o'qiyotgan Orif ip esholmaydi. Arifmetikayu geometriya deysizmi, rus tiliyu nemis tili deysizmi — hammasidan besh. Faqat bo'lar-bo'lmasga uf tortib burnini jiyiraverishi menga yoqmay qoldi. Uning tirishqoqligini aytib bersam, yoqangizni ushlaysiz. Kun bo'yi tinim yo'q — g'imir-g'imir. Mitti qo'llari charchamaganiga hayronman. Buning ustiga haddan tashqari yopishqoq, haligi, bahorda yomg'ir yoqqanda o'riklardan yelim chiqadiku, xuddi ana o'shaning o'zi deysiz.

- Hoshim aka, qachon dars tayyorlaymiz?
- Hoshim aka, bugun o'ynagani bormaysiz, — deb bir minut bo'lsin holi-jonimga qo'ymarydi.
- Ko'p qiynayverma, puchuq, — deb qo'yaman ba'zan.
- Nega unaqa deysiz? — xafa bo'lgandek so'raydi.
- Axir burning puchuq-da.
- Puchuq bo'lsa sizga nima, — deb Saddinisa arazlagan kishi bo'lib ba'zan teskari o'girilib oladi.

Shu paytda biz Saddinisalarning uyida ostobga qarab tushgan torgina bir xonada dars tayyorlab o'tiribmiz. Hovlida Saddinisaning bog'bon bobosidan boshqa hech kim ko'rinxaydi. Dadasi hisobchi bo'lib ishlaydi, hozir idorada chiq-chiq qilib cho't qoqib o'tipgan bo'lsa kerak. Oyisi bog'chada tarbiyachi, u ham ishda hovli yuzida tuxumdan qolgan tovuqlar timirskilanib yurishibdi. Tepaga baland qilib ko'tarilgan tokning uzumi hali uzilmaganligi uchun zag'chalar chag'-chag'lashib uzum talashishadi.

— Ey, Hoshim aka, muncha angrayasiz? — jerkib berdi Saddinisa.

— Qani angrayganim?

— Meni o'qitib qo'yib, o'zingiz butunlay boshqa tomonlarga qarab o'tiribsiz... rus tilidan nechanchi mashqni bergan edi?

— Esimda yo'q.

— Uch yuzu ellik birinchi mashq. Bilib turibsizu, o'zingizni bilmaganga solasiz-a, kundaligingizga yozib olgan edingiz-ku.

— Yozishga yozuvdimu, Nina Timofeevna shartini tushuntirayotganda yaxshi anglamay qoluvdim, — deb o'zimni oqlay boshladim. Saddinisa mening kitobimdan 351-mashqni qanday bajarish kerakligini ruschalab dona-dona qilib o'qib berdi.

— Endi tushundingizmi? — qoshlarini chimirib so'radi u.

— Yo'q, butunlay tushunmadim.

— Qani ayting-chi, rus tilida nechta rod bor?

— Oltita... yo'q, uchta.

— Qani, birma-bir ayting-chi?

— Mujskoy, jenskiy, sredniy.

— Qaysi so'zlar mujskoy rodga kiradi?

— Mujskiy so'zlar, — dedim shosha-pisha.

— Yo'q, qanday tovush bilan yakunlanishini so'rayapman.

— Jenskiy rodni aytaymi? Jenskiy rodning oxirgi tovushi a, ya... Topdimmi?

— Topdingiz.

— Endi sredniy rodni aytib ko'ring-chi?

— Hozir... yo'q, esimdan chiqib qolibdi.

— Pero qanaqa rod?

— Topdim, — sevinganimdan o'rnimdan turib ketayozdim,
— o, ye bilan tamom bo'lgan so'zlar sredniy rod bo'ladi. Pero,
pole, metro...

— Hoshim aka, hammasini bilar ekansiz-ku, — xursand bo'lib
dedi mening kichkina muallimacham, — faqat o'zingiz
dangasasiz-da.

Mana shu maqtovlardan keyin o'zim ham jindakkina
taltayib ketdim-da:

— Puchuqvoy, biz ham chakana emasmiz! — deb o'rimdan
turib o'yinga tushib yubordim. Ana shundan so'ng mening
talabchan muallimacham qoshlarini chimirib kipriklarini
pirpiratib, 351-mashqning shartlarini tushuntira ketdi. Uch xil
roddagi so'zlar ishtirokida so'z birikmalari tuzishimiz kerak
ekan. Darrov daftaramning bir varag'ini qalam bilan uchga bo'-
lib, har bir bo'lak ustiga rodlarni yozib qo'ydimu, ikkovlashib,
ishga kirishib ketdik.

— Tovarish qanaqa rod? — deb so'raydi Saddinisa.

— Mujskiy rod-da, tovarish Saddixon, — deb qo'yaman.

— Yoniga bitta so'z qo'shingchi.

— Moy tovarish Akram xoroshiy, — dedim yana.

— Molodes, Hoshim aka, — yana maqtab yubordi
Saddinisa, — endi shu so'zlarni daftarga yozamiz.

Shunday qilib desangiz, birpasda bir varaq daftarni liq
to'ldirib tashlabmiz. Aqlim ko'payib, buning ustiga chidamli
ham bo'lib borayotganimdan Saddinisa o'zida yo'q xursand,
o'zimni esa asti qo'yaverasiz, har bitta so'zni yozib
bo'lganimdan so'ng qo'limni ko'ksimga qo'yib daftaramga
salom berib qo'yaman.

— Voybo'y, — dedi bir mahal Saddinisa daftaramga ko'z
tashlab, — vij-vij xato-ku!

— Nimasi xato? Hammasi to'g'ri, — dedim jahlim chiqib.

— Zelyoniy so'zi «e» bilan yoziladi. Siz bo'lsangiz «i» bilan
«zilyoniy» deb yozibsiz. — Saddinisa daftaramni qo'liga olib,
xuddi Nina Timofeevnaga o'xshab qizil qalam bilan hamma
xatolarini ko'rsatib berdi. Narigi betga qayta boshdan yozishim
kerakligini aytdi. Gapni ko'paytirsam, Saddinisa sen bilan endi
dars tayyorlamayman, ezma ekansan, qani endi jo'nab qol,

deyishi mumkin edi. Shuning uchun ham aytganiga darrov ko'na qoldim. Irodamni ishga solib, qiynalib, terlab-pishib bo'lsa ham bir bet yozuvni qayta ko'chirib chiqdim. Umrim bino bo'lib bir o'tirishda mana shunchalik ko'p xat yozmagan edim. Mana shu bugun quyosh charaqlab yer-ko'kka mo'lu ko'l nur sochayotgan bir pallada. Saddinisaning sichqonning hidi anqib turgan torgina darsxonasida bu ishni bajardim.

— Saddinisa! — dedim boshimni ko'tarib, — hovlingni supurishga yordamlashib yuboraymi?

— Nega endi, boshqa ishingiz yo'qmi?

— Senga yordamlashgim kelyapti-da, — dedim sekin hovliga chiqib, — ochig'ini aytsam, senga biron yaxshilik qilgim kelyapti.

Ammo Saddinisa juda qaysar qiz emasmi, o'z gapida turib oldi. Hech ishga qo'l urdirgani qo'ymadni.

— Agar menga yaxshilik qilmoqchi bo'lsangiz, — dedi u ingichka qoshlarini chimirib, — fizikani takrorlaymiz.

— Fizikadan topshiriq bergani yo'q-ku?

— A'lochi bo'laman desangiz, o'qituvchi topshiriq bermasa ham o'tgan darslarni takrorlab borish kerak.

Boshqa birov shunday deganda ishonmagan bo'lardim. Ammo Saddinisaning hamma gaplariga hech ikkilanmay ishonadigan bo'lib qolganman. Shuning uchun ham darrov fizika kitobini ochib:

— O'tgan darsda «Torozi» temasini o'tganmiz, — dedim.

— Qani aytinq-chi. torozi deb nimaga aytildi? Esimdan chiqib qolgan ekan, kitobdan o'qib berdim.

— Endi esingizda qolganini aytinq, — qistab turib oldi Saddinisa.

— Jismlarni tortish uchun ishlatiladigan asbob torozi deyiladi.

— Torozi necha turli bo'ladi?

— Laboratoriyalarda analistik torozi, magazinlarda stol torozi ishlatiladi, — dedim-da, — u yog'iga o'zimdan ham jinday qo'shib qo'ydim, — chayqovchilar o'g'ri torozi ishlatishadi...

Saddinisa kulib yubordi. Uning kulganini ilgari hech eshitmagan ekanman. Ovozi juda tiniq, jaranglab chiqar ekan. Yuzlarida kuldirgich ko'rinish, ko'zlarini butunlay yumilib ketdi.

— Kitobda o'g'ri torozi haqida yozilmagan-ku? — dedi u kula-kula.

— Kitobda yozilmagan bo'lsa, bizning kitobda yozilganda, Saddinisaxonim...

Fizikaning ketidan ona tilini ham tayyorlab bo'lgach, Saddinisa, bas endi, deb kitoblarni yig'ishtira boshladi.

— To'xta, yana birpas tayyorlaylik, — dedim qizishib.

— Dalaga o't tergani boraman, — gapimga qulq solmay dedi Saddinisa.

— Unda dalaga men ham boraman. Senga o't terishib boraman. Faqat yo'q dema, yo'q desang, ertaga dars tayyorlagani kelmayman...

O'sha kuni quyosh charaqlab turgan bo'lsa-da, havo uncha salqin ham, uncha issiq ham emas edi. Ariqlar bo'yidagi o'tlar sarg'ayib qolgan, daraxtlarning bargi to'kilib oyoqlar ostida shildiraydi, osmon shishaday tiniq olis-olislarda qushlar to'p-to'p bo'lib uchib, oppoq bulutlarni cho'qilab o'ynashadi. Suvi ozayib qolgan anhor bo'ylab dalaga boryapmiz, anhorning suvi shunaqangi tiniq, shunaqangi musaffoki, ostidagi qumlar, shisha siniqlari, yaltiroq toshlar bemalol ko'rinish turibdi.

— Saddinisa, ke, quvlashamiz! — dedim shu paytda negadir zavqim oshib...

Ertasiga oyim kundaligimdag'i ikki to'rt bahoni ko'rib sekingina peshonamdan o'pdi-da:

— Dadasi, Hoshimjonga shim-kostyum olib bersangiz bo'larkan, qarang, shimi titilib ketibdi, bolam bechoraning, — deb qo'ysi.

Shunday qilib, men ham nihoyat yaxshi o'quvchilar qatoriga qo'shila boshlagan edimu, ammo... qurib ketmagur mana shu «ammo» tufayli doim ishlarim chappasiga aylanib ketaveradi... ammo bir voqeя bo'ldi-yu... ha, mayli, qolganini ertaga aytib berarman.

AKROM BO'RI USHLABDI

Papkamni yelkamga osib, Saddinisalarnikiga dars tayyorlagani ketayottan edim. To'yib qatiqli go'ja osh ichganim uchun kayfim chog', ona tilidan o'tgan kishilik olmoshlarini o'zimcha kuyga solib, «men, sen, u; biz, siz, ular», deb ashula qilib borayotgan edim, chorrahada yigirma chog'li bola to'planganini ko'rib qoldim. Bolalar kimnidir o'rtaga olib, bir-birlariga gal bermay, nima to'g'risidadir chug' urlashib yotishibdi. Borib qarasam, o'rtaga olganlari Akrom ekan. Bechoraning ham oyog'i qon, ko'ylaklari uzilib ketgan, kiyim-boshi jiqqa ho'l. Simyog' ochga tizza barobar keladigan, tumshuqlari uzun, oriqqina bir kuchuk bolani bog'lab ko'yishibti.

— Kuchuk kimniki? — so'radim Zokirdan.

— Iye, sherik, senmisan? — dedi u negadir sevinib, — bu kuchuk emas, bo'rining bolasi.

— Yo'g'-e.

— Rost, katta odamlar ham ko'rib hayron qolishyapti.

— Kim ushlabdi uni?

— Akrom ushlabdi.

— Yo'g'-e, — dedim yana ishonmay.

— Nega ishommaysan, bir soatcha bo'pti ushlaganiga.

— Tezroq gapirsang-chi, qanaqa qilib ushlading o'zi? — deb so'rab qoldi shu paytda yettinchi sinsda o'qiydigan bir ko'zi g'ilay Olim. Akrom ikki qo'lini biqiniga qo'yib to'planganlarga bir-bir qarab chiqdi-da:

— Maktabdan qaytib kelsam, — deya shoshmasdan gap boshladi, — oyim, «jon o'g'lim, dashtga borib piyoza suv tuzab kelgin, yakshanba kuni yulamiz, yo'q demagin, bir do'ppi yong'oq beraman», — deb qoldi. Mayli, deb ketmonni ko'tarib dashtga jo'nadim. Borib anhordan endi suv ochaman deb engashganimni bilaman, changalzor bilinar-bilinmas shitirlagandek bo'lidi. Boshimni ko'taraman desam, mana shu maxluq belimga tashlanib qolsa bo'ladimi.

— Juda bo'ladi-da, — deb qo'ysi Olim.

— Sen gapga aralashmay turgin-da, adashib ketaman, — jerib berdi Akrom, — tashlandi-yu, remenim aralash orqamni tishlagandek bo'ldi... mana ko'ringlar, belimdagi tishning izini...

Akrom so'zlashdan to'xtab ko'ylagini ko'tardi. Chindan ham belining pastrog'idan qon tomchilab sizib turardi. Buni ko'rib bir xil bolalar hangu mang bo'lib qolishdi. Bir xillari xuddi bo'riga yolg'iz o'zi duch kelib qolgandek, qo'rqib, bir-ikki odim orqaga tisarilib ham olishdi. Akrom maqtanchoqlik bilan so'zida davom etdi:

— Olim, qani ayt-chi, sen bo'lganingda shu payt nima qilar eding?

— Menmi, men, — deb duduqlanib qoldi Olim.

— Ana, sen ikkilanyapsan, men bo'lsam, hech ikkilanmay, o'zimni anhorga tashladim. Bo'ri og'ziga, qulog'iga suv kirib, qochmoqchi bo'lgan edi, orqa oyog'idan tortib yiqitdim... bilasizlar-ku, ulardek itbozman. Uydagi itlarim bilan suvda olishaverib usta bo'lib ketganman... Yiqitdimu, kallasini suvg'a tiqib, turaverdim. Oyoqlari bilan tepinib, mana ko'ringlar ko'kraklarimni qonatib yubordi. O'shanda ham bo'sh kelmadim. Oxiri xushidan keta þoshlagan edi, shartta mana bu qopga soldim-da, Cho'tivoy akaning uyiga qarab yugurdim. Cho'tivoy aka avvaliga:

— Qo'yib yubor, onasi hammamizni g'ajib tashlaydi! — deb turib oldi.

— Yo'q g'ajimaydi, — deb men ham turib oldim.

Oxiri qopdan chiqarib, og'ziga mana shu sim to'rni tutib, endi tezroq jo'nab qol bu yerdan, dedi. Hozir o'sha yoqdan kelyapman.

Akrom so'zlashdan to'xtab, to'planganlarga birma-bir qarab chiqdi. Ochig'ini aytsam, Akrom anovi kuni chaqimchilik qilgani uchun uni jinimdan battar yomon ko'rib qolgan edim. Darsdan kech qolib bildirmasdan sinfga kirib o'rningma o'tirayotgan edim, Akrom:

— Vohid Soliyevich, domla pochchani qarang! — deb chaqimchilik qildi. Eng orqadagi partada arifmetikadan berilgan uy vazifalarini tekshirayotgan sinf rahbarimiz boshini ko'tarib:

- Domla pochchang kim? — deb so'radi.
- Kim bo'lardi, Hoshim-da.
- Hoshimjon, nega kechga qoldingiz? — so'radi Vohid Soliyevich.
- Suv ichgani o'tuvdim, — deb bahona qildim.
- Nega ruxsatsiz kirdingiz?
- Sizni butunlay ko'rmay qolibman, — deb yana bahona qildim. Bahona qilib, jazodan qutuldimu, ammo chaqimchilik qilgani uchun va meni «domla pochcha» deb chaqirib jig'imga tekkani uchun Akromni jinimdan battar yomon ko'rib qoldim. Tanaffusda hisob-kitobni to'g'rilab olmoqchi edim, yonginamda turgan Saddinisa:

— Qo'ying, direktor eshitib qolsa, beshinchi sinfga tushirib yuboradi, — deb qo'limdan tortib koridorga olib chiqib ketdi.

Shu paytda bir o'zi bo'rining bolasi bilan yakkama-yakka olishgan bu bolani, ishonsangiz, jonu dilimdan yaxshi ko'rib qoldim. Yugurib borib peshonasidan o'pib olmoqchi ham bo'l-dimu, ammo yoniga o'tishning hech iloji bo'ljadi...

Shunday qilib, Akrom so'zlashdan to'xtab, ko'rdilaringmi, men qanaqa bola ekanman, degandek atrosga alanglay boshladi.

— Qo'rqmadingmi-a? — so'radi Zokir ko'zlarini katta-katta ochib.

— Nimasidan qo'rqadi uni, — bo'ri bolasini mensimagandek qo'l siltab qo'ydi Akrom, — men katta bo'rini aldab ketganmanu, bu nima bo'pti uning oldida...

— Hecham-da, katta bo'rini aldab bo'larkanmi, — dedi Zokir Akromni ko'proq gapga solish, vahimali gaplardan yana ham ko'proq eshitish maqsadida.

— Aldaganman, ishonmasang, ana, Olimdan so'ra. To'g'rimi, Olim?

— To'g'ri, o'tgan yili qishda aldagan...

— Qanaqa qilib aldading-a? — sal orqasiga tisarilib so'radi Zokir. Shu paytda har qanday ishning bahridan o'tib Akromning hikoyasini tinglashga, gapning ochig'i, mening o'zim ham tayyor edim. Akrom ham tarang qilib o'tirmadi-da, ko'k bo'rini qanday qilib aldab ketganini gapira boshladi.

— Mayli, aysam-ayta qolay... Piyozga suvni ochib qo'yganman. O'zi qonib ichaveradi... O'zlarining bilasizlar, biz soyning

bo'yida turamiz. atrosimizda qo'ni-qo'shnilar yo'q... Bir kuni kechasi xolamnikidan qaytayotgan edim. Xolam o'sha kuni qo'y so'yib kallah sho'rva qilgan edi. Murch sepilgan kalla go'shitiga rosa to'yib, adam bilan oyimga ham picha olib qaytayotgan edim. Atros qop-qorong'i. Buning ustiga siyrak tuman ham tushgan. Qo'limda fonus, g'ing'illab ashula aytib kelyapman. Bir mahal yigirma metrcha oldinda bir narsa cho'nqayib menga qattiq tikilib turganini ko'rib qoldim, ko'zlarini cho'g'dek yonyapti, tumshuqlari uzun, kalta qulqlari chimirilgan... «Bo'ri» deb o'yladimu, yuragim shig' etib ketdi. Nima qilish kerak? Olim, qani aytchi, o'shanda sen bo'lganiningda nima qilgan bo'lar eding?

— Men, men... — duduqlanib qoldi Olim.

— Ana, sen allaqachon qo'rqib ketding... men bo'lsam, o'zimni yo'qotmadim. Chunki, qo'lida chirog'i bor odamga bo'ri yaqinlay olmaydi. Dodlaganim bilan baribir besoyda. Atrofda hech kim yo'q. Oldinga qarab yurishga yuragim dov bermadi. Ikki ko'zim bo'rida-yu, orqam bilan yurib, sekin-asta tisarila boshladim.

Ammo, bo'rining ham rosa ochiga uchragan ekanman, yursam yuradi, to'xtasam to'xtab tishlarini mana bunday qilib takillatadi... Tisarilib-tisarilib, bir yo'lni kesib o'tgan ariqqa borib qolibman, orqam bilan yiqilishimga oz qoldi. Ariqqa tushdim-da, fonusni uning chetiga o'rnatib yoniga boshimdag'i charm telpagimni ham qo'ydim. Sekin mo'ralab qarasam bo'rining ikki ko'zi telpak bilan fonusda. «Seni aldab ketmasam, Akrom otimni boshqa qo'yaman», dedim-da, sekin ariqning ichidan emaklab jo'nab qoldim. Uyga borsam, dadam bilan oyim menga ilhaq bo'lib, uxlay olmay o'tirishgan ekan. Bo'lgan voqeani aytgan edim, dadam ichkari uydan qo'shotarni olib chiqdi-da:

— Qani, yur-chi! — deb qoldi. Oyimning dod-voyiga ham qaramay, men kelgan ariqning ichi bilan panalab borgan edik, bo'ri yo'q, fonus ham o'chib, ag'anab yotibdi. Telpagimning ustki qismi qora xromdan edi. Bo'ri tishlari bilan titkilab tashlabdi. Nazarimda aldangani uchun o'chini telpakdan olganga o'xshaydi.

Akrom so'zlashdan to'xtab, yana kimda savol bor degandek, to'planganlarning og'zini poylay boshladi. Ammo bu gal unga hech kim savol bermadi. Nega desangiz, hammaning diqqati bo'rining bolasida bo'lib qolgan edi. U bo'lsa, arqonni uzish uchun bor kuchi bilan intilar, og'zidan ko'piklar oqizib, boshini yerga urar, tishlarini ko'rsatib, irillar edi.

— Kontsert tamom... bo'richam sizlardan begonasirayapti,
 — dedi-da, borib bo'rining bolasini yechib, uyiga jo'nab qoldi.
 To'rt-besh bola orqasidan ergashgan edi, ularni urishib berdi:
 — Agar bittang orqamdan ergashadigan bo'lsang, bo'rini qo'yib
 yuboraman! — deb qo'rqtib ham qo'ydi. Men bo'lsam, xuddi
 sehrlangandek, uning orqasidan izma-iz boraverdim. — Sen
 nega kelyapsan, domla pochcha? — so'radi Akrom yurishdan
 to'xtab. Yo mushtlashmoqchimisan-a?

— Bo'rini yenggan bola bilan mushtlashib bo'larmikan, —
 deb e'tiroz bildirdim, — bari bir sen zo'rsanda.

— Yo'q, menga qara, ke, bir kuch sinashib ko'raylik.
 Yetinchi sinfning bolalari Hoshim balo, unga yaqinlasha
 ko'rma, ta'ziringni berib qo'yadi, deyishadi. O'zimizning bolalar
 bo'lsa sen Hoshimdan zo'rsan, deyishadi. Ke, bir kuch
 sinashaylik.

— Hech ko'nglim bo'lmayapti-da.

— Nega endi?

Nega desang, men seni hozir jon-dilimdan yaxshi ko'rib
 qoldim. O'zing ayt-chi, qanday qilib men iyagingga mushtlay
 olaman.

— Bo'lmasa, kurash tusha qolaylik, — taklif qildi Akrom.

— Bu boshqa gap, — deb men ham darrov ko'na qoldim.

Xuddi shu paytda biz Akromlarning soy bo'yidagi bog'iga
 yetib qolgan edik. Hovliga kirib, urinaverganidan og'zidan
 oppoq ko'piklar oqayotgan bo'ri bolasini o'rikka bog'ladikda,
 kurashga tushib ketdik. Kurashga tushayotganimizda bo'rini
 yenggan shu bolaga yiqilib berib, bir xursand qilay, degan
 niyatim bor edi. Ammo, qizishib ketib, yerga chalpak qilib
 urganimni o'zim ham bilmay qolibman.

— Darrov yiqitmagin-da, — deb qo'ydi Akrom o'rnidan
 turayotib.

- Boshqatdan tushamizmi?
- Bo'lmasam-chi.

Yana olisha boshladik. Akrom belimni buka olmagach, asta qo'lini oldi-da:

- Bo'ri bilan olishaverib, kuchim tamom bo'lib qolganga o'xshaydi, — deb qo'ydi, — sen bilan ertaga kurash tushaman.

V bob

BO'RINING BOLASINI ARAVACHAGA QO'SHMOQCHI BO'LGANIMIZ

- Endi buni nima qilasan? — deb so'radim bir oz dam olgach.
- Rostini aytsam, o'zim ham bilmay turibman.
- Sen hech sirkda bo'lganmisan?
- Haligi... ot o'yinini aytasanmi?
- Yo'q, sirk boshqacharoq bo'ladi.
- Teatrmi?
- Yo'q butunlay boshqacha.
- Bo'lmasa men unaqa kinoni ko'rmagan ekanman... nima edi? — deb so'rab qoldi Akrom.
- Bilasanmi, men sayohatda yurganimda, — dedim-da, shu paytda ishonsangiz orzularga shunaqangi berilib ketdimki, asti qo'yaversiz. Agar biz mana shu bo'ri bolani kuchuk bola bilan yonma-yon aravachaga qo'shishni mashq qilsak, aravachaning ustiga quyonga o'xhash biror beozor hayvonni o'tkazib, unga aravakashlikni o'rgatsak va bu sirkni biz «Hayvonlar do'stligi» nomli sirk deb atasak, qani aytgin-chi, qaysi bola buni havas qilmaydi, ko'rganda qaysi bolaning og'zi ochilib qolmaydi. Avval maktabimizda tomoshalar ko'rsatamiz kanikulda qishloqma-qishloq yurib san'atimizni boshqalarga ham namoyish qilamiz... oxiri bora-bora sirk artistlari bo'lib qolishimiz hech gap emas. Bu yoqda men qiziqchilik qilib odamlarni kuldirib turaman, u yoqda Akrom polvon bo'rini o'ynatib turadi. Ammo o'qishni hecham tashlamaymiz. Bir mahal bunday qarasam, Akrom og'zi ochilib angrayib qolibdi.

- Qalay? — deb so'radim gapni tugatib.
- Juda mazaku-a! — dedi Akrom kaftlarini bir-biriga ishqab.
- Mazalikka maza-yu, ammo qiyinchiligi ham bor-da.
- Men qiyinchilikdan qo'rqlmayman.
- Bo'lmasa, ishni boshlaymiz.
- Nimadan boshlaymiz?

— Avvalo aravacha yasashimiz kerak... bir yonida it, bir yonida bo'ri bo'ladi. Aravaning ustiga quyonxonni o'tkazib qo'yamiz.

Akromning dadasi mol doktori bo'lib ishlagani uchunni, hovlilarida katta-kichik itlar, oq-ko'k rangdagi quyonlar, qafaslarga solinib daraxtlarga ilib qo'yilgan sayroqi qushlar juda ko'p edi. Dadasi shahardagi katta institutda sirdan o'qir ekan. Imtihon topshirish uchun bundan uch kun avval o'sha yoqqa ketibdi. Oyisi — Inobat opam hozir ishda. Bo'rini o'rgatish uchun bunaqangi qulay sharoit hech joyda bo'lmaydi. Dadasining eski velosipedi bor ekan o'shani buzib, g'ildiraklarini oldikda, qo'pol. xunuk bo'lsa ham ikkita ot qo'shiladigan pirgon aravaga o'xshatib, aravacha yasay boshladik.

Aravachani sudraydigan shotisigacha tayyorlab qo'ydi-gu. ammo uni qanday qilib birlashtirishni, ochig'ini aytsam, ikkovimiz ham bilmas ekanmiz.

— Xo'sh, endi nima qildik? — so'radi Akrom.

— Avval g'ildirakka o'qni o'tkazamiz, — dedim men bilag'onlik qilib g'ildirakka o'qni o'tkazgan edik, u ikkilanmay. g'ildirakni sudray boshladi. Akrom menga qaradi, men unga qaradim. Ikkovimiz ham yelkamizni qisganimizcha bir nafas jim qoldik.

— Topdim, — dedi nihoyat Akrom sevinib, — o'qning g'ildirak aylanadigan joyini yo'nib, ingichkaroq qilamiz-da aftol bilan moylab qo'yamiz.

— Aqlingga qoyil! Ke, peshonangdan bir o'pib qo'yay. deb yubordim sevinganimdan.

Akrom aytganidek qilgan edik, g'ildiraklar o'q atrosida ravongina aylana boshladi. O'sha kuni Akrom oyisi ishdan qaytgunga qadar arava deb atash mumkin bo'lmasa ham, har qalay, shotisidan tortsa g'ildiraydigan bir narsa yasadik-da, aravachaning shoti bilan

tutashadigan joyiga esa kichikroq, bir yashikni mixlab qo'ya qoldik — bu aravakash quyonboy o'tiradigan joy edi. Xuddi shu paytda, ya'ni biz o'zimiz yasagan aravachani sinovdan o'tkazish uchun hovlida u yoqdan-bu yoqqa sudrab ko'rayotgan bir paytimizda Akromlarning ko'cha eshigi taqillab qoldi.

— Oyim! — dedi Akrom rangi quti o'chib, — darrov aravachani og'ilxonaga olib kir. Tez bo'l! Undan keyin ayvonga borib, kitoblarni ochib o'tir. Tez-tez qimirlasang-chi!

Shu paytda eshik yana taqillab qoldi.

— Hozir... — shunday deb do'stim ko'cha eshik tomon yugurdi. U to eshikni imillab ochib, oyisi bilan boshlashib kirkuncha men uning topshirig'ini bajarib, kitoblarni ochishga ulgurgan edim. Inobat opam Akrom bo'rining bolasini ushlaganini eshitib, yuragi vahm olib, ishdan ertaroq qaytibdi.

— Xayriyat, o'zing salomat ekansan, — dedi Inobat opa ko'ngli joyiga tushib, — qani, bo'ringni menga ko'rsat-chi... Voy, juda kichkina-ku?

— Hechqisi yo'q, o'zim katta qilib olaman.

— Yaxshisi, uni darrov qo'yib yubor, onasi izlab kelib hammamizni nobud qiladi, — dedi Inobat onam tashvishlanib.

— Qo'rqmang, — dedi Akrom kerilib, — men bor ekanman, bu uyga bo'ri yaqin kelolmaydi.

Xuddi shu paytda Inobat opam ayvonga ko'z tashlab, meni ko'rib qoldi. Men bo'lsam jo'rttaga ovozimni chiqarib astoydilroq o'qiy boshladim.

— Bu yigitcha kim?

— Hoshim, Ro'zivoy akaning o'g'li, birga o'qiyimiz,— tushuntirdi do'stim. Men asta o'rnimdan turib, odob bilan salom berdim.

— Assalomu alaykum, kelinoyi, hormang!

— Bor bo'ling, barakalla.

— Kelinoyi, biz Akromjon bilan dars tayyorlab o'tiribmiz, — dedim og'ilxona tomonga ko'z qirim tashlab. Nega desangiz, og'ilxonaning eshididan aravacha bemalol ko'rinish turgan edi-da.

— Oyi, endi Hoshimjon bilan har kuni uars tayyorla-moqchimiz, maylimi? — erkalanib Akrom.

- Lekin o'yinga berilib ketmaysizlarmi?
- Yo'q, — dedik Akrom ikkimiz baravariga, — biz o'yinni yomon ko'ramiz, o'ynasak, darsimiz qolib ketadi-ku!

Shundan so'ng bo'rining bolasini og'ilxonaga olib kirib, kattaroq qafas bor ekan, ana o'shangacha kiritdik-da, oldiga bir parcha xom go'sht tashlab, eshigining ustidan zanjirini solib qo'ydi.

Ertasiga, yashirmay qo'ya qolay, ikkovimiz ham darsda o'tirolmay oxirgi soatdan quyon bo'lishga qaror qildik. Kelsak, bo'rining bolasi qafasdan chiqib ketish uchun urinaverib, charchab uxlab qolgan ekan. Bizni sezib uyg'ondi-yu kurak tishlarini ko'rsatib, irillab qo'ydi.

— Shoshmay tur, toychog'im, hozir seni aravachaga qo'shamiz! — sekin dumidan tortib qo'ydi Akrom.

U hadeb tishlashga urinavergani uchun og'ziga kecha Cho'tivoy akaning uyidan tutib kelgan sim to'rni yana tutib, arava shotisining bir tomoniga bog'ladik-da, ikkinchi tomoniga Akromning laychasini bog'lashga harakat qildik. Ammo har qancha urinsak ham bari bir foydasi bo'lmadidi — bo'rige ko'zi tushishi bilan laycha dumini qisib, orqaga tisarilaverdi.

— Ko'zini boylaysak, — taklif qildim men, — ko'zini boylasak bo'rini ko'rmaydi.

— Bari bir hidini bilib turadi-ku, — e'tiroz bildirdi Akrom, — it bo'rining hidini yetti chaqirimdan ham biladi, deyishadi.

— Bordi-yu, burniga paxta tiqib qo'ysak-chi?

— Unda dami qaytib o'lib qoladi.

Xuddi shu paytda juda qiziq bir voqeа yuz berdi, aravachaning shotisiga omonatgina bog'langan bo'ri bir hamla bilan chilvirni uzdi-da, Akromning qo'lida qo'rqqanidan junlarini hurpaytirib, dir-dir qaltirab turgan laychaga jahl bilan tashlanib qoldi.

— Qo'yib yubor, bir urishib olsin, — dedim.

Bo'rining bolasi bir nafasda laychani piypalab tashladi. Laycha uning tagidan chiqishga harakat qilib, oyoqlarini tipirlatar, ingrar, xuddi bizni yordamga chaqirayotganday bo'lar edi. Bo'ri bo'lsa, butun gavdasi bilan uni bosim sim to'r tutilgan tumshug'ini bo'g'ziga qo'yib olgan Laycha bir amallab

uning ostidan chiqdi-da qo'chishga tushdi. Bo'ri negadir uni quvlamadi. Aksincha, o'zi ham hovlining boshqa tomoniga qarab yugura ketdi...

Ikkovini ushlab aravachaga qo'shgunimizcha naq, yarim soat ovora bo'ldik. Nihoyat, ularning boshini eski to'n bilan o'rab:

— Qani endi bir yetakla-chi, — dedim Akromga. Ammo bari bir yana natija chiqmadi. Ikkovi ham oyog'ini tirab turgandan turib oldi. Ularni yonma-yon yurgizish aravachani sudrashga o'rgatish uchun nima qilish kerakligi haqida yana bosh qotira boshladik.

— Yolg'iz-yolg'iz qo'shib ko'raylik-chi, dedim oxiri nima deyishimni bilmay.

Aqlliroy deb hisoblaganimiz uchun, avval laychaning bir o'zini aravachaga qo'shdik. Ammo, u ojizlik qilib aravachani hatto joyidan ham qo'zg'ata olmadi. Shunda yana bir aqlli tadbir hayolimga keldi-yu, sevinib ketdim. Ya'ni Akromni ham aravachadagi kuchukning yoniga qo'shishga to'g'ri kelardi. Bu fikrni unga aytgan edim, darrov ko'na qoldi. Laycha ikkovlari aravachani hovlining u boshidan-bu boshiga sudray boshlashdi. Faqat tezroq haydashning hech iloji yo'q edi, nega desangiz, Akrom emaklab borardi.

— Bo'ldi, tizzalarimning ko'zi og'rib ketdi... — dedi u ikki marta borib kelgandan keyin.

Ikkovlarini aravachadan chiqarib, o'rniga bo'ri bilan men tushdim. Ammo bo'rining bolasidan ahmoq hayvon bo'lmas ekan yo chapga qarab tashlab qoladi, yo kutilmaganda orqaga tisariladi, ba'zan oldinga shunaqangi tezlik bilan yuguradiki, hech yetolmayman. Ikki marta aravachani ag'darib yubordik.

— Sen chiq endi, ikkovini yana qo'shib ko'raylik-chi, — toqati toq bo'lib dedi Akrom.

— To'xta, tumshug'iga bir tepay! — dedim o'rnimdan turib. Bo'ri bilan laychan ni aravachaga qo'shib ikkovimiz ikki yonidan yetaklab bordik. Ikkovimizning qo'limizda ham kaltak, laycha qochmoqchi bo'lib tipirciilasa, Akrom savalab qoladi, bo'ri irillagudek bo'lsa, tumshug'iga men tushiraman. Kechga tomon ikkala hayvon ham charchab, holdan toyib yiqilgudek bo'lib qoldi-yu, ammo bari bir aravachada yurishga ko'nmadi.

- Men endi ertaga kelmayman, — dedim nihoyat xafsalam pir bo'lib.
 - Nega endi? — qo'rqib ketdi do'stim.
 - Zerikib ketdim.
 - Hecham-da, ishning qizig'i endi chiqadi. Biz hali «Hayvonlar do'stligi» sirkini mакtabga ham olib borib ko'rsatamiz. Bir bolalarning havasini keltirsakmi...
 - Ertalab endi maktabga jo'naymiz deb Dono, Oysha uchovimiz taraddud ko'rayotgan edik, kutilmaganda Akrom kirib keldi.
 - Qulog'ingga bir gap aytmoqchiman, — dedi shivirlab.
 - Ayt-chi?
 - Birinchi soatga bormaymiz... Nemis tiliga boarding nima-yu, bormading nima, baribir emasmi?!
- Akromning gapida ham jon bor — yangi kelgan nemis tili o'qituvchimiz hech yo'qlama o'qimaydi, kim keldi, kim kelmadni, surishtirmaydi ham. Buning ustiga hech kimga yomon baho qo'ymaydigan ajoyib bir odati bor ekan. Faqat uy vazifasini bajarib kelgan o'quvchilardan so'raydi, xolos. Shunday bo'lgandan keyin, bir soat-yarim soat proqul qilsak hech narsa qilmas, deb o'yladim-da:
- To'g'ri aytasan, — deb do'stim bilan yetaklashib ko'chaga chiqdik. O'sha kuni kechasi bilan yaxshi uxlamay, ajoyib bir reja tuzgan edim. Akromga aystsam, sevinganidan qichqirib:
 - Aqlingga qoyil! — deb yelkamga urib qo'ydi.

O'sha soatdan boshlab it bilan bo'riga oz-ozdan go'sht berib, shu ovqat bahonasida ularni ishga o'rgatmoqchi bo'ldim. Lay-chani aravachaga qo'shib hovlining narigi burchagiga yetaklab boramiz-da, oldiga bir parcha go'sht tashlaymiz. Buni och-nahor yotgan bo'ri bolasining ko'z o'ngida qilamiz, ishtahasini qo'zg'ab, og'zidan so'lakaylarini oqizib yuboramiz. «Ko'rding-mi, ishlasang ovqat yeysan, ishlamasang tumshug'ingga tepki yeysan...» degandek bo'lamiz. Bu ishni to'rt-besh bor takrorlagan edik, bo'rining bolasi kulrang ko'zlarini mo'ltilatib, uzun tishlarini taqillatib, tipirchilab qoldi. Ana shundan so'ng uni ham aravaga qo'shdik. Nihoyat, bir oz murosaga ko'ngandek bo'ldi. Men bilan yonma-yon yurib, uch marotaba aravachani sudrab bordi.

— Endi ikkovini teng qo'shamiz, — taklif qildi Akrom.

O'sha kuni ikki hayvon bizning ko'magimizda aravachani sudrab hovlini to'rt-besh marta aylanib chiqishdi. Oh, o'shanda bizni ya'ni bo'lajak sirkning artistlari bo'lmish Akrom bilan mening quvonganimizni aytsangiz. Xuddi rosmana sahnada o'yin ko'rsatayotgan bir-birlarimizni quchoqlab, yelkalarimizni siqib tabriklashdik...

...Maktabga borish butunlay yodimizdan ko'tarilib ketibdi. Ertasiga ham, indinisiga ham negadir maktabga borgimiz kelmadidi. Hayvonlarga har xil o'yinlarni o'rgatishga juda berilib ketdik. Bir haftada deganda laycha bilan bo'rining bolasi aravachani mustaqil o'zlarini sudrab yuradigan bo'lishdi...

Akrom ikkimiz sirk artistlariniga o'xshatib paxta qoplaydig'an kanor qopdan ko'yak, keng ishton tikdik-da, artistlarnikiga o'xshab olachipor bo'lsin uchun siyoh bilan har joyini bo'yab ham qo'ydik. Men qiziqchilik rolini bajarishim kerak edi. Qog'ozdan qubbali qalpoq yasab, uni ham olachipor qilib bo'yab oldim. Yuzimning bir tomoniga un, bir tomoniga siyoh surtdim.

— Qalay? — so'radim do'stimdan.

— Rostini aytsam, seni hech tanib bo'lmaydi, — dedi Akrom.

— Tanimaganing yaxshi bo'pti. Tanisang, mening artistligim qayoqda qolardi... Hech kim tanimasa, o'shanda qiziq bo'ladi.

Ana shundan so'ng ikki hayvonni aftu angorimizga, ustimizdag'i ola-bula kiyimlarga ko'niktirish uchun mashqlarni qaytadan boshlab yubormoqchi bo'ldik.

— Iye, bo'ri qani? — deb qoldi Akrom to'satdan hushyor tortib. Bo'rining bolasini hovlidagi o'rikka bog'lab qo'ygan edik. Arqonni uzib, xayr-ma'zurni nasiya qilib juftakni rostlab qolibdi. Bog'ning eshiga ochiq, o'sha tomonga qochgan bo'lsa kerak, deb boqqa chiqdik, qaramagan joyimiz qolmadi. Hech joyda yo'q!

— Tamom! — yig'lagudek bo'lib dedi Akrom, — mana, izni ko'rgin, devorga sapchib chiqqa olmagandan so'ng mana bu ariq, bilan yurib obchindan o'tib ketibdi.

— Devordan o'tib paxtazorlarning ichini-yu, soy bo'yidagi changalzorlarni birma-bir titkiladik — bari bir izini ham topa olmadik.

- Xafa bo'lma, quyon go'shti yegisi kelsa, o'zi qaytib keladi,
- ko'nglini ko'tardim Akromning.

Hech narsaga qo'limiz bormay qoldi. It bilan quyonni aravachaga qo'shishning esa hech qizig'i yo'q edi, sekingina uyga jo'nadim.

Ko'cha eshigimizdan shundoq qadam bosishimni bilaman, hovlidagi katta so'rida dadam, sinf rahbarimiz Vohid Soliyevich, meni jinidan battar yomon ko'radigan vojatiyimiz Zokirjon aka uchovlari choyxo'rlik qilib o'tirishganini ko'rib qoldim. Orqaga qaytishimni ham, to'ppa-to'g'ri bostirib boraverishimni ham bilmasdim. Orqaga qaytay desam, meni allaqachon ko'rib bo'lishgan, boraveray desam, bir haftadan buyon mактабга bormay, maktabga bordim darsdan so'ng Akromlarnikida dars tayyorlab rosa charchadim, deb uyimizdagilarni ishontirib yurgan edim.

Oldilariga dadil boraverishga qaror qildim. Yaqinlashgan sari uchovlari ham baravar o'rinlaridan turib, bir-birlariga qarab yelka qisishib, orqalariga tisarilaverishdi. Negadir, uchovlarining ham kayfi uchganroq ko'rindi.

— Assalomu alaykum, Vohid Soliyevich, — deb salom berdim odob bilan.

— Iye, Hoshim, bu senmisan? — deb so'radi dadam.

— Menman, nima? Ovozim o'xshamayaptimi, dada?

— Ovozing-ku o'xshayapti-ku, lekin asting xuddi alvastining o'zi.

Turgan joyimda qotib qoldim. Alvasti degan so'zni eshitganim uchun emas, yo'q, yo'q, unday deb o'ylamang. Sharmanda bo'lгanим uchun qotib qoldim. Hali Akromlarning uyida sirk qiziqchilariga o'xhab o'zimga pardoz bergenimni bo'rini axtarish bahonasida paqqos esimdan chiqarib yuborgan ekanman. Hatto boshimdagи qubbali qog'oz qalpog'imni olishni ham unutibman...

— Bor, yuvinib chiq, — dedi dadam, keyin gaplashamiz degandek bir ohangda.

VI bob

MENING HAM DO'STLARIM BOR

Yuvinaman deb ko'ylagimni yechgan edim, o'ng qo'lim qo'lting'imning tagi aralash tirsillab shishib ketganini ko'rdim. Anovi kuni bo'rining bolasini ovqatlantirayotganimda uch-to'rt bor qattiq-qattiq tishlagan edi. Mashg'ulotga berilib ketib, qo'lim gazak olib shishib ketganini ham sezmay qolibman. Shu paytda qattiq og'riyotganini, badanimda isitmam ham borligini payqab qoldim. Shunday bo'lsa ham mehmonlarning oldiga chiqdim.

— Ha, barakalla, mana endi o'zingizga keldingiz,— dedi Vohid Soliyevich, — qani, beriroq, o'tiring-chi, shu kelishda qayoqdan kelyapsiz?

— Menmi? — dedimu, u yog'iga duduqlanib qoldim.

— Keyingi kunlarda maktabga qadamranjida qilmay qo'ydilar? — kesatib so'radi vojatiyimiz.

— Maktabgami? — deb so'radim men ham.

— Ha, maktabga! — o'shqirib berdi dadam.

Qarasam, ish sal chatoqroqqa o'xshaydi. Uchovlari bekorga to'planishmagan, nima qilish kerakligini avvaldan kelishib olishgan bo'lsa ham ajab emas.

— Kasalman, — dedim yig'lamsirab, — mana ishonmasalaring qo'limni ko'ringlar, shishib ketgan, mana.

Ko'ylagimni yechib bilagimni ko'rsatgan edim hammalari bir-birlariga qarab qolishdi.

— Nimadan shishdi? — mehribonlik bilan so'radi Vohid Soliyevich. Uning chindan ham achinib so'rayotganligi shundoqqina gap ohangidan sezilib turardi. Shunday bir odamni, muallimlar ichida birinchi bo'lib «sendan yaxshi yigit chiqadi», deb ko'nglimni ko'targan, kunora darslarimni surishtirib turgan, mana bugun qimmatli vaqtini sarflab, mendan xabar olgani kelgan bir kimsani hech aldagim kelmasdi.

— Bo'rining bolasi tishlab oldi... — dedim sekin boshimni ko'tarib. Keyin bo'lgan voqeani ipidan-ignasigacha gapirib berdim.

— Esizgina, qochmaganda biz undan biror gap chiqarardik, — deb afsuslandi Vohid Soliyevich, — menda hayvonlarni qo'lga o'rgatishda nom chiqargan mashhur bir odamning kitobi bor, ana o'sha yerda hamma narsa yozilgan.

Shu paytda ishni yashirinchha olib borganimiz, boshidayoq hamma gapni Vohid Soliyevichga aytmaganimiz uchun afsuslandim, alamimdan sochlaramni yulgudek bo'ldim.

— Tentak, — dedi dadam achchig'i chiqib, — mana shunaqa bema'ni ishlarning ketidan quvib, bo'ying terakdek bo'lsa ham o'qishni bitira olmay yurasan... Nega mакtabga bormading?

Nima deyishimni bilmasdim.

Xufton mahaligacha uchovlari gaplashib o'tirishdi. Buvijonim darrov palovga unnab ketdi. Men choy-poy tashib xizmat qilib turdim. Oysha bilan Dono bo'lsa bizni odobli bolalar deb atashsin, deb jo'rttaga derazaning ro'parasiga o'tirib dars tayyorlashardi. Vazifa ishlyaptimi yoki yaxshi gaplardan benasib qolmaylik, deb qulqlarini dikkaytirib gap poylashyaptimi, bilib bo'lmasdi. Mehmonlar direktorimizning uch yashar novvosi kunjaraga bo'kib o'lib qolgani, sinfimizdagи Saddinisa, Hamroqul eng a'lochi bolalar ekanligi, bu yilgi paxta har yilgidan ham mo'l bo'lganligi to'g'risida so'zlashib o'tirishardi. Gap a'lochi bolalar haqida yetganda dadam meni eshitsin deb, jo'rttaga baland ovoz bilan qayta-qayta so'radi:

— Bu Saddinisa yaxshi o'qiydimi-a?

— Bugun o'tiladigan darsni bir hafta avval o'qib qo'ygan bo'ladi, — tushuntirdi Vohid Soliyevich.

— Qiz bola-ya?

— Qiz bo'lsa ham balo!

— Anu kinnachining o'g'li-chi?

Mirobiddinxo'ja bahona bo'ldi-yu, eski urf-odatlar, kinnu solish odamni aldash ekanligi, nihoyat, meni «Yong'oq qori»ga shogirdlikka berib ko'p xato ish qilishganligi to'g'risida gapga tushib ketishdi.

— Hoshim, mehmonlarning qo'liga suv quy, — deb qoldi shu paytda buvijonim.

Oshdan so'ng mehmonlar o'rinalardan turishdi. Ular o'zi nega kelishdi, axir faqat ovqat yeb ketgani kelmagandir, meni

maktabga bormayotganligim uchun nega savol-javobga tutishmadi... Jimgina qaytib ketganlaridan ko'ra ikki og'iz urishib koyishganda ancha yengil tortgan bo'lardim-ku!

— Vohid Soliyevich, nega meni urishmaysiz? — deb so'radim oxiri toqat qilolmay.

— Nima deb urishay?

— Axir progul qildim-ku?

— Progul qilganingiz uchun afsuslanayotganingizni bilib turibman... yo afsuslanmayapsizmi?

— Endi hecham progul qilmayman.

— Mana bu gapingiz uncha to'g'ri emas, bundam keyin qo'lingizdan kelmagan ishga hecham va'da bermang.

— Progulsiz o'qish qo'limdan kelmaydimi?

— Ehtimol kelar. Lekin Siz, baribir, va'dangizni unutib qo'yasiz.

— Xo'p bo'lmasa, mana dadam, oyim, buvijonim, hammalarining oldida tantanali va'dalariningizni... — Vohid Soliyevich biz bilan xayrlashib chiqib ketdi. Alam qilganimdan yig'lab yuboray dedim. Endi, maktabimizda menga ishonadigan birdan-bir odam ham qo'lini yuvib qo'lting'iga artadigan bo'lsa... yo'q, bunga toqat qilolmayman.

— Nega simyog'ochdek qotib qolding? Ke endi bu yoqqa!

— deb chaqirib qoldi oyim.

— Mazam bo'lmay ketyapti, — dedim negadir o'kchigim kelib. Oyim peshonamga qo'lini qo'yib:

— Dadasi, Hoshimingizning isitmasi bor! — vahimali bir ohangda. Qo'lting'imning tagiga muzdekkina termometr qo'yishgan edi, haroratim 39 ekan. Isitmam juda tezlik bilan ko'tarilib borayotganini, suyaklarim zirqirab, boshim aylanayotganini sezib turar dim. Dadam eri armiyaga ketgan hamshira Sobira opani aytib kelganini, kastryulkaga o'xhash idishda har bittasi mol bog'lanadigan qoziqdek-qozoqdek keladigan shpritslarni sharaqa-shuruq, qilib qaynatayotganlarini sal-pal bilaman. Keyin isitmam 40 dan oshib, butunlay hushdan ketib qolibman.

Bir mahal ko'zimni ochsam, uyda yolg'iz o'zim yotibman. Hurmatimni joyiga qo'yib oppoq choyshabu atlasu ko'rpalarga

o'rab qo'yishibdi. Tashqarida quturgan bo'ridek uvillab shamol esyapti. Shamol derazalarning oynasiga cho'p-xaslarni, qumtuproqlarni keltirib zarb bilan uradi, daraxtlarning boshini yerga tekkudek-tekkudek qilib egib qochadi. Hu naridagi tollar faryod qilib to'lg'anadi, shohlarini bir-biriga ishqab, g'iyt-g'iyt qilib yig'laydi... Bosh tomonimda, ko'zidan miltillab yosh oqib oyim o'tiribdi.

— Suv! — dedim sekingina.

— Voy, toylog'im, ko'zingni ochdingmi? — shunday deb oyim engashib peshonamdan o'pdi-da,— hoy dadasi,— deb chaqira boshladi. — Hoshimjon ko'zini ochdi.

Xonaga dadam, ketidan hu birda singlim Donoxonning qornini yorib, ko'richagini olib tashlagan o'sha doktor amaki kirib kelishdi.

— Aytmadimmi, isitmasi tushsa ko'zini ochadi, deb. Obbo azamat-ey,— dedi-da, doktor amaki peshonamga qo'lini qo'ydi, — qalay, bosh og'rimayaptimi?

— Sal-pal...

— Hechqisi yo'q, kechga borib, bosh og'riq ham qoladi. Ertaga o'rningizdan ham turib ketasiz... indinisiga bemalol bo'ri oviga borishingiz mumkin.

— Dadasi, Hoshimjoningiz o'ziga kelganini sinf rahbariga xabar qilaylik. Bechora kechadan bo'yon adoyi tamom bo'ldi, — deb gapga aralashdi oyim.

— Vohid Soliyevich ham bildilarmi, oyi?

— Uch marta keldi-ya... muncha endi seni yaxshi ko'rmasa!

— Men o'zi yaxshi bolaman-da, oyijon, — deb hazillashgim kelib.

Doktor amaki dadam bilan oyimga har uch soatda kiyimni yechib, tish botgan joyni avval margantsovka bilan yuvib, ketidan mana bu doridan surtib qo'yasiz deb tayinladi-da, xayrlashib chiqib ketdi. Shamol zo'raygandan zo'rayib, xiyol o'tmay, qor ham uchqunlay boshladi.

Hozirgina maktabdan qaytgan Oysha:

— Aka, akajon! — deb oyog'imdan tortqilay boshladi.

— Nima deysan?

— Uyg'oqmisiz?

- Uxloqman.
- Ho, aldayapsiz. Ko'zingizni bittasi ochiq-ku.
- Tush ko'ryapman-da, o'shaning uchun bittasini ochib yotibman, — deb qo'ydim.
- Aka, Sizni ko'rgani sinfingizdag'i o'rtoqlaringiz kelishar ekan.
- Mening nimamni ko'rishar ekan?
- Tuzalib qolganingizni so'rashsa kerak-da...

Oysha gapini tugatolmadı. Nega desangiz, xuddi shu paytda eshik tomondan dapir-dupur oyoq tovushi, bolalarning sen kir, sen kir, deb pichirlashayotgani eshitilib qoldi. Men yotgan xonaning eshigini ochishdi-yu, ammo o'shandan keyin ham, sen boshla, sen boshla, deb besh minutcha tarang qilib turishdi. Nihoyat, ostonada kulimsiragancha Hamroqul ko'rindi.

— Tuzukmisan, sherik? — dedi u negadir kulib yuborgudek bo'lib.

— Xayriyat, tuzalib qolibsani, — deb orqasidan Mirobiddinxo'ja mo'raladi. Shundan keyin bolalar uyg'a yopirilib kirishdi. Bir dasta sovuq урган gul, popukli qand, o'n dona olma olib kelishibdi. Uni tokchaga qo'yib, biri qo'limni, biri peshonamni ushlab har tomondan har xil savollar yog'dira ketishdi. Vohid Soliyevich shoshilib kirib keldi-da, «yo'q, yo'q, kasal ko'rish bunaqa bo'lmaydi», deb hammalarini o'tirishga taklif qildi.

Negadir yuragim xapqirib, ich-ichimdan yig'i kela boshladı. Yashirmay qo'ya qolay, shu kungacha bu sinfga tushib qolganim uchun kishi bilmas xafa edim. Nazarimda bolalarning hammasi ham menga begonadek, biri maqtanchoq biri qo'rkoqdek bo'lib ko'ringan edi. Sinfga kirsam, xuddi qafasga tushgandek betoqat bo'lib qolardim... Ular bo'lsa men dard bilan olishayotganda ahvol so'ragani, ko'nglimni ko'targani kelishibdi. Demak, yomon bolalar emas ekan demak, o'zim yomon ekanman-da. «Rahmat, hammalaringga rahmat...» deb o'ylardim o'zimcha.

— Isitmang qoldimi? — so'radi orqa partada o'tirib, qizlarning sochini bir-biriga bog'lab qo'yadigan Abdusamat.

- Rahmat, tuzalib qoldim.
- Qori pochcha, o'zingga o'zing bir dam solib olmabsanda,
- dedi G'iyos. Bolalar gur etib kulib yuborishdi.

Orqamdag'i partada o'tiradigan Shohida hijolat bo'lganimni sezib qoldi shekilli:

— Ho'kiz minaman deb, boshini yorib olgan odamning gapini qarang, — deb qo'ydi. Bolalar yana sharaqlab kulib yuborishgan edi. G'iyos o'rnidan turib, o'zini oqlay boshladidi.

— O'sha ho'kiz juda baland ekan, ustiga shoti qo'yib chiqaman desam, yurib ketdi. Shoti bilan shaloplاب yerga yiqildim-da.

Hammadan ham oyim bechora o'zida yo'q xursand edi, o'zini qo'yarga joy topolmay:

— Voy xudoyim-ey, mening o'g'limni ham orqasidan yo'qlab keladigan o'rtoqlari bor ekan, — deb goh uyga kirar, goh eshikka chiqar, nima qilayotganini o'zi ham bilmay choyqutini qo'liga ushlab olib, Oyshadan, «qurib ketmagur, choyqutini ko'rmadingmi», deb so'rар edi. Bolalar turamiz, deb qo'zg'alishgan edi, oyim «bir piyoladan qaynoq-qaynoq choy ichirmaguncha hech yoqqa qo'ymayman», deb yo'llarini to'sib turib oldi. Keyin hammalarini mehmon qila boshladidi. Oldilariga shkafda qulfloqlik turadigan shokolatlardan, mevalardan qo'yib tashladi. Bolalar qorong'i tushay degandagina o'rnilaridan turishdi.

— Hoshimjon, tezroq tuzaling, sinfimiz sизsiz huvillab qoldi, — dedi Vohid Soliyevich.

— Yo'q, hecham tuzalmayman, — dedim betimga ko'rpani tortib.

— Iye, nega tuzalmaysiz?

— Hammasi meni doim «domla pochcha» — deb chaqirishadi. Ana shu odatlarini tashlamaguncha tuzalmayman, cho'zilib yotaveraman.

Bolalar hazillashayotganimni payqab, kulib yuborishdi.

— Bugundan e'tiboran hech kim Hoshimjonni «domla pochcha» deb chaqirmsasin. Kelishdikmi, bolalar? dedi Vohid Soliyevich.

— Kelishdik, — umumiy xor bo'lib takrorlashdi o'rtoqlarin.

— Men ham bugundan e'tiboran tuzaldim bo'lmasa, — deb sekin betimni ochdim.

Hammalari chiqib ketishgach, ancha mahalgacha oyim peshonamni silab o'tirdi. Entikdi, keyin yig'lamsiragandek.

— Biram ajoyib bolalar ekanki, — deb qo‘ydi — **biri biridan quvnoq-a.**

— Shular bilan o‘qiymen deb ataylab sifda qolgan edimda, oyijon.

— Anovi, o‘rtog‘ing bor edi-ku, oti nima edi bo‘rining bolasidan ushlagan-chi?

— Akrommi?

— Ha, o‘sha. O‘shaning ham kecha derazaning yonidan ketmadi. Ichkari kir desam, uyalaman, deb shataloq otib qochadi... Bechora senga biram tashvishlandiki. Hammalari ham yaxshi bolalar ekan. Shulardan ajramagin etaklarini mahkam ushla.

VII bob

«IYA, MENING KALLAM QANI?»

Rilasiz-ku, men uncha-muncha kasalni parvoyimga ham keltirmayman. Agar hushimdan ketib qolmaganimda, o‘lay agar, cho‘zilib yotmagan bo‘lardim. Uch kun deganda oyoqqa turib, gijinglagan toychoqdek bo‘lib ketdim. Oyim bilan buvijonimning hayhaylashiga ham qaramay, matabga, qadron sinfimga jo‘nadim. Mayli, ikki olsam ham o‘sha yerda bo‘lganim yaxshi. Ammo sinfga kirishim bilan ta’bim juda tirriq bo‘ldi, bundan ko‘ra kasal bo‘lib yotaverGANIM ming marta yaxshi edi. Sinfimizda «A’lochi» degan devoriy gazeta chiqardi. Ana o‘shanga Akrom ikkimizni boplab urib chiqishipti. Tanqid qilishgani ozlik qilib, yoniga rasmimizni ham chizib qo‘yishibdi: Akrom bo‘rining bolasini minib turibdi, men pakanagina laychani minib olganman. Ikkimizning ham kallamiz yo‘q, kallaning o‘rnida doira-yu, doiraning ichiga familiyalarimiz yozilgan. Ostiga:

— Iye, nega bularning kallasi yo‘q?

— Kallasi bo‘lsa o‘qishdan qolarmidi! — deb bir chiroyli qilib yozib ham qo‘yishibdi. Avvaliga, yashirmay qo‘ya qolay, rosa maza qilib kuldim. Nega desangiz rasm o‘zimga ham juda ma’qul bo‘lgan edi-da. Keyin boshqalar ham bizning ustimizdan

mana shunaqangi qilib kulishgan bo'lsa kerak, hatto uylariga ham borib kulishgandir, deb o'yadimu, alam qilganidan tishlarim g'ijirlab ketganini o'zim ham bilmay qoldim.

— Kim chizdi buni? — xuddi rahmat aytmoqchidek kulimsirab so'radim. Toshtemir degan chapaqay bola gazetaga redaktor edi. Men gazeta ko'rayotganimda yonginamda turgan edi. Sal tisarilib, maqtangandek:

— Men chizdim, — deb qo'ydi, — apsh-u, nariroq tur, tumovman.

Men bu yoqda uyatdan o'lay deyapman-u, u bo'lsa maqtanib, ikki qo'li biqinida, iljayib turibdi. Shartta yoqasidan oldim.

— Nega chizding?

— Chizdim, apsh-u...

— Nega deyapman?

— Apshu, apshu...

— Toza ko'rib ol-chi, mening kallam bormi-yo'qmi? — deb boshimni Toshtemirning qorniga ishqab qo'ydim.

— Hozir bor, apshu.

— Hey, «apshu», nega bo'lmasa mening rasmimni kallasiz qilib chizding?

— Nega bo'lmasa, apshu... o'zing bo'lar-bo'lmasga proqul qilib davomatni orqaga sudraysan, apshu... hozir yettinchi o'ringa tushib qoldik, bildingmi!

— Hozir rasmini olib tashlaysan!

— Apshu, olmayman.

— Mana bo'lmasa, — Toshtemirni itqitib yubordim-da, devoriy gazetaning xuddi o'sha kallasiz rasm solingen burchagini yirtib tashladim. Sinf to's-to'polon bo'lib ketdi: birov mening qo'limga yopishgan, birov Toshtemirni o'rnidan turg'azib yelkasidan changini qoqqan, birov chaqimchilik qilib yaxshi ko'rinish umidi-da direktorning kabinetiga qarab yugurgan. Qayoqdandir vojatiyimiz Zokirjon aka paydo bo'lib qoldi.

— Uyat emasmi! — dedi u menga yaqinlashayotib, — qani joy-joylaringga o'tiringlar-chi... nega yirtding?

— Bilmay qolibman, — dedim boshimni sekin egib.

— Darsdan keyin hech kim ketmasin... Otryad majlisini o'tkazamiz.

Zokirjon aka chiqib ketdi. Men qani, xafa bo'ldimikan-yo'qmikan, deb sekin Toshtemirga qaragan edim, yuzini teskari o'girib oldi. Bir xayolim darmonim qurib ketyapti, deb majlisdan oldinroq justakni rostlab ham qolay dedimu, hamma meni qo'rqaq deb atashidan cho'chib, nima bo'lsa ham peshonam-dan ko'rdim, deya qolishga qaror qildim. Akrom:

— Ayb o'zidan o'tdi, — deb ko'nglimni ko'tardi, — men senga guvoh bo'laman, qo'rqma.

Shunday qilib sinf majlisi ham boshlandi. Avvat Zokirjon aka, ketidan Otajon Azizovich kirib keldi. Vohid Soliyevich yuqori sinf bolalari bilan rayonga allaqanday kengashga ketgan ekan, majlisiga qatnashmadni. Majlisni otryad kengashining raisi oriqlikda mendan ham oriq, novchalikda mendan ham novcha Mamatjon olib boradigan bo'ldi. Uning o'ng tomoniga qadrondon direktorimiz, chap tomoniga undan ham qadrondonroq bo'lgan vojatiyimiz o'tirib olishdi.

— Oltinchi «B» sinfi o'quvchilarining davomat masalasiga bag'ishlangan... — deb Mamatjon mushtiga bir yo'talib olib, stolning qirrasini mahkam ushlagancha, bilinar-bilinmas qaltirab so'zida davom etdi. — bag'ishlangan majlisi ochiq.

Bolalar eshitilar-eshitilmas qarsak chalishdi. Men chalmay boshimni egib, juda uyalgan kishidek, har zamonda burnimni tortib jimgina o'tirardim. Otajon Azizovich o'rnidan turib, avval xiyol kulimsiradi, keyin qovog'ini solib hammaga bir-bir ko'z tashlab chiqdi-da:

— Xo'sh, bolalar, qani aytinlar-chi, hozir sinflaring davomat masalasida nechanchi o'rinda turibdi? — deb so'radi.

— Yettinchi o'rinda, — har tomondan chug' urlashdi bolalar.

— Nega birinchi o'rinni ololmadilaring?

— Chunki bizda progulchilar ko'p-da.

— Xo'sh. Eng ko'p progul qilganlar kimlar ekan?

— Hoshim.

— Akrom.

— Umriniso.

— Sherqo'zi, — chuvillab qolishdi bolalar. Men xayriyat progulchi bir men emas ekan. ko'pchilik qiz birgalashib javob bersak osonroq bo'ladimi qaddimni rostlabroq o'tirib oldim. Otajon Azizovich so'rashnda davom etdi:

— Demak, sinfning davomatini orqaga surib qora doskaga tushib qolishlaringga sababchi bo‘lganlar shular ekanda?

— Xuddi shularning o‘zi!

— Qani, bu yoqqa chiqinglar-chi, tortinmasdan chiqaveringlar, barakalla! Qaranglar-a, bir-biridan chiroyli bolalar-a... Qanday qilib progulchi bo‘lib qolganlaringga hech aqlim yetmaydi... Mamatjon, endi so‘z yana o‘zingizga. Majlisni davom ettiravering, men bir chekkada o‘tiraman. Qani, oltinchi «B» sinfining o‘quvchilari haqiqiy o‘quvchilarimi, o‘rtoqlarining kamchiliklarini ochib tashlash qo‘llaridan keladimi, bir sinab ko‘raychi.

Mamatjon o‘rnidan turib nima deyishini bilmay qo‘llarini qisirlatib, angrayib turdi-da, keyin:

— Otajon Azizovich, Akromning qo‘ltig‘ida kirpi bor, qarang, pitirlayapti, — deb qo‘ydi. Vojatiyimiz Akromning qo‘ltig‘idagi xaltachaga solingan kirpining bolasini olib, doskadagi latta ilinadigan mixga osmoqchi bo‘lgan edi. direktorimiz «partaning ostiga qo‘ying, partaning ostiga!» deb jerkib berdi. Sinf yana suv quygandek jim bo‘ldi Mamatjon so‘radi:

— Kim gapiradi?

Toshtemir qo‘l ham ko‘tarmasdan o‘rnidan turib gapirmoqchi bo‘lgan edi, Mamatjon «avval qo‘l ko‘tar, ruxsat bersam, keyin gapirasan», deb o‘rniga o‘tqizib qo‘ydi. Toshtemir partaga o‘tirdi-yu, arazlab endi gapirmayman, deb turib oldi.

Sinfimizning bolalari mana shunaqangi majlisni anchadan bo‘yon sog‘inib yurishgan ekan. Yeng shimarib progulchilarni muhokama qilishga, nega progul qilding, nega uy vazifasini bajarmaysan, nega sinfimizni sharmanda qilasan, deb har xil savollar berishga tushib ketishdi. Oxiri progulchilar endi qilmaymiz, tavba qildik, agar yana takrorlasak, mayli, bilganlarining qilinglar, deb arang qutulishdi.

— Endi navbat Hoshimjon Ro‘ziyevga, — deb qolsa bo‘ladimi bir mahal Mamatjon, — xo‘s, Hoshimjon haqida kim birinchi bo‘lib gapirmoqchi?

Hamma jim edi. «Ming marta raxmat sizlarga, do‘stlarim», deb endigina yonboshimga qarayman, desam xuddi shu paytda

Toshtemir qo'lini ko'targancha o'rnida turdi-da, shu holida, qo'lini tushirmsandan bidillab gapira boshladi:

— Davomat masalasiga bag'ishlab, apshu... kechirasizlar, tumovman, devoriy gazeta chiqqagan edik. Vohid Soliyevich aytgan edilar. Domla pochcha, yo'q, Hoshim Ro'ziyev bezorilik qilib uni yirtib tashladi, apshu. Bizda axir bezorilik qilish man etilgan. Javob bersin! Apshu...

— Hali devoriy gazetani ham yirtdimi? — o'zini bilmaganga solib so'radi direktorimiz, — nega yirtding?

— Nega bo'lmasa mening rasmimni boshsiz qilib chizadi? — deb so'radim men ham.

Yo'q, ish butunlay chappasiga aylanib ketdi. Majlisga raislik qilishni Otajon Azizovich o'z qo'liga oldi. Akromni ham mening yonimga turg'azib qo'yishdi. Meni endi ham progulchi, ham bezori sifatida muhokama qila boshlashdi. Men sinfdan haydar yuborishlaridan qo'rqedim. Oyim aytganidek, bunaqangi sinfni, bunaqangi yaxshi bolalarni hech joydan topib bo'lmaydi.

— Qani, aytinlar-chi, o'quvchining birinchi burchi nimadan iborat? — sinfga savol tashladi Otajon Azizovich.

— A'lo o'qishdan.

— Yana?

— Intizomli bo'lish.

— Yana?

— Progulsiz o'qish!

— Barakalla! Demak, o'quvchi Hoshimjon Ro'ziyev o'z burchini ado eta olmayapti. Shundaymi?

— Shunday.

— O'z burchini ado etolmagan bola mакtab o'quvchilar safida yurishga loyiqli?

— Yo'q, loyiq emas.

«Tamom, — deb o'yladim ichimda — hammasi tamom bo'ldi... nega endi Vohid Soliyevich tezroq kela qolmadidi ekan? O'sha bo'lganda meni olib qolarmidi...»

— Xo'sh, kimda qanday taklif bor?

— Menda, — sakrab o'rnidan turib ketdi. Miroddinxo'ja, — men aytmoqchimanki, men... umuman aytmoqchimanki...

— Nima demoqchisan o'zi?

— Men hech narsa demoqchi emasman... men aytmoq-chimanki, Hoshim yaxshi bola, o'zi sal dangasaroq, xolos. Agar uni o'quvchilar safidan chiqarsalaring men ham o'qimayman. Gapim tamom.

— Yana kim gapirmoqchi?

Saddinisa o'rnidan turib sochining jamalagini o'ynagancha birpas derazaga tikilib turdi-da:

— Hoshimni maktabdan haydasak, oyisi o'zini osib qo'yadi,
— deb hammani qo'rqtib yubordi, — oyisining o'zi aytgan.
«Agar Hoshim bu yil ham tuzuk o'qimasa o'zimni-o'zim
osaman, yo ustimga kerosin quyib, o't qo'yaman» degan...

Saddinisadan keyin Toshtemir yana gapirib, progul qilgani uchun kechirim so'rasin, devoriy gazetamni esa qayta boshdan yozib bersin, meni turtgani uchun keyinchalik hisob-kitobni o'zimiz to'g'rilab olamiz, dedi. Sinfkomimiz Hamroqul: «Hoshim sifsdan tashqari ishlarga hech qatnashmaydi, uni redkollegiyaga a'zo qilib olish kerak, xati chiroyli», — deb qo'ydi. Mamatjon ham mushtiga yo'talib ancha gapirdi: «Maktabdan haydamaylig-u, unga qanday yordam berish kerakligini kelishib olaylik», dedi. Kimdir bittasi, boshiga to'n yopib, bir savalash kerak, deb taklif kiritdi. Har xil gaplar shunaqangi ko'payib ketdiki, oxiri qulog'imga hech narsa kirmay, burnimni jiyirib, angrayganimcha o'tiraverdim. Esnoq tutib, uyqum kela boshlagan edi, direktor shartta o'rnidan turdi:

— O'quvchilik burchini ado eta olmagani uchun, Hoshimjon Ro'ziyevni kimda-kim o'quvchilar safidan o'chsin desa, qo'lini ko'tarsin.

Direktorimizning mana shu «iliq» gapidan keyin ko'zlarim yarq etib ochildi-yu, uyqum ham o'chib ketdi... hech kim qo'l ko'tarmayapti. Bir minut, ikki minut, uch minut... yo'q, hech kim qo'l ko'tarmadi.

— Yaxshi! — dedi Otajon Azizovich, negadir xursand bo'lib,
— o'zim ham shunday bo'lishini kutgan edim, barakalla! Endi boshqa bir taklifni o'rtaga qo'ymoqchiman. Hoshimjon Ro'ziyevni tarbiyalanib, yaxshi o'quvchi, intizomli, yaxshi xulqli

bo'lib yetishishiga qo'limdan kelgan yordamni ayamayman.
degan o'quvchi qo'lini ko'tarsin.

Bu gal o'ttiz olti bola baravariga qo'lini ko'tardi. Nazarimda,
bir xil bolalar ikkala qo'lini ham ko'targanga o'xshadi. Sanash-
ganda ikkita qo'l ortiq bo'lib chiqdi. Sevinib ketganimdan
o'sha paytda o'zim ham qo'limni ko'tarib yuborgan ekanman.

— Xo'sh, Hoshimjon, o'zing nima deysan? — so'radi
qadrdon direktorimiz.

— O'zimmi, o'zim butun sinfdan kechirim so'rayman,
bunaqangi ishlarni endi qilmayman!

— Demak, tantanali va'da berasanmi?

— Yo'q, va'da berolmayman.

— Nega? — o'ttiz olti bola baravariga so'radi.

— Chunki, ilgari va'dalar beraverib, va'damning g'ururi
ketib qolgan, — deb tushuntirdim do'stlarimga, — shuning
uchun bu ishni va'dasiz bajarmoqchiman...

Majlis yopildi.

Maktabning bufetidan bir tovoq mastava olib ichdim-da,
Toshtemirning yonginasiga o'tirib olib devoriy gazetani boshdan-
yoq ko'chirib chiqdim.

— Qalay? — deb so'radim redaktordan.

— Xating chiroyli-ku. lekin xatosi ko'proq ekan, — deb
qo'ydi Toshtemir, — tayyorlanib yur, yanagi chorshanba kuni
gazetaning yangi sonini chiqaramiz.

— Nimaga tayyorlanib yuray?

— Progulchilarни, yomon baho olganlarni, bezorilarni
hisobga olib yur. O'shalar haqida boplab maqola yozasan.

Maktabdan xursand qaytdim. Axir men redkollegiya a'zosi
bo'lgan edim-da. Umrim bino bo'lib birinchi marta amal tegdi-
yu, xursand bo'lmaymanmi!

ODAM BO'LAY DEB KELDIM

Qchig'ini aytsam, men shu kunlarda juda irodali bo'lib ketganman, yo'q, kulmang. Rost aytyapman. Ishonmasangiz — oyimdan so'rang. Bechora men darsdan boshimni ko'tarmaganim uchun rahmi kelib:

— Hoshimjon, o'g'lim, bor, birpas o'ynab kelgin! — deb qo'yadi.

— Hecham-da, — deyman bosh chayqab, — men endi charchamaydigan bo'lib ketganman. Charchasam, bolalardan orqada qolib ketaman, hammaga kulgi bo'laman.

Bunday deyishimga bir jihatdan ho' birdagi devoriy gazetaga yozgan maqolam sababchi bo'ldi. Esingizda bo'lsa kerak. Toshtemir, bolalarni kuzatib yur, kamchiligi bo'lsa devoriy gazetaga urib chiqamiz, degan edi. Men kuzatib yuraverdim. Oxiri bir kuni kattagina maqola yozib xatosini hech kimga sezdirmasdan Saddinisaga tuzattirib oldimda, gazetada bostirib chiqardim. O'sha katta janjalga sabab bo'lgan maqolada taxminan mana bunday so'zlar bor edi: «Akrom yovvoyi hayvonlarni yaxshi ko'radi, shuning uchun yomon o'qiydi. Umrinisa darsda non yeb o'tiradi. Mirobiddinxo'ja o'qituvchi bir narsa so'rasha avval ichida duo o'qib oladi. Saddinisa juda ko'p uh tortadi. Hamroqulning ovozi ingichka bolalar menden hayiqsin deb, ataylab ovozini do'rillatib gapiradi. Ikroni yog'ochoyoq darsdan qaytayotganda bo'r bilan birovlarining eshigiga yomon so'zlarni yozib ketadi. Orifjon — chaqimchi. Zarif darsda uqlab o'tiradi. Sharifaning adasi nos chekadi. Shohida bo'lar-bo'lmasga qiqirlab kulaveradi. Adham arifmetikadan beriladigan uy vazifalarini dadasiga ishlatib keladi...» Xullas, o'sha maqolada o'ttiz olti o'quvchining hamma kamchiligini ko'rsatib o'tgan edim-da.

— O'zing-chi, o'zing? — deb hammalari meni qurshab olishdi.

— Menda kamchilik yo'q. Borini ham sizlar tugatdilaring, — dedim bo'sh kelmay.

- Senda kamchilik yo'qmi?
- Yo'q, zig'ircha ham qolmadi.

— Maktabdagi eng katta yolg'onchi, irodasiz bola sen emasmisan?.. Irodang bo'lganda, yomon baho olib sinfni orqaga sudramas eding... Bolalar, kelinglar, o'zini ham gazetaga urib chiqamiz, bir boplاب yozaylik-ki...

O'sha kuni bizning tortishuvimiz hazil-hazil bilan sinf majlisiga aylanib ketdi. Vohid Soliyevich:

— O'rtoqlar, Hoshimjon Ro'ziyev sizlarni juda to'g'ri tanqid qilgan, — deb mening tarafimni oldi, — kimda-kim shunaqangi kamchiligidan yo'q desa, o'rnidan turib o'zini oqlasin. Qani, kim birinchi bo'lib chiqadi?

Vohid Soliyevich ikkovimiz o'n minut chamasi kutib turdik hamki, hech kim o'rnidan qo'zg'almadi.

— Demak, ayblaringga iqrorsizlar? — so'radi sinf rahbarimiz, — o'rtoqlar, bu katta gap. Kishi o'z kamchiligini tan olsa, undan yaxshi odam chiqadi.

— O'zi-chi, o'zi? Yolg'onchilagini bo'yning olarmikan? — deb, chuvillashib har tomonidan savollar bera boshlashdi bolalar.

— Yo'q, bo'yningga olmayman, — dedim o'rnimdan turib.

— Men sizlarga yolg'onchi emasligimni, irodam ham chakana emasligini ko'rsatib qo'yaman.

Butun sinf bilan bas boylashib qoldim. Vohid Soliyevich mening tarafimda edimi yoki u ham bolalar tomonidamidi. buni o'sha paytda aniqlay olmadim. Ammo hammalari bir bo'lib menga ikkinchi chorakning oxirigacha muddat beradigan bo'lishdi. Ana shu paytda men kim ekanligimni, o'sha iroda degan narsadan bizda ham oz-moz borligini ko'rsatib qo'ymoqchi edim-da...

Mana bugun ikkinchi chorak yakuni o'qib eshitiriladi. Sinf majlisiga har kim o'z otasini yoki onasini birga olib borishi kerak. Vohid Soliyevich shunday deb tayinlaganlar. Kimni olib borsam ekan, oyimnimi yoki dadajonimnimi? Bechora dadam hech xursandchilikni ko'rgan emas. Yo oyimdan, yo buvijonimdan gap eshitgani-eshitgan. Buning ustiga, o'tgan yili xuddi mana shunaqa ikkinchi chorak yakunini eshitgani borganida men u kishini aldagan edim. O'shanda bir yo'la to'rt fandan

ikki bahom bor edi-da. Chorak yakuniga negadir dadam boradigan bo'luvdi.

— Adasi, Siz ham boshqa erkaklarga o'xshab, bolalarin gizning o'qishiga bunday bir qiziqsangiz-chi, — deb xafa bo'ldi oyim.

— Qiziqmay nima qilyapman, qiziqish shunchalik bo'ladi-da, — deb qo'ydi dadam ham bo'sh kelmay.

— Qiziqsangiz, bugun sind majlisi bo'lar ekan, borib keling, — dedi oyim, — suyukli o'g'lingizning baholarini eshitib kelasiz.

Dadam bilan mакtabga boryapmizu, qanday qilib uni yo'ldan qaytarish haqida o'ylayman. Nega desangiz, dadamni jon-dilimdan yaxshi ko'raman. Men tufayli uning o'sal bo'lishini, odamlar oldida izza tortishini hecham istamayman. Maktabga qadam qo'ygunimizcha ham biror qarorga kelolmadim. Borsak, majlis boshlanib qolgan ekan.

— Qaysi sindga kiraman? — deb so'radi dadam.

— To'g'ringizdagi sindga, — dedim-da, hatto qaysi sindsda ham o'qishimni bilmaydigan dadamni uchinchi sindga kiritib yubordim. Uyga qaytib kelgach, oyim:

— Xo'sh, nima gaplar bo'ldi. gapirsangizchi — deb so'radi.

— Hech qanday gap bo'lmadi.

Ataylab aytkizib yuboradi-yu, hech narsa demaydimi?

— Qanaqa sind rahbari ekan u?

— Birov nega kelding deb so'ramadi ham! — achchig'i chiqib dedi dadam. Keyin boltani olib o'tin maydalash uchun tashqariga chiqib ketdi. O'shandan buyon o'zimdan ham xafa bo'lib yurgan edim.

Mana bugun yana sind majlisi, yana xuddi o'sha kungidek chorak yakuni eshittiriladi. Ammo, ishonamanki dadajonim bugun, albatta xursand qaytadi.

— Bugun bizda sind majlisi bo'ladi, — dedim hovlida qor kurayotgan oyimga.

— Xabarim bor.

— Vohid Soliyevich, dadang, albatta kelsin, dedilar.

— Ehtimol, oying kelsin degandir?

— Ishqilib, bittalaring borar ekansizlar-da... Dadam boradigan bo'ldi.

— Ishqilib, baholaring tuzukmi? — so'radi u yo'lga chiqganimizda.

— Borganda bilasiz.

O'sha kuni ertalab qor yoqqan edi. Oppoq qor daraxtlarning novdasida, elektr simlarida, tomlarning bo'g'otida osilib qolgandek. Quyosh charaqlab, nur to'kayotgandan hammayoq tovlanib, ko'zni qamashtiradi. Ko'nglimda shodlik uyg'otadi. Dadajonimning qo'lidan ushlab yugurib ketgim, qichqirgin keladi. Dadam bo'lsa jim, nimalarnidir o'y lab ketyapti.

— Dada, lager bitdimi? — so'radim gaplashib ketish uchun.

— Lager-ku, bitib qoldi-ya, lekin men hozir boshqa narsani xayol qilib ketyapman... nazarimda sendan o'qimishli odam chiqmaydiganga o'xshaydi. Sen tengi bolalar yettinchi, sakkizinchisinfarda o'qishyapti. Sen bo'lsang, haliyam oltinchida yuribsan... o'qishdan chiqarib olsam nima deysan?

Dadam hech qachon birovga hazillashib gapirmaydi. Shuni o'yladimu, yuragim «shuv» etib ketdi. Endi o'qishga havas qo'yib, yayrab o'qiymen deganimda-ya...

— Dod deyman! — dedim yurishdan to'xtab.

— Axir, o'zingda ham o'qishga havas yo'qqa o'xshaydi-ku?

— Ilgari shunaqa edi. Hozir boshqacha. Majlisga borganingizda bilasiz.

Maktabga yetgunimizcha bir-birimizga gap qotmadik.

Sinfga kirsak, Hamroqulning dadasi, Saddinisaning oyisi, Toshtemirning traktorchi akasi — xullas, ancha-muncha odam to'planib, o'zaro har narsalar to'g'risida suhbatlashib o'tirishgan ekan. Devoriy gazetaning eng keyingi sonida Saddinisa menga bag'ishlab ochiq maqola yozgan edi.

— Devoriy gazetamizni ko'rmasizmi? — deb so'radim.

— Gazetangni qo'ya tur hozir, — dadam Toshtemirning akasi Akrom tog'aning yoniga o'tirib oldi-da: qor bosgan yerni shudgor qilish foydalimi yoki zararmi — shu to'g'rida bahslasha boshladi. Men qanday bo'lsa ham, maqolani dadamga o'qitishni juda ham istar edim.

— Dada, gazetamizning rasmlari juda chiroyli chizilgan-da,

— dedim yana.

— Mayli, gazetada rasm bo‘lgani ma’qul, — qo‘lini siltab qo‘ydi Akrom tog‘a.

— Lekin Toshtemir ikkovimizni boplاب urib chiqishgan...

— Nima?! Urib chiqishgan? — dadam bilan Akrom tog‘a o‘rinlaridan turib ketishdi, — nega endi urib chiqishar ekan, yomon o‘qigandirsizlar-da?

Ikkovlari orqama-ketin borib gazetani bir boshdan o‘qiy boshlashdi. Ularning shoshib borganini ko‘rib, biron qiziqroq gap borga o‘xshaydi deb boshqalar ham yopirilishdi. Kimdir baland ovoz bilan «Hoshim tirishqoq bola chiqib qoldi» sarlavhali maqolani o‘qiy boshladi. Ko‘nglim joyiga tushgach, odam degan sal kamtar bo‘lishi kerak, deb o‘yladim-da, tashqariga chiqib eshikning tirqishidan mo‘ralab turdim.

— Ro‘zivoy aka, o‘g‘lingiz chakanaga o‘xshamaydi-ku! — deb qo‘ydi Toshtemirning akasi.

— Bo‘lmasa-chi, kechasiyu kunduzi o‘qiydi-yu... — maqtanib dedi dadam, — Saddinisa odam qildi uni...

O‘n minutlardan so‘ng sinf majlisи boshlandi. Vohid Soliyevich jurnalni ochmasdan avval oltinchi «B» sinfi qanaqa sinf ekanligi, kimlar o‘qishi, qanday o‘qiyotganlari to‘g‘risida gapirdi:

— Umuman, bu sinfga rahbar bo‘lganimdan xursandman. O‘ttiz olti o‘quvchining hammasi ham qobiliyatli, tirishqoq, bir so‘zli bolalar desam xato bo‘lmas... Bu bolalar bilan har qancha ishlasang, mehnating zoye ketmaydi... Mana, Hoshimjon Ro‘ziyevni olaylik. Olti yillik tabelini ko‘rib chiqdim. Ko‘pchilik fanlardan hamisha uch yoki ikki baho olib kelgan. Ammo, bu chorakda u deyarli barcha fanlardan, o‘zlashtirdi. Fizika bilan geografiyadan to‘rt, ona tilining og‘zakisidan besh baho oldi.

Kimdir, sekingina qarsak chaldi, keyin boshqalar ham jo‘r bo‘lishdi. Yashirmay qo‘ya qolay, o‘zim ham qo‘lni yuqori ko‘tarib qarsak chalib yubordim...

Qarsak bahona bo‘ldi-yu, Vohid Soliyevich so‘zlashdan to‘xtab baholarni eshittirishga kirishdi. Faqat Saddinisagina hamma fanlardan besh olibdi. Hamroqulda oltita besh, Toshtemirda to‘rtta, qolganlarida esa ikkita yoki uchtadan edi. «Hali shoshmay tursalaring, mulla Hoshim o‘zining kim ekanligini ko‘rsatib qo‘yadi. Uchinchi chorakda uchta fandan, to‘rtinchi chorakda eng kamida

beshta fandan a'lo baho olmasam otimni boshqa qo'yaman...» deb o'ylar edim, ammo, xursandchiligidan uzoqqa bormadi. Eng yaqin do'stim Akromni bir yo'la to'rtta fandan yomon baho olganini eshitib, dilim xufton bo'lib ketdi. Qani endi majlis tezroq tugasa-yu, tezroq borib do'stginamning ahvoldidan xabar olsam, deb betoqatlanganligim uchun nima to'g'risida gap bo'lganligini yaxshi anglay olmadim. Faqat qaytayotganimizda, dadam:

— Hoshimjon, nimalarni o'ylab ketyapsan, o'g'lim?— degandagina o'zimga keldim.

— O'qishni tashlab, Sizning yoningizga borib traktorchi bo'lsammikan, deb o'layapman, — dedim hazilga olib.

— Esi yo'q, bunaqangi gapni ikkinchi og'zingga olmagin, sendan tuppa-tuzuk odam chiqadiganga o'xshab qoldi.

XOTIMA

Tog' bag'riga joylashgan bolalar lageri. Tepasiga qarasang, do'pping tushib ketadigan azim chinorlar, kishining qulochi ham yetmaydigan sershoh tollar soya tashlab turadi. G'ir-g'ir shabboda esyapti. Lagerning shundoq biqinidan o'ynoqlab o'tadigan soy bo'yida o'n besh chog'li bola qumlargacha dumalab, yelkasini oftobga toblab yotibdi. Hech birining atrofdagi go'zallik bilan ishi yo'q. Hammalari butun vujudini quloqqa aylantirib, hikoya tinglashyapti. Qotmadan kelgan, yoshiga qaraganda bo'yi novcharoq, timqora ko'zlari chaqnab turgan bola hikoya so'zlashdan to'xtab, o'tnidan turib kerishdi.

— Keyin-chi, keyin nima bo'ldi? — betoqat bo'lib so'rashdi tinglayotganlar.

— Endi charchadim, qolganini ertaga aytaman.

— Yo'q, bugun aytaqol!

— Hadeb cho'zaverasanmi, bugun tugatib qo'ya qol.

— Qalpoqcha nima bo'ldi, o'shandan gapir, — deb bolalar har tomondan savollar yog'dira ketishdi.

Hikoya so'zlayotgan bola Hoshimjon Ro'ziyev edi. U bir marta kerishib, o'rniga o'tirdi-da, yalang'och oyog'ini qumga ko'mib, hikoyasini davom ettirdi:

— Xullas, og'aynilar, do'stim Akromga juda achindim. Ertalab barvaqt turdim-da, shoshilib ularnikiga borsam, allaqachon changalzorga chiqib tulki tutish uchun qopqon qo'yayotgan ekan.

— Nega kecha sind majlisiga bormading? — Birinchi savolim shu bo'ldi.

— Endi o'qimayman... — qo'l siltab qo'ydi Akrom, — katta bo'lganimda o'qirman... Dadam ham 30 yoshga kirgandan keyin o'qigan ekan. — Akrom bir oz jim turdi-da, keyin tulki mug'ambir hayvon ekanligi, qopqonning ustini cho'pxas bilan bekitib bilinmaydigan qilib qo'yilmasa, darrov sezib qolishi mumkinligi to'g'risida gapira boshladi.

Do'starning tepasida tik turganimcha o'ylanib ketdim. Fikri xato ekanligini unga qanday tushuntirsam ekan. O'zi o'lardek qaysar bola, unga gap tushuntirgandan ko'ra ho'kizning qulog'iga tanbur chalgan ming marta yaxshi.

Oxiri, o'ylay-o'ylay sehrli qalpoqchamni unga sovg'a qilishga qaror qildim. Akrom avvaliga angrayib, hangu mang bo'lib qoldi. Ertasiga sehrli qalpoqchani qo'liga olib, boshiga kiyib, sehrini sinab ko'rgach:

— Rahmat, yaxshilingning o'la-o'lguncha unutmayman! — dedi-da, shu zahotiyoy qo'zdan g'oyib bo'ldi.

O'zim bo'lsam, o'qishga boshim bilan sho'ng'ib ketdim. Uchinchi chorakda uchta fandan besh oldim. Yil oxirida esa bir yo'la besh fandan a'lo baholar olganimni, o'lay agar, o'zim hech bilmay qolibman. O'qishlar tamom bo'layotgan kuni butun maktab xayrashuv majlisiga to'plandik. Ana o'sha katta yig'inda mening qadrdon direktorim:

— Eng a'lo o'qigan o'quvchilar qatorida Hoshimjon Ro'ziyev «A'lachi» bolalar lageriga borish uchun tekin putyovka bilan mukofotlanadi, — deb e'lon qilib yuborsa bo'ladimi. Men o'zimning «Uzunquloq ota»dagi qo'lbola lagerimizda dam olmoqchiman, desam ham mehribon o'qituvchilarim hech ko'nishmadi. Odam degan o'z obro'yiga yarasha ish qilishi kerak, deb turib olishdi...

Shunday qilib, yalang'och do'stlarim, mana bugun men sizlar bilan maza qilib bu yerda dam olyapman. Boshimdan o'tgan voqealar mana shular. Gapimning oxirida sizlardan bir narsani iltimos qilmoqchiman: qizishib ketib uncha-muncha yolg'on ishlatib yuborgan bo'lsam, kechirasizlar.

— Akrom nima bo'ldi, Akrom? — deb so'rashdi bolalar.

— Akromning boshidan o'tganlarini keyin gapirib beraman, og'zim charchab ketdi axir... — deb qo'ydi Hoshimjon.

Xuddi shu payt lagerda gorn ovozi yangrab qoldi. Bolalarni peshingi ovqatga chorlar edi u. Hammalari o'rinalidan turib, bir-birlarini quvlashib, shataloq o'tishib o'sha tomonga qarab yugurishdi.

Hammadan oldinda Hoshimjon borardi.
o'qimaganida, umuman hali o'zi tayyor bo'lmagan ishlarga

ISTE'DODNING OLMOS QIRRASI

Bolalarga kitob yozmoq uchun bolalaikka qaytib bormoq kerak. Boshlagan kitobingga oxirgi nuqta qo'yguningcha bola bo'lib yashashing zarur. Bolalik orzulari bir nuqtada turmaydi. Har daqiqada o'zgaradi. Bir kuni miliitsioner bo'lging kelsa, ertasiga uchuvchi bo'lging keladi. Ko'ngilga tukkan bu niyatlarining sal fursatdan keyin o'zgaradiyu birdan shpion tutadigan askar bo'lging kelib qoladi. Polvon bo'lib hammani qoyil qoldirging, masxaraboz bo'lib sirkda yuzlab odamni kuldirging, o'rmonlaru to'qaylarda yo'lbars ovlab terisini shilib kelging, senga ikki qo'ygan o'qituvchingni lol qoldirging keladi.

Afsuslar bo'sinki men mana shunday beg'ubor bolaligimni yo'qotganman. Bolaligim davr to'lqinlarida qirg'oqlarga urilib o'tib ketgan. Quloglarni fosh qilish, ularni tug'ilib o'sgan yurtidan quvish, qishloqlarni kollektivlashtirish, xotin-qizlar boshidan paranjisini tortib olib, o't qo'yish biz bolalarning "siyosiy" vazifamiz bo'lib qolgandi. Oktyabryat bo'ldik, pioner bo'ldik, komsomol bo'ldik. O'ylab qarasam tug'ilibmizu bolaligimiz ustidan xatlab o'tib ketibmiz.

O'sha davr bolalari to'g'risida yozilgan hikoyalarni o'qiganimda go'yo bizning avlod tug'ilib, o'rdakning jo'jasidek tuxumdan chiqqanu suvda suzib ketavergan. "Tom Soyerning sarguzashtlari" qissasini o'qiganimda, nega men Tomga o'xshagan bo'lmadim, deb o'zimdan o'zim so'rayman. Men Tomning yoshiga yetganimda tepasida teshigi bor tunuka bankani bo'ynimga osib bozorlarda hukumat idoralarida, magazinlarda kapitalizm iskanjasida ingragan siyosiy maxbuslarga yordam puli yig'ardim. Qizil alvonga yozilgan "Hamma kolxoza, yakka xo'jaliklar sho'ro hukumatining dushmanidir" degan shiorni ko'tarib qishloqma-qishloq kezardim. Qishloq xonadonlarining devorlariga "Quloglarga shafqat yo'q, ularning joyi uzoq Sibiriya" degan yozuvlarning qancha-qanchasini bo'r bilan yozganmiz. Endi o'ylab qarasam bolaligim siyosat daryosida oqib ketibdi. Pionerlik, komsomollik bizni "Siyosiy hushyorlikka" o'rgatib qo'ygan ekan. Otasini "xalq dushmani" sisatida qamatganlar, ta'lim bergen o'qituvchisini fosh qilib, sudda guvohlik bergen "Pavlik Morozovchilar" bizning avlod vakillari edi. Yigirmanchi-o'ttizinchi yillar go'yo xotinlar chaqaloq tug'magan, ovozi do'rillab qolgan yigitlarni tuqqan edilar.

O'sha yillarda yaratilgan adabiy asarlar orasidan bironta bolalarga bag'ishlangan durustroq asar topolmadim. Birgina G'afur Gulomning "Shum bola"si nursiz kitoblar orasida yarqirab turipti. Bunga sabab,

qissada sof bolalik hayoti aks etgani edi. Yer kurrasining u tomonida Tom Soyer, bu tomonida davr siyosatini, partiya chaqiriqlarini tan olmagan "Shum bola" dunyoga kelgan ekan. Adabiyotimizda bolalar hayotidan yozilgan hikoyalarni inkor qilmaymiz. Ammo ular partiya chaqiriqlariga javoban yozilgan "qizil" hikoyalari edi.

"Sabr qilsang g'o'rardin xolvo pishur" deganlaridek elliginchi yillarning oxiriga kelib bolalarimiz baxtiga Xudoyberdi To'xtaboyev degan iste'dodli bir yozuvchi adabiyotimiz eshigini oshib kirdi. Bolalar adabiyotiga albatta shunday bir yozuvchi keladi, deb intiqlik bilan kutgan edik. Uning birinchi hikoyalardanoq bolalar olamini yaxshi bilgan, ular psixologiyasini, o'y-xayollarini, favqulodda ifodalarga boy biyron tilini, qiliqlarini, xullasi simobdek beqaror hayotini sinchkovlik bilan o'rgangan, o'zi ham boladek har narsaga qiziqadigan mehnatkash yozuvchi safimizga kelganidan quvondik. Xudoyberdi dimiqib qolgan bolalar adabiyotiga musaffo havo olib kirgandek bo'ldi. Uning "Sariq devni minib" degan turkum qissalariga debocha bo'lган "Sehrli qalpoqcha" qissasi katta shovshuvga sabab bo'ldi. U tez kunda bolalarimizning qo'ldan qo'ymay, sevib o'qiydigan kitobi bo'lib qoldi. "Sariq devni minib" degan qissalar turkumi oz fursatda dunyoning 22 mAMDakatida 22 tilda juda ko'p nusxalarda nashr qilindi. Keyingi ma'lumotlarga qaraganda hamon qayta-qayta bosilayapti. Birgina Germaniyada 500000 nusxada bosilgani sinchkov nemis kitobxonlariga qissaning qanchalik manzur bo'lganiga guvohlik berib turipti. Ukraina bilan Rossiyada bosilgan nusxalari milliondan ham oshib ketdi. Yaxshi kitob o'ziga o'zi yo'l topadi. Qulog'idan cho'zib, bo'ynidan ip bog'lab adabiyotga olib kirilgan kitoblar allaqachon aravadan tushib qolgan.

Mashhur adib Mark Tven tug'ilgan kuni Amerikaning Missouri shtatida Tom Soyer yashagan hovlining taxta devorini oqlash marosimi bo'lishini ko'pchilik bilmasa kerak. Bolalar bu marosimni tantanali bir vaziyatda nishonlashadi. Devor oqlash musobaqasini o'tkazishadi. Musobaqa g'oliblariga Mark Tven kitoblari sovrin sifatida topshiriladi. Xudoyberdining bu ajoyib qissasi Chippolino vatani Italiyada ikki bor nashr qilingani jahonga buyuk yozuvchilarini bergen Italiya xalqi, sinchkov kitobxonlari nazariga tushgani Xudoyberdining baxti edi. Angliyada, Frantsiyada kitob qadriga yetadigan zukko kitobxonlarga manzur bo'lgan bu asar butun O'zbek adabiyotining obro'si bo'lganini tan olishimiz kerak.

Nima bo'ldi-yu, oltmishinchı yillarga kelib Xudoyberdi yozishdan bir muddat to'xtab qolgandek bo'ldi. Qissalar yozmay qo'ydi. O'zini fel'etonchilikka urdi. Respublika gazetalarida kunora fel'etonlari

bosiladigan bo'lib qoldi. Men bu bolaga mehr qo'ygan edim. Undan yangi-yangi qissalar kutardim. Ammo u fel'eton yozishdan bo'shamadi. Bu orada bolalar adabiyotidan bir qadar fayz keta boshlaganga o'xshardi. Uni qidirib redaksiyaga bordim, papiros tutatib allaqanday sud hukmlari, miliitsiya tuzgan aktlarga ko'milib fel'eton yozayotgan ekan. Xudojberdi meni ustoz deb qo'l bergen, yozganlarini nazarimdan o'tqazib turadigan shogird edi. Keyingi ikki yilda negadir mendan o'zini olib qochadigan, uchrashib qolgan paytlarimizda qandaydir bir gunoh ish qilib qo'ygan boladek ko'zini yashirishga joy topolmay qolardi. Bu holat menga juda tanish. Chunki mening o'zim ustoz Abdulla Qahhor oldida xuddi shunday ahvolga tushgandim. Bu voqeа bir umr esimdan chiqmaydigan saboq bo'lgan edi.

Ming to'qqiziyuz qirq olti, qirk yettinchi yillarda hikoya yozishni tashlab fel'eton yozishga berilib ketgandim. Nazarimda o'sha yillar butun O'zbekistonda mendan mashhur, mendan obro'li yozuvchi yo'qdek edi. Sartaroshxonalarga meni benavbat kiritib yuborishardi. restoranlarda menga mutlaqo notanish kishilar yemak-ichmak haqini to'lab qo'yishardi. Mehmon-izlomga borsam dasturxonning eng to'riga meni o'tqazishar, to o'tirgunimcha qo'l qovushtirib "odob" saqlab turishardi. O'zimga o'zim "hikoya yozib vaqtimni o'tkazib yurgan ekanman, fel'etonchilik g'irt maza ekan", deb o'zimdan ketgan paytlarim edi. Ana shunday uchib-qo'nib yurgan paytlarimda redaksiyaga Abdulla Qahhor kelib qoldi. He yo'q, be yo'q, "yozuvchilar soyuzidan chiqishga ariza yozib berasizmi yo o'zimiz o'chirib yuboraveraylikmi?" deb qoldi. Nima uchun bunaqa deyayotganiga tushunmay hayron bo'lib qoldim. Nima uchun ariza yozib berishim kerak? Tilimga gap kelmay chaynalib qoldim.

— Nega unaqa deyyapsiz, domla? — dedim qo'rqa-pusa.

— Soyuz a'zolarining hammasi asar yozishyapti. Uch yildan beri biron ta hikoyangizni o'qimadim. Demak, siz yozuvchilikni tashlagansiz. Unday bo'lsa soyuzni bo'shatib qo'yish kerak.

— Fel'etonlarimni o'qimayapsizmi?

Fel'eton adabiyot emas, jurnalistikaga kiradi.

Ikki oycha bo'ldi bitta hikoyam bosilgandi. O'qima-ganmisiz?

— O'qiganman, — dedi domla. — Hikoyangizdan qamoqxonaning hidi kelyapti. Fel'eton yozaverib odamlardan fazilat emas. nuqson qidiradigan bo'lib qolibsiz. Adabiyot, o'quvchi qalbiga nur olib kiradi. Go'zallik, odamiylik, rahm-shavqat, hayotga, odamlarga muhabbat tuyg'ularini uyg'otadi. Siz esa odamlarda faqat yomonlikni, yovuzlikni ko'ryapsiz. Attang, attang, sizdan qanchadan qancha umidlarimiz bor edi.

Abdulla Qahhor boshqa gap aytmadı. Xayr, ham demay chiqib ketdi. O'tirgan joyimda bir zambar loy bo'lib qolaverdim Domlaning gaplari qanchalik achchiq, qanchalik "sassiq" bo'lmasin haqiqat edi. Bu gap, bu xil muomala jon-jonimdan o'tib ketdi. Fel'etonchilikni mutlaqo tashlab yubordim. Mana ellik besh yil bo'libdiki domla aytgan gaplarning zahri tanamdan ketmaydi. Shu ellik besh yil davomida atigi uchta fel'eton yozibman. Ochig'ini aytsam hikoyadan ancha qo'lim chiqib qolgan ekan. O'zimni o'nglab olgunimcha ancha qiyin bo'ldi.

Shu topda yoshligim, fel'eton "qiroli" paytimga ro'baro' kelib turibman. Xudoyberdi mening yoshligim edi, men qilgan xatolarni aynan takrorlab turgan payti edi. Unda jindek havo paydo bo'lgan, g'ururi ham anchagina balandda edi.

Ahvollar qalay ukam? -- dedim nimadan gap boshla-shimni bilmay. U stol tortmasidan o'ntacha har xil yorliqlarni, dastro'molga tugulgan qo'zichoqning iligidek bir narsani allaqanday maqtanish bilan stolga qo'ydi.

Bilasizmi, bu nima? Bu kumush hushtak.

U shunday deya turib ro'molchani yechib, ichidan chindan ham kumush hushtak olib menga uzatdi.

Buni ichki ishlar xodimlari to'g'risida yozilgan eng yaxshi material uchun mukofotlashgan. Chalib ko'ring, bitta puflab ko'ring, ovozi ham boshqacha.

Xudoyberdi bir vaqtlar yaxshi yozuvchi bo'lishni orzu qilgan, yozgan-chizganlari ertaga yaxshi yozuvchi bo'lishga kafolat beradigan talantini bitta kumush hushtakka almashtirishga tayyor turgan va lekin hali danagi qotmagan, o'z istiqboliga befarqroq, uch ko'cha boshida qayoqqa borishni bilmay hayron turgan "yozuvchi" edi. Unga qancha tushuntirma, qancha nasihat qilma hanima gaplaringdan kumush hushtak afzaldek edi. Uni adabiyotga qanday qaytarish mumkinligini o'ylab o'yimga yetolmadim. Bu yo'ldan qaytarishning birdan bir yo'li Abdulla Qahhor uslubi edi. Xudoyberdi juda odobli, madaniyatli, mayin yigit. Dilini og'ritgim kelmadи Menda Qahhor domlaning qahri yo'q. Boyatdan beri uning jonjonidan o'tib ketadigan gaplarni o'ylab o'tirgan edim. Aytishga tilim bormadi. Uzundan uzoq lektsiya boshladim.

Gazeta bir kunlik axborot vositasi. Ertasiga uning o'rniiga boshqa gazeta chiqadi. Demak, sen yozgan fel'eton ham bir kunda o'tmishtga aylanadi. Bilasanmi, men ikki yuzdan ortiq fel'eton yozganman. Qani ular? Hammaning yodidan chiqib ketdi. Faqat fel'etonda urilgan, jurnalistlar tili bilan aytganda fosh qilingan

odamlar xotirasidagina qolgan. Badiiy asar butunlay boshqa gap. Yuz yillab, ming yillab yashayveradi. Bu gaplarim bilan fel'etonni yomon demoqchi emasman. Jamiatni poklash uchun uning ahamiyati katta. Ammo har sohaning o'z mutaxassisi bo'lishi kerak. Hayotga maftun, insonlardan go'zal fazilatlar qidiradigan, uni zavq-shavq bilan tasvirlaydigan, qo'shiqdek kuylaydigan iste'dodli yozuvchilarini yo'lidan toydirishi ham mumkin. Ha, deb o'g'rilar, poraxo'rlar, piyonistalar, xotinbozlar to'g'risida yozaversang yaxshi odamlar ham ko'zingga shubhali ko'rindigan bo'lib qoladi.

Hali uzoq gapirmoqchi edim, gaplarimning daromadini sezgan Xudoyberdi bezovtalanib qoldi...

— Tushundim, domla. Nima demoqchililingizni tushundim. Fel'eton yozaverib hikoyadan qo'lim chiqib ketibdi. Bir hikoya boshlagan edim, sira tugatolmayapman. Fel'etonga o'xshab qolyapti.

— Tushungan odamga tushuntirib o'tirishning hojati yo'q. Endi buyog'i o'zingizga havola.

O'rtamizda boshqa gap bo'lmadi. Sovuqqina xayrashib chiqib ketdim. Shundoq dilbar bir yigitning dilini og'ritganimdan koyindim. Kimdir bu gapni aytishi kerak edi. Men bo'imasam boshqa bir kishi aytardi. O'zim aytganim durust bo'ldi. Shu voqeadan keyin gazetani kuzatib yurdim. O'sha kuni yozayotgan fel'etonini gazetada ko'rmadim. Demak, yarmini yozganidan keyin buyog'iga qalami yurmagan. Gaplarim ta'sir qipti. Keyinchalik eshitishimga qaraganda u gazetadan bo'shab ketibdi. Menga ham ko'rindiydi, matbuotda ham.

Oradan biron yil o'tib uning Farg'ona kishilariga bag'ishlangan ocherklar turkumi e'lon qilindi. Unda "Konizar" qishlog'ining ajoyib kishilar nihoyatda samimiy bir kayfiyatda tasvirlangan edi. Men Konizar qishlog'iga ikki-uch marta borganman, sodda, samimiy bog'bonlari, dehqonlari qanchalik samimiy yozilgani menga ayon edi.

1965-yilda boshlangan olti qissadan iborat "Sariq devni minib" romani 1972-yilda yakun topdi. Xudoyberdi bu asar ustida yetti yil ter to'kib mehnat qildi. 1975-yilda esa "Besh bolali yigitcha" qissasini yozib tugatdi.

Ustoz Abdulla Qodiriylar suhbatda xalq qahramoni Namoz botir to'g'risida bir roman rejalashtirib qo'yanini aytgan edi. Afsuski, o'sha davrdagi ziyoilarga bo'lgan hujum, qatag'onlar ustozimizga bu rejasini amalga oshirish imkonini bermadi. Xudoyberdi Abdulla Qodiriylar nasib qilmagan mavzuga qo'l urishga qaror qildi. Samarqand, Kattaqo'rg'on shaharlariga borib Namoz botirni ko'rgan kishilar bilan suhbatlashdi. Arxiv hujjalari o'rgandi. Oxiri sinchkovlik bilan qilingan mehnat o'z samarasini berdi. 1981-yili "Qasoskorning oltin boshi" nomi bilan nihoyatda o'qishli bir roman

dunyoga keldi. Ko'p vaqt o'tmay "O'zbekfilm" ijodkorlari roman asosida badiiy film yaratdilar. Xudoyberdi o'zini ijodga urdi. Yilora bittadan roman yo qissa yozar, yozganlari esa nashriyotlarda turib qolmasdi. Nashriyotlar Xudoyberdi bu yil qandoq roman olib kelarkin, deb kutadigan bo'lib qoldi. Xudoyberdi esa ularni ko'p kuttirmasdi. Nashriyotga albatta quruq kelmasdi, qo'llig'ida yangi romanning qo'lyozmasi bilan kirib kelardi.

1983-yili "Yillar va izlar" qissasini olib kelgan bo'lsa, 1985-yili "Shirin qovunlar mamlakati" romanini olib keldi. 1987-yili nashriyotga "Mungli ko'zlar" romanini topshirgan bo'lsa, 1995-yili "Jannati odamlar" romanini topshirdi.

Shuni ham aytish kerakki, uning romanlari bir yil, ikki yil ichida boshqa tillarga tarjima qilinib qardosh xalqlar bolalarining ham sevimli kitobi bo'lib qoladi. Keyingi o'n besh yil davomida mamlakatda turizmning rivojlanishi boshqa mamlakatlar hayoti bilan tanishishimizga katta imkon yaratdi. Olimlar, yozuvchilar, jurnalistlar albatta borgan mamlakatlaridagi kitob do'konlariga kiradilar. Jahan adabiyotining nodir asarlarini harid qiladilar. Ana shunday sayohatlarga borgan yozuvchi do'stilarim albatta Xudoyberdining romanini Rimdag'i katta kitob magazinida "Chippolino", "Pinokkio" kitoblari qatorida sotilayotganini aytdilar. Yoki Germaniyada "Sariq devni minib" romani "Gulliver", "Myunxauzen" kitoblari qatorida sotilayotganini aytadilar. Bu albatta O'zbek adabiyotining chet ellarda ham mashhur bo'la boshlaganidan darak beradi.

Xudoyberdi To'xtaboyev bugungi kunda O'zbek bolalar adabiyotining zabardast vakiliga aylandi. Uni mamlakatimizdag'i jamiki kitobsevar bolalar yaxshi bilishardi. Uni katta-kichikka barobar manzur bo'lgan kitoblarini qo'lidan qo'ymay o'qiydilar. Xudoyberdi bolalar adabiyotininggina emas, kattalar adabiyotining ham rivojiga qo'shgan katta hissasi uchun "Xalq yozuvchisi" unvoniga sazovor bo'ldi. Davlat mukofoti bilan taqdirlandi. Xudoyberdining ijodi, asarlari maktablarda o'rganilmoqda. Hozir 5-, 6-, 7-sinf darsliklarida bir necha soat mobaynida bolalar o'zlarining sevimli yozuvchilarini, uning ajoyib-g'aroyib qahramonlari bilan uchrashib turibdilar.

Uning hozir avji kuchga to'lgan payti, u qanchadan-qancha ijodiy rejalar bilan yashayotgan iste'dodli zahmatkash yozuvchidir. Qo'zichoqning ilik suyagidek kichkinagini kumush hushtak endi Xudoyberdiga ijodining boshlanish davridan bir esdalik bo'lib qoldi.

SAID AHMAD
19 yanvar 2000-yil

MYNDARIJA

Sehrli qalpoqcha	4
Sariq devni minib	81
Mening ham do'stlarim bor	177
Xotima	228
Said Axmad «<i>Iste'dodning olmos qirrasi»</i>	230

XUDOYBERDI TO'XTABOYEV**SARIQ DEVNI MINIB***Roman*

Muharrir	Dildora ESHONXO'JAYEVA
Texnik muharrir	Vera DEMCHENKO
Badiiy muharrir	Bahriiddin BOZOROV
Musavvir	Baxtiyor MUXAMEIDOV
Musahhih	Madina ABDURAHMONOVA
Sahifalovchi	Feruza BOTIROVA

Bosishga 10.02.2010 y.da ruxsat etildi. Bichimi 84x108 1\32.

Bosma tobog'i 7,375. Shartli bosma tobog'i 12,39.

Garnitura «Lex Times Cyr+Uzb»/ Offset qog'oz.

Adadi 2000 nusxa. Buyurtma № 21.

Bahosi kelishilgan narxda.

«Yoshlar matbuoti» bosmaxonasida bosildi.

100113. Toshkent, Chilonzor-8, Qatortol ko'chasi, 60.

Murojaat uchun telefonlar:

Nashr bo'limi -- 278-36-89; Marketing bo'limi -- 128-78-43

faks -- 273-00-14; e-mail: yangiasrunbox@.ru